पाणिनीयधातुपाठसमीक्षा

[द्वितीयो भागः]

कुलपतेः डॉ. मण्डनमिश्रस्य 'शिवसङ्कल्प'
पुरोवाचा पुरस्कृता

प्रणेता सम्पादकश्च
डॉ. भागीरथ प्रसाद त्रिपाठी 'वागीशः शास्त्री'

सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः
वाराणसी

SARASVATĪBHAVANA - STUDIES

[VOL. XIV]

PĀṆINĪYA-ḌHĀTUPĀṬHA-SAMĪKṢĀ

[PART TWO]

FOREWORD BY

DR. MANDAN MISHRA

Vice - Chancellor

WRITTEN & EDITED BY

DR. BHĀGĪRATHA PRASĀDA TRIPĀṬHĪ 'VĀGĪŚA ŚĀSTRĪ'

DIRECTOR, RESEARCH INSTITUTE

Sampurnanand Sanskrit University

Varanasi

VARANASI

1996

Research Publication Supervisor—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi.

Published by—
Dr. Harish Chandra Mani Tripath
Publication Officer,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.

Available at—
Sales Department,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002

Second Edition, 1000 Copies
Price Rs. 130.00

Printed by—
Tara Printing Works
Kamachha, Varanasi-221 010

सरस्वतीभवन-अध्ययनमाला
[१४]

पाणिनीयधातुपाठसमीक्षा

[द्वितीयो भागः]

कुलपतेः डॉ. मण्डनमिश्रस्य 'शिवसङ्कल्प'-पुरोवाचा
पुरस्कृता

प्रणेता सम्पादकश्च
डॉ. भागीरथप्रसादत्रिपाठी 'वागीशः शास्त्री'
निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये
वाराणसी

वाराणस्याम्
२०५३तमे वैक्रमाब्दे १९१८तमे शकाब्दे १९९६तमे खैस्ताब्दे

अनुसन्धानप्रकाशनपर्यवेक्षकः —

निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये

वाराणसी।

प्रकाशकः —

डॉ. हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठी

प्रकाशनाधिकारी,

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य

वाराणसी-२२१ ००२.

प्राप्तिस्थानम् —

विक्रय-विभागः,

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य

वाराणसी-२२१ ००२.

द्वितीयं संस्करणम्, १००० प्रतिरूपाणि

मूल्यम्— १३०.०० रूप्यकाणि

मुद्रकः —

तारा प्रिंटिंग वर्क्स

कमच्छा, वाराणसी-२२१ ०१०.

शिवसङ्कल्पः

अनितरसाधारणं संस्कृतभाषाव्याकरणम्। तत्रभगवता पतञ्जलिना व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनं महाभाष्य उक्तम्— **'रक्षोहागमलघ्वसन्देहाः'** इति; किन्त्वतोऽप्यधिकमेकं प्रयोजनं शब्दानां व्युत्पत्तिः। व्याकरणस्य शाब्दिकार्थोऽप्यमुमेवार्थमनुब्रवीति। यथा— **व्याक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते शब्दा अनेनेति व्याकरणम्।** शब्दानां व्युत्पादनं प्रत्येकं शब्दस्य मूलधातुतो भवति। प्रत्येकं शब्दानामेको मूलधातुर्भवति, येन मूलधातुना तस्मिंस्तस्मिन्नर्थे तत्तत्प्रत्ययैः शब्दा व्युत्पाद्यन्ते। यस्य शब्दस्य कयापि रीत्या मूलधातुर्नाधिगम्यते, स शब्दोऽव्युत्पन्नप्रातिपदिक इत्युच्यते। अत एव शब्दस्य द्वौ प्रकारौ— व्युत्पन्नप्रातिपदिकः, अव्युत्पन्नप्रातिपदिकश्चेति। निरुक्तशास्त्रे यच्छब्दानां निर्वचनं क्रियते, तद् व्युत्पादनमेव। यथा यास्काचार्यस्य निरुक्ते दुहितृशब्दस्य निरुक्तिर्दूरे हिता दुहिता दोग्ध्री वा (यावज्जीवनं मातापित्रोर्दोहनकर्त्री) इति। एवमेव जीर्यते जारयति वेति 'जरा' इत्यादि। एवमेव वेदस्य मन्त्रभागेषु, उपनिषद्भागेषु च बहूनां शब्दानां व्युत्पत्तिर्दृश्यते। अतो वैयाकरणानां प्रथमं कर्तव्यं शब्दानां मूलधातोः सङ्कलनम्। तच्च महावैयाकरणेन पाणिनिना खिलभागे धातुपाठरूपेण धातुसङ्कलनं कृतम्। तत्र भ्वाद्यदादि-जुहोत्यादि-दिवादि-स्वादि-तुदादि-रुधादि-तनादि-क्र्यादि-चुरादिरूपा दशविध-धातुगणपाठाः सन्ति।

भारतीयशास्त्राणां विशेषतः संस्कृतभाषानिबद्धशास्त्राणामध्ययनरुचिर्यदा भारतेतरदेशेषु व्यवर्द्धत, तदा पाणिनीयव्याकरणस्य विशिष्टं महत्त्वं वैदेशिकैर्विज्ञैर्ज्ञातम्। तेषु भाषाविज्ञानविदः पाणिनीयशास्त्रं प्रत्यधिकमाकृष्टाः। तेष्वमेरिकादेशाभिजनो विलियम-ड्वाइट्-ह्विट्नीमहाशयो वैदिक-लौकिकशब्दान् बहून् विचिन्त्यैतत्साधितवान् यत् पाणिनीयव्याकरणे प्रयुक्ता बहवो धातवोऽपाणिनीयाः, अर्थात् पाणिनिनिर्मितधातुपाठे न सन्ति। पाणिनेरनन्तरमनेकैः कोविदैर्बहवो धातवस्तत्र पाणिनिधातुपाठे सन्निवेशिता इत्यस्या विप्रतिपत्तेः समाधानाय विद्वद्वरेण्यः **श्रीभागीरथप्रसादत्रिपाठि**महोदयोऽनेकभाषाविन् महता श्रमेण विततशब्दराशिमवधृत्य **'पाणिनीयधातुपाठसमीक्षा'**-नामकं ग्रन्थं व्यरचयत्। एतस्य प्रथमो भागः पूर्वमेव प्रकाशतामगमत्।

पूर्वोक्तधातुगणेषु दशमो गणश्चुरादिगणस्तत्र विषये भाषाविज्ञानविद् ह्विट्नीमहोदय एकां नवीनां दृष्टिं धारयति यच्चुरादिगणो धातुपाठगण एव नास्ति। पूर्वोक्तसमाधानाय ग्रन्थस्यास्य प्रथमे भागे त्रिपाठिमहोदयः प्रायतत; किन्तु वैदेशिकभाषाविज्ञानविद्भिश्चुरादिगणस्योपरि विशेषरूपेण कृतस्य धूलिप्रक्षेपस्य परिमार्जनाय प्रक्षालनाय विशेषतो द्वितीयभागं निर्मितवान्। अनेन महर्षिपाणिनिसमर्चनं जायत एव, सहैव पाणिनिव्याकरणस्य परिपूर्णत्वं महनीयत्वञ्च प्रदीप्येते। अनेन पाणिनीयव्याकरणाध्येतॄणां मेधा समेधिष्यत इत्यत्र नास्ति संशीतिः।

विद्वद्वरेण्याः **'वागीशः शास्त्री'** इत्युपनाम्ना सुप्रसिद्धाः **श्रीभागीरथप्रसादत्रिपाठि**महोदया अस्य विश्वविद्यालयस्य शोधसंस्थानस्य निदेशकाः, विश्वविद्यालयस्य **"सारस्वती सुषमा"** इत्याख्यायाः प्रमुखशोधपत्रिकायाः सम्पादकाः। प्राच्यपाश्चात्त्यसमीक्षाशास्त्रे संस्कृतवाङ्मये च तेषां सुप्रतिष्ठितं पाण्डित्यम्। **वाग्योगचेतनापीठ**संस्थायाः संस्थापनमपि तैः कृतम्, यस्या माध्यमेनानेके भारतीयसंस्कृतिसंवर्द्धकाः कार्यक्रमा वाराणस्यां सञ्चाल्यन्ते। तेषां मार्गनिर्देशने विश्वविद्यालयस्यास्य शोधसंस्थानमनेकसंवत्सरेभ्यो विकाशमानं वर्तते। इदं हि प्रकाशनं तेषां विलक्षणायाः प्रतिभाया मनीषायाश्च प्रतिफलम्। अहमस्मिन् प्रसङ्गे **श्रीवागीश**महाशयाय स्वकीयान्यभिनन्दनानि, विश्वविद्यालयस्य प्रकाशनाधिकारिणे **डॉ. हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठिने,** ग्रन्थस्यास्य मुद्रकाय तारायन्त्रालयस्य सञ्चालकाय **श्रीरविप्रकाशपण्ड्या**महोदयाय च शुभाशंसनानि व्याहरन् ग्रन्थमिमं व्याकरणविद्यासमुपासकेभ्यः समर्पयामि।

वाराणसी
चैत्रपूर्णिमा,
वि. सं. २०५३
(३.४.१९९६ खैस्ताब्दः)

मण्डनमिश्रः
कुलपतिः
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

प्रास्ताविकम्

पुण्यश्लोकस्य महामुनेर्भगवतः पाणिनेर्व्याकरणं जगति समश्नुते महतीं समज्ञाम्। तत्रत्येषु खिलपाठेषु धातुपाठोऽनर्वाचीनं सदप्युर्वरं प्रवरं च साक्ष्यं जागर्ति भारतीयभाषातत्त्व-शास्त्रस्य। अयं विविधानां भारोपीयभाषाणां निर्वचनविधावनिर्वचनीयं साहाय्यमारचयतीति संगिरन्ते भाषावैज्ञानिकाः।

पाश्चात्त्यदेशीयो भाषाशास्त्रवित्पुङ्गवो विलियम्ड्वाइट्ह्विट्नीमहोदयः पाणिनीय-व्याकरणशास्त्रपारावारमवगाढः सन् पुष्कलानि नूतनतत्त्वरत्नान्याविर्भावयामास। तत्र लक्ष्य-लक्षणात्मकत्वं व्याकरणस्य तावदभ्युपयतां वैयाकरणानां प्रयोगनिकषत्वमभिविचिन्त्य ह्विट्नी-महोदयः पाणिनीयधातुपाठस्य तान् बहुतरान् धातून् समालोचयामास, यानसौ नाधिजगाम संस्कृतवाङ्मयपारावारे प्रयुक्तान्।

धातुपाठसमीक्षायामस्यां १९६५ तमे ख्रीस्ताब्दे प्रकाशितचरायां ह्विट्नीमहोदयविचारः प्रयोगनिकषे महता प्रयासेन समीक्षितः। १९८४ तमे ख्रीस्ताब्दे द्वितीयसंस्करणतया तस्या अस्याः प्रकाशितायाः प्रथमे भागे नवगणीपर्यन्तानामेव धातूनां व्यधायि समीक्षा। दशमगणीयविकरणस्य प्रेरणार्थकधातुभ्योऽप्युपयुज्यमानतया 'प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च' 'तत्करोति तदाचष्टे'–प्रभृतिगणसूत्रान्वीक्षणेन खलु चुरादिगणस्य प्रायशो नामधातुत्वमवसीयते तज्ज्ञैः। तादृशस्य तस्य पार्थक्येन विवेचनविषयीकारो भवत्विति दृशा यद्यपि चुरादिगणः प्रथम-संस्करणेऽपि व्यवेचि विविक्ततया, तथापि द्वितीयेऽस्मिन् संस्करणेऽसौ द्वितीयभागतया व्यपवृक्तो गुणलुब्धानां बुधवराणां जिज्ञासूनां च पुरस्तात् प्रस्तूयतेऽधुना मया।

अनुसन्धित्सूनामुपचिकीर्षयाऽत्र तानि भूयांसि परिशिष्टानि यथायथं संयोजितानि सन्ति, यानि प्रथमभागीयभूमिकायां समाश्रुतपूर्वाण्यासन्। इह परिशिष्टानां व्यवस्थितौ मदात्मजः श्रीवास्तोष्पतिशास्त्री, (एम्. एस्-सी., स्टेट. रिसर्च स्कालर, का० हि० वि० वि०), पूर्वानु-सन्धानाधिकारी डॉ० रामबृक्षचतुर्वेदी डॉ० गोविन्दसर्तर्षिश्च यथायथं साहायकमचारिषुरिति तान् हार्दैराशीराशिभिः संयुनज्मि। भूतभावनभवानीजानये समर्पितेनानेनावशिष्टसम्पन्नेन कर्मणा गुणगृह्या विचक्षणाः प्रीणिता जिज्ञासुजनाश्चोपकृता भविष्यन्तीति बाढमाशासानो विरमति।

संक्रान्तौ २०४९ वि०

वागीशः शास्त्री

विषयानुक्रमणिका

अथ चुरादिगणधातवः

चुरादिगणपठिता धातवो नवगणपठितधातुभ्यः पृथक्कृत्योपन्यस्यन्ते। अमी प्रायशो नामधातव इति। तद्यथा क्षीरस्वामी—"अन्ये तु प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च" (१०/२९६ यु. मी. सं.) इत्येव सिद्धे सूत्र-छिद्रान्ध-दण्डादय उदाहरणार्थं निर्दशिता इति व्याख्यन्—१०/३२५ (यु. मी. सं.)।

तत्रैव पृष्ठे स्वामी "भूवादिनवगणोक्ताः स्वार्थे णिजन्ता अपि भवन्ति, चुरादिगणस्तु निदर्शनार्थ इत्येके। (तेनापठितेभ्योऽपि क्वचित् स्वार्थे णिच्—सि. कौ. धा. सं. १९४४)–रामो राज्यमकारयत्–वा. रा. ६,१२८,१०५"। अन्यच्च 'राजा राज्यमकारयत्'—वा. रा. १,४२,८=कृतवान् (ति.)। "चुरादिणिचौ बहुलं निदर्शनं वेत्यपरे। तेन पक्षे 'चोरति', 'चिन्तति' इत्यादि सिद्धम्।"

विलियम्-ड्वाइट्-ह्विट्नीमहाशयश्चुरादिगणं नाङ्गीकरोति। स इह नामधातूनां प्रयोजकधातूनां च संक्रान्तिमभिव्यनक्ति "संस्कृत ग्रामर" इत्याख्यस्य स्वपुस्तकस्य ६०७ तमेऽध्याये। तद्यथा—

"हिन्दुवैयाकरणा दशमगणम् उत वा चुरगणम् 'अय'-विकरणान्वितं संख्यान्ति। अन्यादृशधातुभ्य इव तिबादयोऽपि ततः सञ्जायन्ते। इह यौगिकक्रियापदता प्रयोजकता च। सुतमाम् एष पूर्णतो यौगिकक्रियापदत्वेन व्यवहरिष्यते।"

"पूर्वं (६०७ तमेऽध्याये) सूचितमासीद् यद् हिन्दुवैयाकरणा अनुतदुदाहरणं च भूयिष्ठाः पाश्चात्त्या अपि (नवगणतः) अन्यं यौगिकधातुगणं प्रमाणयन्ति वर्णितपूर्वं–(भ्वाद्यादिक्रयाद्यन्त)-तुल्यक्रमम्। यद्यप्येतद्गणधातुरूपाणि सामान्यतो मूलधातुसम्पृक्तम् 'अय'–विकरणं दर्शयन्ति तथाप्ययं शुद्धो गणो नास्ति प्रत्युत सहकारी यौगिकक्रियापदात्मको वा। (अस्य क्रियापदानि सन्त्यंशतः प्रयोजकरूपाणि, परिवर्तितयतिना सहांशतो नामधातुरूपाणि च)।

—"संस्कृत ग्रामर" इत्यस्य ७७५ तमेऽध्याये।

वयं तु ब्रूमः—सर्वे धातवः पूर्वं नामान्येवासन्, व्यापाराणां नामस्वेव सत्त्वेन तेषां स्वातन्त्र्येणोपस्थानासम्भवात्। कस्यापि नाम्नो बहवो व्यापारा भवन्ति। अत एव कारणाद् धातूनां बहवोऽर्था लभ्यन्ते, क्वचन मिथो विरुद्धा अपि। तद्यथा—√चक् (चक) तृप्तौ प्रतिघाते च; √पुस्त् √बुस्त् आदरानादरयोः। भूशब्दः पृथिवीवाचको नाम। तस्मिन् स्थिति-वृद्धि-संक्रान्ति-द्रव-जय-पूज्यता-पालन-शोधन-जीवनावर्तन-क्षरणोत्पत्तिप्रभृतयो व्यापारा विद्यन्त इति हेतोः क्रियारूपतां गतेऽपि तस्मिंस्तथात्वं साम्प्रतम्। स्थितिद्रवादिविरुद्धार्थोदाहरणानि—भूत्यै–मनु. ५,३९=विवृद्ध्यर्थः (मन्वर्थ.); भूत्यर्थम्–रघु. १,१८=वृद्ध्यर्थम् (संजी.); अभवत्–रघु.

४,१०=संक्रान्तः (संजी.); देवान् भावयतानेन–गी. ३,११=तर्पयत (नी. व्या.); भावेषु–रघु. ३,४१=वस्तुषु (संजी.); भवन्–नैष. २,३२=प्रपद्यमानः (प्रकाश.); भवन्ति–नैष. २,३२ (प्रकाशटीकायामेव)=भ्रमन्ति; भाविता=तर्किता, द्राविता (प्रकाश.); भविष्यन्ति–महाभार. ५,१२८,४३=जेष्यन्ति (नील.); (प्रणयं) भावयन्ती–महाभार. ४,३७,७=दर्शयन्ती (नील.); भावितस्य–महाभार. ५,२६.१४=पूजितस्य (नील.); भावितः–महाभार. ५,८७,१=हृष्टः (नील.); बुभूषति–महाभार. १२,१३९,९७=पालयितुमिच्छति (नील.); भवन्ति–महाभार. १२,२९५,३४=उत्पद्यन्ते (नील.); भावितैः–महाभार. १२,३२६,२६=शोधितैः; भविष्यामि–महाभार. २,११३,२८=जीविष्यामि (नील.); भवन्ति–हरिवंशे १,८,४०=आवर्तन्ते (नील.); भावयेत्–हरिवंशे १,६,१०=क्षरेत् (नील.)।

भूवादयो धातवः (पा. अ. १,३,१) इति सूत्रं नाम्नामेव क्रियावाचकानां धातुसंज्ञां विदधाति, न तु धातूनाम् इति ह्विट्नीमहाशयेन चुरादिमेव नामधातुं वदता नाचिन्ति। अपरम्, चौरादिकानां धातूनां प्रयोजकता नास्ति, स्वार्थे णिच्त्वात्। यथा–चोरयति,-चिन्तयति,-कथयति,-गणयति-प्रभृतीनि शुद्धधातुरूपवदेव प्रयुज्यन्ते। गणयति=गणनां करोति, न तु कारयति—"गणयति न दुःखं न च सुखम्"। आम्, केचन धातवः सन्ति ये प्रयोजकसारतामप्यादधते।

यदीयः प्रथमः क्रमः क्वापि नास्ति तादृशाः केचन धातवः—√अंश १०/३६२; √कथ (कथ) १०/२९७; √क्षम्प् (क्षपि) १०/८३; √गण १०/२९९; √चम्प् (चपि) १०/८२; √चिक्क् (चिक्क) १०/६०; चिन्त् (चिति) १०/२; √चुण्ट् (चुटि) १०/१९९; √चुम्भ् (चुभि) १०/९४; √चुर् (चुर) १०/१; √पल्यूल १०/३२८; √वुल् (वुल) १०/६६ प्रभृतयः सन्ति। मन्ये नवगणप्रयुक्ता बहवोऽत्र धातवः संक्रान्ताः। अत एव हेतोर्न ते प्रयोजकत्वेन निर्धारणीयाः, स्वार्थणिजन्तत्वेन भ्वाद्यादिवत् तदर्थकत्वात्।

१९०३+√अंश (अंश) १०/३६२ मै-सा-श-च-जै-शा ×	समाघाते (प) क्षी-कात-हे संघाते—काक्र। विभाजने—वो।	<√अंस (अंस) समाघाते (प) इति चन्द्रः–क्षी। √अक्ष् (अक्षू) १/ व्याप्तौ संघाते च (प)। अंशुः शमष्टमात्रो भवति। अननाय शम्भवतीति वा —निरु. २,५,५। √अश् (अशू) ५/ व्याप्तौ (आ)

समाघातः=विभाजनम्—क्षी।

भारोपीय०—√*ऐनेंक्-, √*नेंक्-, √*ऍक्-, √*अंक्=प्रापणे, दाने, उपस्थितौ (उपहारे), कर्षणे ।

भारेनीय०—अवे. अस=अंशः—वा. पॉकर्नीः ।

भारोपीय०—लैति. उमेरुस्; गॉथि. अम्स; अर्मे. उस्-पी. टी. ऐस. पालि-इँग्लिश्-कोशात् ।

संस्कृत०—अंशु०–ऋ. १,४६,१०; अंशुक० (ऋषि०)–ऋ. ८,५,२६; त्वमंशो विदथे देव भाजयुः (अग्नि०)–ऋ. २,१,४; वा. सं. १०, ५; अ. वे. ६,२,५ ।

१९०४+√अंस (अंस) १०/३६२ श-च-काकृ-कात ×	समाघाते (प) इति चन्द्रः–क्षी । क्षी-मै-सा-जै-शा-हे । विभाजने—वो ।	<√अंश (अंश) समाघाते (प) । √अंह् (अहि) १०/ भासार्थः (प) ।

भारोपीय०—ऑम् (ऐ) सॉ-स्=स्कन्धः—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—व्यंसयामास तस्य प्रहारम्–महाभार. ३,११७२८; शक्तिं व्यंसितां माधवेन–महाभार. १,१९७ ।

पालि०—अंस=स्कन्धः—जातक १,९ ।

१९०५+√अंह् (अहि) १०/२३७ मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा×	भासार्थः (प) क्षी-हे । भाषार्थः—सा । भासे—वो ।	√अंह् (अहि) १/ गतौ (आ) । √अंह् १/३१९ कलुषे (प) काकृ । √अम् (अम) १/ गत्यादिषु (प) । अघायति–ऋ. १,१३१,७ । अभ्यघायति–शौ. ७,७३,३ । √अङ्घ् (अघि) १/ गत्याक्षेपे (आ)
१९०६+√अघ (अघ) १०/३८५ मै-सा-श-च-जै-शा×	पापे (प) क्षी । पापकरणे—काकृ-कात-हे ।	√अघ् १/४१३b गत्याक्षेपे (आ) काकृ । √अंह् १/३१९ कलुषे (प) काकृ ।

पापकृतौ—वो। √अंह् (अहि) १०/ भासार्थः (प)।

√अंह् (अहि) १/ गतौ (आ)

भारोपीय०—अघ् (लॉ)=अननुकूलम्, घृणापूर्णम् (:)।

भारेनीय०—अवे. अय=अघम्–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—अघो वृकः–ऋ. १,४२,२। अघम्–खि. २, ११, १, ४; मा. ३५,६; शौ. १,२८,३।

अर्वाञ्च एतच्छन्दनिष्पत्त्यर्थं कल्पितम् √अघ् इति धातुं √अंह् इत्यस्यैव रूपान्तरमाहुः। √अङ्घ् इत्यस्य तु भौवादिकस्य गत्याक्षेपे पठितत्वादपार्थ एवायमायासः संभाव्येत। आक्षेपस्य निन्दायां वैयाकरणैर्व्याख्यातचरत्वान्निन्दितकर्मात्मकशब्दार्थसांगत्यस्य √अङ्घ् इत्यनेन सहजप्राप्तत्वादिति भाव इति शास्त्री विश्वबन्धुः (वैदि. प. को. संहि. भा.)।

वयं तु ब्रूमः √अघ् १,४१३ b गत्याक्षेपे (आ) काकृ, अंह् १/३१९ कलुषे (प) काकृ, √अङ्घ् १/१०५ गत्याक्षेपे (आ) इत्येतेष्वस्ति कश्चन विकाससंबन्धः। √अघ् > √अङ्घ् > √अंह् इति। अतः काशकृत्स्नीयस्य √अघ् धातोः सत्त्वादपार्थ एवायमायास इति।

१९०७+√अङ्क (अकि) १०/३७२ लक्षणे (प)
मै-सा-च-काकृ-कात×,श

क्षी-जै-शा-हे।
गतौ—हे।
लक्षमणि—वो।

√अङ्क् (अंकि) १/लक्षणे (आ)।
√अङ्क (अङ्क) १०/ पदे लक्षणे च (प) सा।
√अङ्ग (अङ्ग) १०/ च=पदे लक्षणे (प) मै।
√अङ्घ (अङ्घ) १०/ पदलक्षणयोः (प) इत्येके–क्षी।

संस्कृत०—अङ्कयेत्—सुदर्शनो. २९४ : १०।

पालि०—अंकेति—जातक १,४५१।

हिन्दी०—√अँकाना=मूल्यनिर्धारणे, परीक्षणे।

१९०८+√अङ्क (अङ्क) १०/३७३ पदलक्षणयोः (प)
श-च-जै-शा×

इत्यन्ये–क्षी।
पदे लक्षणे च - सा।
लक्षणे—मै-काकृ-कात-हे।
पदे लक्ष्मणि—वो।

< √अङ्ग पदलक्षणयोः (प)।
शेषः पूर्ववत्।
पर्यङ्कयाते–ऋ. १०,१६,७।
'अञ्चतेरङ्कः' इति भाष्याद् √अङ्क पदे लक्षणे चेति धातुरनार्ष इत्यन्ये

[नागेशः]—महाभाष्ये ८, २, ४८; गु. प्र. सं. १२३पृ. ।

पदम्=संख्यास्थानम् दुर्गादासः ।

संस्कृत०—विराधाङ्कगतां शुभाम्–वा. रा. ३,२,१६ (गी. प्रे. सं.)–अङ्कः= उत्सङ्गः ।

१९०९+√अङ्ग (अङ्ग) १०/३७३ शा-च-काकृ-कात × (जै-शा—√अङ्ग्)	पदलक्षणयोः (प) क्षी । पदे लक्षणे च—मै-सा-जै-शा-हे । पदे लक्ष्मणि – वो ।	>√अङ्क (अङ्क)पदलक्षणयोः (प)। ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

संस्कृत०—अङ्गं गलितं पलितं मुण्डम्–च. प. स्तो. (शङ्करा०)। अङ्ग ! कच्चित् कुशली तातः—कादम्ब. (मुम्बा. संस्क.) २२१ ।

१९१०+√अङ्घ (अङ्घ) १०/३७३ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	पदलक्षणयोः (प) इत्येके —क्षी ।	<√अङ्ग (अङ्ग)पदलक्षणयोः (प)। पूर्ववच्छेषो ज्ञेयः ।

√अङ्क>√अङ्ग>√अङ्घ इति विकासो मननीयः ।

१९११+√अञ्च् (अन्चु) १०/२११ शा-च ×	विशेषणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । व्यक्तौ—वो ।	√अञ्च् (अन्चु) १/गतौ याचने च (उ) मं ।

विशेषणम्=अतिशयः—क्षी ।

संस्कृत०—मुदमञ्चय–गीतगो. १०,११=जनय ।

१९१२√अञ्ज् (अजि) १०/२२८ मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	भासार्थः (प) क्षी-हे । भासि—वो । भाषार्थः—स्वामिकाश्यपानुसारेण लिख्यते—सा ।	√अञ्ज् (अन्जू) ७/व्यक्तिम्रक्षणकान्ति····(प) मै । √अज् (अज) १/गतिक्षेपणयोः (प)।

१९१३+√अट्ट् (अट्ट) १०/२५ श ×	अनादरे (प) इति च दुर्गः—क्षी	√अट्ट् (अट्ट) १/अतिक्रमणहिंसनयोः (आ)।

	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो । तौच्छ्ये—वो ।	√अड्ड् (अड्ड) १/अभियोगे (प)।

संस्कृत०—कालाट्टहसित०—राजतर. २,४७ ।

पालि०—अट्टियति=व्याकुलतायाम्, चिन्तायाम्–दीघ. १,२१३ ।

हिन्दी०—√अठाना*†(<अटनम्=अनादरे)=पीडने, क्लेशने ।

हिन्दी०—√आटना=दमने, भारेणानमने ।

मुण्डारी०—आटा आटि=कलहे, तर्कणे (तु. सन्थाल–आड्रा, आड्रि इति) ।

१९१४+√अन्ध (अन्ध) १०/३७० च ×, श (जै-शा– √अन्ध्)	दृष्ट्युपसंहारे (प) क्षी-सा-जै-काकृ-कात- शा-हे । दृष्ट्युपघाते—मै-सा । दृक्क्षये—वा ।	√अन्त् (अति) १/ बन्धने (प)। √अन्द् (अदि) १/ बन्धने (प)।

भारोपीय०—अन्धॉ=अन्धः; अन्धकारः। लैति. उम्ब्र=छाया। म. नीदेर्लै. अन्दॉरेन्; पु. उ. ज. अन्दान्; म. उ. ज. अन्तार्न, अन्दान्; आंग्लभा. ब्ल्-आइन्ड् ।

भारेनीय०—अवे. अन्द=अन्धः (म्), अन्धकारः—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—प्रेमान्धः ख्यान्निःश्रोणो भूत्—ऋ. १,११२,८; ४,४,१३ ।

प्राकृत०—√अंधाव (सक)=अन्धत्वे । अंधावेइ–विक्रान्तकौर. ८४ ।

१९१५+√अम् (अम) १०/१८८ च ×, श प्रयोजकः	रोगे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो । —ह्वि. ।	√अम् (अम) १/ गत्यादिषु (प)।

भारोपीय०—ऑमॉ–: ओमॉ=अपरिपक्वम्, असिद्धम् । लैति. अमारुस्=तीक्ष्णम् । अर्मे. हुम्=अपरिपक्वम्, असिद्धम् । पु. आइरि. ऑम्=अपरिपक्वम्, असिद्धम्—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—यस्या उदरमामयत्–ऋ. १०,८६,२३ । मूत्रं भवत्वामयत्–अ. वे. ९,८,१० ।

१९१६+√अर्क् (अर्क) १०/१०३ च ×, श	स्तवने (प) क्षी-मै-सा-कात-हे । स्तुतौ—जै-काकृ-शा । 'तपने' इत्येके—क्षी-सा । स्तवनपाठो युक्तः—सा ।	अर्चन्त्यर्कमर्किणः—निरु. ५,४,६ । √अर्च् (अर्च) १/ पूजायाम् (प)। √ऋच् (ऋच) ६/

	तापस्तुत्योः—वो ।	स्तुतौ (प) । √अर्क् १/४१० f आदाने (आ) काङ्क्ष । √अर्च् (अर्च) १०/ पूजायाम् (प) । अर्कः—निघ. २,७ = अन्ननाम ; २,२० = वज्रनाम । अर्को देवो भवति यदेनमर्चन्ति—निरु. ५,४,६ ।

भारोपीय०—√*ऐर्क्=मयूखः, गभस्तिः; द्युतौ । अर्मे. ऐर्ग्=किरणः; ऐर्किन्=स्वर्गः, आकाशः–वा. पॉकर्नीः ।

१९१७+√अर्च् (अर्च) १०/२५९ श	पूजायाम् (प) आधृषाद् वा क्षी,-मै-सा (उ), काङ्क्ष,-जै-कात-शा-हे (आ) । पूजे—वो ।	√अर्क् (अर्क) १०/ स्तवने (प) । शेषः पूर्ववत् ।
प्रयोज.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—अर्चयन्ति–अथर्वशिखो. ६,१६; रुहृ. ६; वउ. ६,४५; अर्चय–वि. १७ । अर्चयेत्–मुण्डको. ३,१,१०; मैत्र्यु. ४,६; ब्रवि. ५५; अर्चयिष्यन्ति–भव. १,५६ ।

१९१८+√अर्ज् (अर्ज) १०/१९३ च ×,श	प्रतियत्ने (प) क्षी-मै-सा-जै-काङ्क्ष-कात-शा-हे । संस्कारे—वो ।	√अर्ज् (अर्ज) १/ अर्जने (प) ।
प्रयो.	ह्वि. ।	
प्रतियत्नः=	संस्कारः—क्षी ।	

संस्कृत०—यद् गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम्–मनु. ११,१९३ । धनमर्जयेत्–कथासरि. ६,३६ । इह नास्ति प्रयोजकता, स्वार्थे णिच्त्वात् ।

१९१९+√अर्थ (अर्थ) १०/३४९ श (जै-शा—√अर्थ्)	उपयाच्ञायाम् (आ) क्षी-मै-सा-जै-काङ्क्ष-कात-शा । याच्ञायाम्—च ।	√ऋ १/ गतिप्रापणयोः (प)–उणा. २,४ स्थन् । √अर्द् (अर्द) १/ गतौ याचने च (प) ।

उपयाचने—हे । अर्थोऽर्तेररणस्थो वा—
याचने—वो । निरु. १,१८,१ ।

भारोपीय०—ऐर्—:

भारेनीय०—अर्त=कर्तव्यम्, अनुग्रह उपकारो वा–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—अर्थयेथे–ऋ. १०,१०६,७; अर्थयाथे–१,८२,१; कौ. १,४१६; जै. १,४० । अर्थयस्व धनं बहु—महाभार. ३,१२६८१ । स्वर्गति प्रार्थयन्ते–गी. ९,२० । समर्थये–रघु. ११,७२=मन्ये (संजी.) ।

प्राकृत०—√अत्थ (सक)=याचने, प्रार्थने, विज्ञप्तौ । अत्थए–निशोथचूर्णि ४ ।

हिन्दी०—√अरथाना=बोधने, विवरणे, (२) व्याख्यायाम् ।

१९२०+√अर्द् (अर्द) १०/२७७ हिंसायाम् (प) √अर्द् (अर्द) १/ गतौ
शा-च × आधृषाद् वा याचने च (प); यातने
क्षी-,मै-सा-(उ)-,काकृ-, च इत्येके—क्षी ।
जै-कात-शा-हे (आ)। अर्दयति—निघ. २,१९=
वधे—वो । वधकर्मा ।
√ऋ १/ गतिप्रापणयोः
(प) ।

संस्कृत०—अर्दयोदधिम्–अ. वे. ४,१५,६; अर्दयन्–६,४९,२ । अर्दयति–मै. ४,५,६ । अर्दयामास तोमरैः–महाभार. ३,१६४५० ।

प्राकृत०—√अद्द (सक)=वधे, ताडने–व्यवहारसूत्रभा. १० ।

हिन्दी०—√अर्दना*=पीडने ।

हिन्दी०—√अरदना*†=मर्दने, पेषणे, (२) वधे ।

१९२१+√अर्ह् (अर्ह) १०/१९९ पूजायाम् (प) √अर्ह् (अर्ह) १/ पूजायाम्
च ×,शा क्षी-मै-सा-जै-काकृ- (प) ।
कात-शा-हे । √अर्घ् (अर्घ) १/ मूल्ये
पूजने—वो । (प) वो ।
प्रयो. ह्वि० ।

संस्कृत०—स्रग्विणं तल्प आसीनमर्हयेत् प्रथमं गवा–मनु. ३,३; अर्हयेन्मधुपर्केण–३,११९ ।

१९२२+√अवधीर (अवधीर) १०/३८६ ········मै
क्षी-शा-च-जै-काकृ-कात- मै-सा ×
शा-हे × अवज्ञायाम्—वो ।

संस्कृत०—अवधीरितसुहृद्वचनस्य–हितो. १। अवधीर्य–शिशु. ९,५९=तिरस्कृत्य (सर्वङ्कषा)। अवधीरणाम्–रघु. ८,४८; शाकु. ३,१४। अवधीरिता प्रिया–शाकु. ६,१२।

प्राकृत०—√अवहीर (सक.)=अवज्ञाने, तिरस्कारे। अवहीरेइ - महा; अवहीरंत–सुपा. ३१२; कवक्र. अवहीरिज्जंत–सुपा ३७६; अवहीरणा=अवहेलना—से. १३, १६; वेणी १८; अवहीरिअ.—से. ११,७; गउड।

प्राकृत०—√अवहील–अवहीलइ–सण.।

१९२३+√अश्व (अश्वतर) १०/३८८ ····· (आ) तेनातिक्रामति।
शा-जै शा-हे-वो×

यः कश्चाध्वानमश्नुवीताश्वः स वचनीयः—निरु. १,१२,५। आचक्षीरन्नष्टेत्यश्वम्—निरु. १,१३,१। अश्वः कस्मादश्नुतेऽध्वानम्। महाशनो भवतीति वा—निरु. २,२७,४।

अश्वतरः (=तनुरश्वः)—वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे–पा. अ. ५/३/९१। अश्वतरी–पञ्चत. २३२। अश्वाश्वतरसङ्घांश्च—महाभार. विराट. १८,१३; कम्बलाश्वतरो नित्यं कर्णभूषणभूषितौ—स्क. पु. १,३४,३६। केचिद् हयान् समारूढा उष्ट्रान् अश्वतरानपि–स्क. पु. १,१३,५।

१९२४+√आन्दोल (आन्दोल) १०/६४; ३८४ ········ (प) क्षी-मै-सा×(हे)। दोलने—वो।
श-च-जै-काकृ-कात-शा×
(हे–√अन्दोल)।

√दुल् (दुल) १०/ उत्क्षेपे (प)।

संस्कृत०—आन्दोलयति–महो. ४,११३।

प्राकृत०—√अंदोल (अक)=दोलने, (२) कम्पने, (३) संदेहे–स. ५२१।

प्राकृत०—√अंदोल (सक)=कम्पने–सुरसुन्दरीचरि. ३,६७।

१९२५+√आप् (आप्लृ) १०/२८६ लम्भने (प) क्षी-मै-सा-, (उ),-जै-काकृ-कात-शा-हे। व्यापने—वो।
श-च×

√आप् (आप्लृ) ५/ व्याप्तौ (प)।

प्रयो. द्वि.।

लम्भनम्=प्राप्तिः—क्षी।

संस्कृत०—आपयतो वै तावन्योन्यस्य कामम्–छान्दोग्यो. १,१,६। आपयितुं भूपमाह यौगन्धरायणः—कथास. १७,३२।

१९२६+√आह्वर (आह्वरक) १०/३९० ....(प) √ह्व॰ १/कौटिल्ये (प)।
श-जै-शा-हे-वो× आचष्टे;
तेनातिक्रामति वा।

१९२७+√इल् (इल) १०/१३० प्रेरणे (प) √इल् (इल) ६/ स्वप्नक्षेपणयोः (प)।
श-च× क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। √ईर् (ईर) २/ गतौ कम्पने च (आ)।
क्षेपे—वो। √एला (कण्ड्वा.) विलासे (प)।

भारोपीय०—√*ऐल्=विश्रान्तौ, शयने ?—वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—(कथं वातो नेलयति कथं न रमते मनः–अ. वे. १०,७,३७। यां कामयते सा भूत्वेलयति –शब्रा. १०,३,३, ८।)

१९२८+√ईड् (ईड) १०/१३० स्तुतौ (प) √ईड् (ईड) २/ स्तुतौ (आ)।
च×, श क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो।
स्तवने—कात।
प्रयो. द्वि.।

संस्कृत०–ईलयति–शब्रा. १०,३,३,८। गीर्भिरग्र्याभिरैडयन्- वा. रा. ३,५,११ (गी. प्रे. सं.)। नास्त्यत्र प्रयोजकता।

१९२९+√ईर् (ईर) १०/२६१ क्षेपे (प) √ईर् (ईर) २/ गतौ कम्पने च (आ)।
च×, श क्षी-मै-सा-काकृ-हे। √ईड् (ईड) २/ स्तुतौ (आ)।
क्षेपणे—जै-कात।
प्रेरणे—शा।
गतौ नुदि—वो।
प्रयो. द्वि.।

संस्कृत०—अपः समुद्रमैरयत्—ऋ. ८,६,१३। पन्थानो येभिर्विश्वमैरयः–अ. वे. ७,३३,१। रथन्तरं साम ईरयति–महाभार. १३,९८६; अथ वाचमीरयति तामु नाम्नीरयसि— १३,९८६।

१९३०+√उध्रस् (उध्रस) १०/२१४ उञ्छे (प) उः- उद्+√ह्रस् (ह्रस) १/
मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा× प्रयोगसमवायी- शब्दार्थः (प)।

(सा-हे-वो-√उध्रस्)	त्येके—क्षी । क्षी-सा-हे । उञ्छे उत्क्षिपि च—वो ।	√ध्रस् (उध्रस्) ९/ उञ्छे (प) ।
१९३१+√उलण्ड् (उलडि) १०/९ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो×	उत्क्षेपणे (प) अपरे तु—सा ।	√ओलण्ड् (ओलडि) १०/ उत्क्षेपे (प) । √लण्ड् (लडि) १०/ उत्क्षेपे (प) अन्ये—क्षी । √लन्द् (लदि) १०/ उत्क्षेपे (प) चान्द्राः—क्षी ।

हिन्दी०—√उलटना; √ (उ) लादना ।

बुन्देली०—√उल्दबौ=अन्नादिपूर्णशकट्या अग्रत उपरि क्षेपणे, पृष्ठभागतश्चाधोनयने, (२) अधःक्षेपे ।

हिन्दी०—√उलदना*; √उड़ेलना*; √उँड़ेलना; √उलँडना (<उलण्डनम्)=पातने, क्षेपणे—"उलदत मद अनुमद ज्यौं जलधि जल"–कविर्भूषणः ।

१९३२+√ऊन (ऊन) १०/३३५ श×	परिहाणे (प) क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे-वो । परिहाणौ—च । परिह्रणे—काकृ ।	√ओण् (ओणृ) १/ अपनयने (प) । √ऊ १/५५१ f शब्दे (आ) काकृ ।

भारोपीय०—*ऑइ,-*ऐनुआ=अपूर्णम्, न्यूनम्, हीनम् । निष्ठान्तत्वेन–नॉ—:

भारेनीय०—अवे. ऊन=ऊनम्, न्यूनम्, अपर्याप्तम्—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः–ऋ. १,५३,३ । (अनित्यण्यन्तत्वं तु यथालक्ष्यम्–क्षी. १०/२०१ यु. मी. सं.) आङ्योगेऽभाव इति वागीशः । यत्त ऊनं तत्त आपूरयति–अ. वे. १२,१,६१ ।

१९३३√ऊर्ज् (ऊर्ज) १०/१६ श	बलप्राणनयोः (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । जीवने बले—वो	√ओज १०/ बलतेजनयोः (प) वो । √ऊर्ज् १/४२५ g गतौ (आ) काकृ । ऊर्क्–निघ. २,७=अन्ननाम। ऊर्जयमाने–निरु. ९,४३,१=

बलवती, ऊर्जतां च कुर्वाणे–
दुर्गाचार्यः ।

प्राणनम्=जीवनम्—क्षी ।

भारोपीय०—√*ऊऍर् (ऍ) ग्=वाय्वाघाते, उच्छूनतायाम्, विस्तारे–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—सनाभयो वाजिनमूर्जयन्ति–ऋ. ९,८७,४ । स प्राणिति तमूर्जयति–शब्रा. ७,५,१,१८ । ऊर्जयति–काठ. २०,७ ।

१९३४+√ऊष (ऊष) १०/३८५ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-वो× छुरणे (प) क्षी-हे ।

√ऊष् (ऊष) १/२९० a रुजायाम् (प) काकृ; कात २२३ ।
√ऊष् (ऊष) १/ रुजायाम् (प) ।
√रूष् (रूष) १/ भूषायाम् (प) इति सुधाकरः–सा ।

१९३५+√ओलण्ड् (ओलडि) १०/९ श उत्क्षेपे (प) क्षी-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । उत्क्षेपणे—मै-सा ।

√लण्ड् (लडि) १०/ उत्क्षेपे (प) अन्ये–क्षी ।
√लन्द् (लदि) १०/ उत्क्षेपे इति चान्द्राः—क्षी ।
√ओलञ्ज् १/ उत्क्षेपणे (प) —वो ।

प्राकृत०—उल्लंडिअ (<ओलण्डितम्)=बहिष्कृतम्, उत्क्षिप्तम् (पाअ) ।

बुन्देली०—[√ओंझबौ, √उड़ेलबौ, √उलझबौ—(<ओलण्डनम्, आ + उज्झनम् ?)=उदेलने, पातने, क्षेपे ।]

बुन्देली०—√उलदबौ, √उल्दबौ=उत्क्षेपणे ।

१९३६+√कण् (कण) १०/१८३ च×,श निमीलने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।

√क्ष्मील् (क्ष्मील) १/ निमेषणे (प) ।
√कण् (कण) १/ शब्दार्थः (प) ।
√कण् (कण) १/ गतौ (प) मित्त्वम् ।
काणो विक्रान्तदर्शन इत्योप-

मन्यवः। कणतेर्वा स्यादणु-
भावकर्मणः।
....दर्शनाणूभावात् काणः–
निरु. ६,३०,१।

भारोपीय०—√*स्केर्–, √*केर्=छेदने।

संस्कृत०—काणः–ऋ. १०,१५५,१; अ. वे. १२,४,३; तै. २,५,१,७। (सरांसि सोमस्य काणुका–ऋ. ८,६६,४)।

द्रविड०—काण् (काण्ण्–, कण्ट्)=प्रेक्षणे, मलयालम—काणुक=प्रेक्षणे, निरीक्षणे, अववोधने, काणि=दर्शकः, काणिक्क=दर्शने, प्रदर्शने, ? कोता–कण् (कड्)= प्रेक्षणे, तोदा–कोण्=प्रेक्षणे, कोण् (कोड)=प्रेक्षणे, कन्नड–काण् (कण्ड्)=प्रेक्षणे; कोडगु–कण्=प्रेक्षणे; तुलु—काणुँसावुनि, काणिसावुनि=दर्शने; तेलगु—कनु (कान्)= प्रेक्षणे (ए द्रविडियन् ऐटिमॉलाजिकल् डिक्शनरी १२०९) तमिल०—कण=नेत्रम् (उक्तग्रन्थे ९७३)।

१९३७+√कण्ठ् (कठि) १०/२९४ शोके (प) आधृषाद्वा √कण्ठ् (कठि) १/ शोके
श × क्षी-मै-सा-च-जै- (आ)।
काकृ-कात-शा-हे।
आध्याने—वो

संस्कृत०—कण्ठः स्तम्भितवाष्पवृत्तिकलुषः–शाकु. ४,५।

१९३८+√कण्ड् (कडि) १०/४५ भेदे (प) इत्येके–क्षी <√खण्ड् (खडि) भेदे (प)।
श × क्षी-जै-काकृ-कात-शा। √खड् (खड) १०/ भेदे (प)।
भेदने—मै-सा। √खण्ड् (खडि) १/ मन्थे
भेदे खण्डने च—हे। (आ)।
भेदे रक्षणे—वो।

भारोपीय०—√*कोल्–, √*कोला=ताडने, तोडने–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०–त्रिभिः काण्डैः–अ. वे. १२,३,४२। काण्डचित्राणि–वा. रा. २,८९,१८ काण्डे=जले, चित्राणि (तिल.)। कण्डनी चोदकुम्भश्च–मनु. ३,६८। काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती—वा. सं. १२,३,४२।

प्राकृत०—√कंड (सक)=(१) अवहनने, (२) कर्षणे, (३) खर्जने (प्रयोज.)। कंडित–णाया. १,७। वकृ–कंडंत–ओघ. ४६८; गा. ६६३।

हिन्दी०—√काँड़ना†*=(१) मर्दने, (२) अवहनने, (३) अतिताडने।

१९३९+√कत्र (कत्र) १०/३५७ शैथिल्ये (प) मै √कन्त्र् १०/६ उपाये (प)
क्षी-श-च-जै-काकृ- मै-सा-कात-हे-वो। काकृ।

शा ×

√कर्तृ (कर्तृ) १०/ शैथिल्ये (प) इति चन्द्रः–क्षी ।
√कर्त्र् (कर्त्र) १०/ शैथिल्ये (प) इति दुर्गः–क्षी ।
√कत्थ (कत्थ) १०/३३५ शैथिल्ये (प) हे ।
√कथ्र (कथ्र) १०/२४० शैथिल्ये (प) काकृ ।
√गात्र (गात्र) १०/ शैथिल्ये (आ) वो ।

इह स्पष्टो विकासः । सर्वेषामन्ते√गात्रधातुः सुपरिचितः प्रतीयते ।

१९४०+√कथ (कथ) १०/२९७ शा — वाक्यप्रतिबन्धे (प) क्षी-हे । वाक्यप्रबन्धे—मै-सा-च-काकृ-कात-शा-हे-वो । वदने—जै-हे । — √कत्थ् (कत्थ) १/ श्लाघायाम् (आ) ।

भारोपीय०—√*केत्–(?), √*कोत्, √*कृत्=विकत्थने । लिथु. कतिलिन्ति=संभाषणे, कथने–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—कथयति–त्रिपाद्विभूतिमहानारायणो. ५,६ । कथयन्ति–भव. २,५० । कथयस्व–त्रिता. ५,१ । कथयिष्यामि–मैं. २,३; मैत्र्यु. २,३ ।

पालि०—कथेति–जातक ५,४६०=सूचनायाम् । कथेति–जातक १,१=कथने ।

प्राकृत०—√कह (सक)=कथने । वकृ–कत्थंत, कहिज्जंत–राज.; सुर. १,४४; गा. १९८ ।

प्राकृत०—√कहाव (सक)=कथने । कहावेइ–महा. ।
√काह (सक)=कथने । काहयंते–महा. ।

हिन्दी०—√कथना*=(१) कथने, (२) निन्दने ।
√कहना (<कथनम्)=कथने, वर्णने ।

१९४१+√कर्ण (कर्ण) १०/३६९ शा-च-जे-काकृ × (शा√कर्ण्) — भेदे (प) क्षी-कात-शा-हे । भेदने—मै-सा । भिदि—वो । — √कड् १०/३८ c भेदे (प) काकृ । √कण्ड् (कडि) १०/ भेदे (प) इत्येके–क्षी । कर्णः कृन्ततेर्निकृत्तद्वारो भवति–निरु. १,९,१ । कीर्यते

क्षिप्यते शब्दो वायुना यत्र-
√कॄ+उणा. ३,१० इति ननु ।

भारोपीय०—√*केर्—, √*कर्=ताडने, बलाद् ग्रहणे । किम्रि. कर्न्= ग्रहणे–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—निचेतारा च कर्णैः–ऋ. १,१८४,२ । इत्याकर्ण्य क्षितीश–नैष. ५, १३७ ।

प्राकृत०—कण्ण (<कर्णः)–पि. ३५८; प्रासू. २

१९४२+√कर्त् (कर्तृ) १०/३५८ मै-सा-श-च-जै-काकृ- कात-शा-वो ×	शैथिल्ये (प) इति चन्द्रः–क्षी । क्षी-हे ।	<√कर्तृ (कर्तृ) शैथिल्ये (प) । द्रष्ट.√कत्र १०/३५७ । √कृत् (कृती) ६/ छेदने (प) ।
१९४३+√कर्त (कर्त) १०/३६८ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ- कात-शा×	शैथिल्ये (प) अत्र दुर्ग इत्यपि–सा । सा-हे-वो ।	<√कत्र (कत्र) शैथिल्ये (प) । ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
१९४४+√कर्तृ (कर्तृ) १०/३५८ मै-सा-श-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो×	शैथिल्ये (प) क्षी ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
१९४५+√कर्त्र (कर्त्र) १०/३५८ मै-सा-श-च-जै-काकृ- कात-शा×	शैथिल्ये (प) इति दुर्गः—क्षी । क्षी-हे-वो ।	<√कर्तृ (कर्तृ) शैथिल्ये (प) । ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
१९४६+√कल् (कल) १०/६८ च×, श	क्षेपे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे । नुदि—वो । प्रयो. द्वि. ।	√कल् (कल) १/ शब्द-संख्यानयोः (आ) । √कल (कल) १०/ गतौ संख्याने च (प) । √किल् (किल) १०/ क्षेपे (प) । कालयति–निघ. २,१४= गतिकर्मा ।

भारोपीय०—√*केलृ=प्रेरणे–जू. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—संकालयन्—महाभार. २,१०५,१२=क्षपयन् (नील.); कालयिता–२,२१,२=संहर्ता (नील.) । संकालनम्–वा. रा. २,६६,१५=प्रेतनिर्हारम् (तिल.)

१९४७+√कल (कल) १०/३१२ श

गतौ संख्याने च (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात ।
संख्याने—च ।
गतौ—जै ।
आगतौ—शा ।
संख्यानगत्योः—हे ।
गतिसंख्ययोः—वो ।

√गण (गण) १०/ संख्याने (प) ।
√कलञ्ज् १/३१३j गतौ (प) काकृ ।
शेषः पूर्ववत् ।

प्रयो. ह्वि. ।

संस्कृत०—कालः कलयतामहम्–गी. १०,३० । कालः कलयतां प्रभुः–भा. पु. ३,२९,३८ । कलये–तैब्रा. ३,४,१६,१ । [समकालयन्–महाभार. १,२१,७=व्रनमनयन् (नील.)] (प्राकालयत्–काठ. १०,६–धा. गतौ वृत्तिः) । कलयेदमानमनसम्–शिशु. ९,५८=मन्येत ।

प्राकृत०—√कल (सक)=(१) संख्याने, (२) शब्दे, (३) ज्ञाने, (४) प्रत्यभिज्ञाने, संकोचे । कलयंति–विसे. २०२९ । वकृ—कलयंत–सुपा. ४ ।

१९४८+√काल (काल) १०/३२५ क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-शा×

उपदेशे (प) मै-सा-हे ।
उपयोगे—सा ।
(चौ. सं.)
कालोपदेशे—वो ।

ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

संस्कृत०—कालयन्तः–महाभार. २,१७,३४=नियमयन्तः (नील.) । गवां शतसहस्राणि त्रिगर्ताः कालयन्ति ते—महाभार. विराट. ३१,८ । गावो राष्ट्रस्य कुरुभिः काल्यन्ते नो वृहन्नले–मभार. विराट. ३७,८ । षष्टिं गवां सहस्राणि कुरवः कालयन्ति च—महाभार. विराट. ३५,५;१०.

१९४९+√कालोड (कालोडित) १०/३८९ मै-सा-श-च जै-काकृ-कात-शा-हे-वो×

..........(प) इति गुप्तः—क्षी ।
तदाचष्टे; तेनातिक्रामति वा ।

<√गालोड (गालोडित) (प)
क्+आ+√लुड्
√लुड् (लुड) १/३१० (प) ।

१९५०√किल (किल) १०/६९ मै-श-च-जै-काकृ-शा×

क्षेपे (प) क्षी-सा-कात-हे ।
नुदि—वो ।

√कल् (कल) १०/६८ क्षेपे (प) ।
√किल् (किल) ६/ श्वैत्यक्रीडनयोः (प) ।

√केल् (केलृ) १/५४७
चलने (प)।

१९५१.√किष्क् (किष्क) १०/१५४ मं-सा-श-च-काकृ-कात×	हिंसायाम् (आ) क्षी-जै-शा-हे। वधे – वो।	>√हिष्क् (हिष्क) हिंसायाम् (आ) इति दुर्गः—क्षी। √हिक्क् (हिक्क) १/ अव्यक्ते शब्दे (उ)। √कष् (कष) १/ हिंसार्थः (प)। √खष् (खष) १/ हिंसार्थः (प)।

भारोपीय०—*क्र् (आॅ) स्काॅ-,—उ=दोर्दण्डः, हस्तः। अल्बे. क्रके=दोर्दण्डः, स्कन्धः—वा. पाॅकर्नीः।

संस्कृत०—किष्किन्धा–वा. रा. १,१,६५। किष्किन्ध्या–वा. रा. ४,१०,३४; महाभार. ३,१६१०७ (किं किं दधातीति किष्किन्धा। √धा+कः। पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोपः सुट् षत्वं च निपातनात्–इति वैयाकरणाः)। चतुःकिष्कुः–वा. रा. ५,३२,११।

प्राकृत०—किक्किडि=सर्पः (हिंसायाम्)–दे. २,३२।

प्राकृत०—किक्किधा=नगरीविशेषः–से. १४,१५।

अपभ्रंश०—किक्किंधि=पर्वतविशेषः–पउम. ६,४५; नृपविशेषः–पउम. ६,१५४; १०,२०।

हिन्दी०—खीस (<किष्कः)=विनष्टम्।

हिन्दी०—√खीस जाना=नाशे–'खीस खलाई'–तुलसीदासः।

१९५२+√कीट् (कीट) १०/१०० च-त्रो×,श (काकृ-√टीक्) (वर्णविपर्ययः)	वरणे (प) क्षी। बन्धने—मै-काकृ-कात। वर्णे—सा-शा। वर्णने—जै-हे।	√कील् (कील) १/ बन्धे (प)। √कीट् (कीट) १/ बन्धवर्णयोः (प) वो। √कट् (कटे) १/ वर्षावरणयोः (प)। √टङ्क् (टकि) १०/ बन्धने (प)। √टीक् १०/८० बन्धने (प) काकृ।

भारोपीय०—कुऋमि=कृमिः, कीटो जन्तुविशेषः-वा. पाॅकर्नीः।

संस्कृत०—कोट०-अ. वे. ९,४,१६; शब्रा. १४,९,१,१९; छान्दोग्यो, ६,९,३; वा. रा. २,२५,१६ ।

१९५३+√कुंश् (कुशि) १०/२३० च-जै-शा×,श	भासार्थः (प)। क्षी—हे। भाषार्थः—मै-सा-काकृ-कात। द्युतौ—वो।	√कुश् (कुश) ४/१०५ शंश्लेषणे (प)। √कुंस् (कुसि) १०/२२९ भासार्थः (प)।
१९५४+√कुंस् (कुसि) १०/२२९ श-च-कात×	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे। भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ। भासने—वो।	√कुश् (कुश) ४/१०५ संश्लेषणे (प)। √कुंश् (कुशि) १०/२३० भासार्थः (प)।
१९५५+√कुट् (कुट) १०/१६४ क्षी-मै-श-च-जै-शा-हे-वो×	छेदने (आ) 'इत्येके' स्वामी–सा। सा,-काकृ कात (प)।	< √त्रुट् (त्रुट) छेदने (आ)। √कुट्ट् (कुट्ट) १०/२३ छेदन-कुत्सनयोः (प)। √कुठ् छिदि–सौ. धा.—वो। √कृत्(कृती) ६/छेदने (प)।

संस्कृत०—कोटि०–महाभार. १,४०,२२=धनुरग्रम्। कोटि०–रघु. ७, ४६=कोणः (कोट्यते=छिद्यतेऽनया। उणा. ४,११७ इतीन्। बाहुलकाद् गुणः)। कोटि०–कुमारसं. २, २६=रेखा।

१९५६+√कुट् (कुट) १०/१७० च-काकृ-कात×,श	प्रतापने (आ) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे-वो।	< √कूट् (कूट) आप्रदाने (आ) इति दुर्गः-क्षी। √कुट् (कुट) ६/कौटिल्ये (प)। पिता कुटस्य चर्षणिः (ऋ. १,४६,४)। पिता कृतस्य निरु. ५, २४, १। शेषः पूर्ववत्।

संस्कृत०—प्रकुट्य विधिवत् तदा–महाभार. १,२८४२। अवकुट्य–सुश्रु. २,१७५,२०। कोटः (कुट्यते=प्रताप्यते शत्रुरत्र, अनेन वा। दुर्गमाश्रित्य प्रबलविपक्षमपि प्रतापयितुं शक्यत इत्यर्थः)=दुर्गम्। प्रयोगो नोपलब्धः।

हिन्दी०—कोट=परिधिः (दुर्गम्)।

१९५७+√कुटुम्ब् (कुटुम्ब) १०/१४७ धारणे (आ)		ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
मै-जै-काकृ-कात-शा ×	क्षी-सा-,च-? हे ।	
	धृत्याम्—वो ।	

भारोपीय०—*कुऐल=(कीटानां पशूनां मधुमक्षिकाणां वा) संघः, समूहः । ट्(ओ)-विस्तारः—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेत्–मनु. ११,१४। स्वकुटुम्बान् महीपतिः-मनु. ११,२२।

प्राकृत०—कुडुंब=परिजनः, परिवारः–उवा.; महा.; प्रासू. १६७।

१९५८+√कुट्ट् (कुट्ट) १०/२३	छेदनकुत्सनयोः (प)	√कुट् ११११७ वैकल्ये (प) ।
काकृ-कात×,श	क्षी ।	√कुठ् १०/२४ छेदने (प)
	छेदने—च ।	काकृ ।
	छेदने कुत्सने च–जै-हे ।	शेषः पूर्ववत् ।
	छेदनभर्त्सनयोः—मै-सा ।	√कृत् ६/ छेदने इत्यस्य प्राकृतरूपमिति ह्विट्न्यादयः ।
	कुत्सने—शा ।	
	कुत्साछिदोः—वो ।	
	'छेदनपूरणयोः' इति स्वामी—सा ।	
प्रयोज.	ह्वि. ।	

भारोपीय०—√*(स्) कॉइ=आच्छादने–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—वाश्मकुट्टकः–याज्ञवल्क्य. ३,४९। अश्मकुट्ट०–महाभार. ३,१२३६०; मनु. ६, १७। कुट्टनी (कुट्ट्यते=छिद्यते स्त्रीणां कुलमनया)—कथासरि. १२, ७९। कुट्टापरान्त०–महाभार. ६,३५६। ससुधाकुट्टिमतलः–वा. रा. २,८०,३। मणिप्रवर-कुट्टिम०–महाभार. १४,२५२२।

पालि०—कोट्टेति–जातक १,४७८।

प्राकृत०—√कुट्ट (सक)=कुट्टने, ताडने, (२) कर्तने, (३) औष्ण्ये, (४) उपालम्भे। भवि—कुट्टइस्सं–पि. ५२८।

प्राकृत०—√कोट्ट (सक)=कुट्टने, ताडने, (२) कर्तने। कवकृ—कोटिज्जमाण–आवम.। संकृ—कोट्टिय–जीव. ३।

हिन्दी०—√कूटना (<कुट्टनम्)।

मुण्डारी०—√कोटे=मुद्गरेण ताडने ।

१९५९+√कुट्ट् (कुट्ट) १०/१६८ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे ×	प्रतापने (आ) इति क्षीरस्वामी—सा–, वो ।	√कुट् (कुट) १०/१७० प्रतापने (आ) । शेषः पूर्ववत् ।

सर्वाण्युदाहरणानि पूर्ववज्ज्ञेयानि । विशेषतः प्राकृतधातोरुदाहरणं सुस्पष्टमोष्ण्ये दृश्यते ।

१९६०+√कुण (कुण) १०/३३९ श-च ×	आमन्त्रणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । आभाषमन्त्रयोः—वो ।	√कुण् (कुण) शब्दोपकरणयोः (प) । √गुण (गुण) १०/ आमन्त्रणे (प) । √कूट् (कूट) १०/ आमन्त्रणे (प) सा । कुणारुम् इति—निरु. २, २, ५; ६, १, ४=क्वणः शब्दार्थः—दुर्गाचार्यः ।

आमन्त्रणम्=गूढोक्तिः—क्षी ।

१९६१+√कुण् (कुण) १०/१५४	संकोचने (आ) अन्ये—सा ।	द्र०√कूण १०/१५७ संकोचने (आ) ।
१९६२+√कुण्ठ् (कुठि) १०/५० क्षी-मै-श-च-जै काकृ-कात-शा-हे-वो ×	वेष्टने (प) एके–सा । 'रक्षणे' इत्येके–सा ।	> √गुण्ड् (गुडि) वेष्टने (प) । √गुण्ठ् (गुठि) १०/ वेष्टने (प) । √कुठ् १/ छेदने (प) सौ. धा.—वो ।
१९६३+√कुण्ड् (कुडि) १०/४६ च ×, श	रक्षणे (प) इत्येके–क्षी क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । रक्षे—वो ।	> √गुण्ड् (गुडि) रक्षणे (प) । √गुड् ६/ रक्षायाम् (प) ।

संस्कृत०—कुण्डिनः=मुनिविशेषः । यथाश्वलायने–"०कुण्डिनानां वाशिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येति" (श. क. द्रु.); कुरुवंशीयनृपभेदः । स च धृतराष्ट्रस्य पुत्रः । यथा महाभारते १, ९४, ५८ ।

प्राकृत०—कुण्ड=आज्ञा, आदेशः—कप्प. ।

१९६४√कुत्स् (कुत्स) १०/१६६ च×, श	अवक्षेपणे (आ) क्षी-मै-सा-कात-शा । अवक्षेपे—जै-काक्र-हे,-वो (उ) ।	√कुत् १/ आस्तृतौ (प) सौ. धा. वो । अवकुत्सिते—निरु. १, ४, १४ । कुत्सितम्–निरु. १,२०,५ ।

भारोपीय०—√*केउएद–, √*कुद्–, √*कूद=आक्रोशे, तर्जने–जू. पॉकर्नीः ।

भारेनीय०—न. पर्सि. निकूहीदन्=आक्रोशे, कुत्सने, अपमाने–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—वृहत्कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुः–ऋ. ८, १, ११; कुत्स्येन–४, १६, १२ । कुत्सनम्–१ संन्या. २८६ । कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम्–महाभार. २,२२९८ । अभ्यकुत्सयत्–वा. रा. २,५७,२ । न कुत्सयाम्यहं किञ्चित्–महाभार. ३,१३७८३ ।

प्राकृत०—√कुच्छ (सक)=निन्दायाम्, धिक्कारे । कृ–कुच्छ, कुच्छणिज्ज–श्रा. २७; पण्ह. १,३ ।

१९६५√कुद् (कुदृ) १०/६ मै-श-च-जै-काक्र-शा-हे-वो ×	अनृतभाषणे (प) इत्येके–क्षी । क्षी-सा-कात ।	<√कुन्द्र् (कुद्रि) अनृतभाषणे (प) । √कुण्ड् १०/१३ अनृतभाषणे (प) काक्र । √गुन्द्र् (गुद्रि) १०/ अनृतभाषणे—पारायणे—क्षी ।

द्रष्ट.—√कुन्द्र् १०/६

प्राकृत०—कुद्दण=रासकः (रासा ?)–दे. २,३८ ।

१९६६+√कुन्द्र् (कुद्रि) १०/६ काक्र-कात×,श	अनृतभाषणे (प) क्षी-मै-सा-च-जै-शा-हे । मिथ्योक्तौ—वो ।	>√कुद् (कुदृ) अनृतभाषणे (प) । >√गुन्द्र् (गुद्रि) अनृतभाषणे (प) । √कुण्ड् १०/१३ अनृतभाषणे (प) काक्र ।

पत्यौ जीवति कुण्डः स्यान्मृते भर्तरि गोलकः–मनु. ३,१७४ । अज्ञाते सति कुण्डमपि सुतं जनाः पत्युरेवाख्यापयन्ति । इदमनृतभाषणम् । काशकृत्स्नपठितः √कुण्ड् १०/१३ अनृतभाषणे (प) इति धातुर्भृशं संवदति । √कुण्ड् >√कुन्द्र् >√गुन्द्र् >√कुद् इत्येवं स्यात् प्रततिः (विकासः) ।

१९६७+√कुप् (कुप) १०/२५० च×,श (शा–√कूप्) जै–√त्रुप् [त्रुप] मुद्रणदोषो भाति ।	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै सा-जै-काक्र-कात । द्युतौ—वो ।	√कुप् (कुप) ४/ क्रोधे (प) । √गुप् (गुपू) १०/ भासार्थः (प) ।

संस्कृत०—[कोपयथ पृथिवीम्–ऋ. ५,५७,३=क्रोधे। सपित्तं कोपयेद् वायुम्–सुश्रु. १,३७,८ (क्रोधे ?)]।

१९६८+√कुमार (कुमार) १०/३२४ शा-च ×	क्रीडायाम् (प) क्षी-मै-सा-काकृ- कात-शा-हे। क्रीडने—जै। केलौ—वो।	कु=कुत्सितः, मारः=कन्दर्पो यस्मात् कुमारः। कु+√मृ (मृङ्) ६/ प्राणत्यागे (आ)। √कुमाल १०/३४३ क्रीडायाम् (प) हे।

कुमारः क्रीडयामास उत्सङ्गे शङ्करस्य च।
कण्ठे स्थितं वासुकिं च पाणिभ्यां समपीडयत्॥ स्क. पु. १,२७,१०७।

संस्कृत०—कुमारं माता बिभर्ति–ऋ. ५,२,१। कुमाराणां च रक्षणम्–मनु. ७,१५२।

प्राकृत०—कुमार=प्रथमे वयसि स्थितो बालकः–ठा. १०; णाया. १,२।

१९६९+√कुम्प् (कुपि) १०/११५ मै-सा-शा-च-जै.काकृ-कात- शा-हे ×	छादने (प) क्षी। स्तृतौ—वो।	> √कुम्ब् (कुबि) छादने (प) इति कौशिकः–क्षी। > √कुम्भ् (कुभि) १०/१२० छादने (प) अपरे–सा।

भारोपीय०—√*कॉइ=न्युब्जत्वे, प्रह्वत्वे। √*काइ–प्–: लिथु. कुम्पि=कुब्जीभावे; कुम्पस्=अरालता। लेट्टिश्–कुम्प्त्=कौटिल्यम्। गॉथि. हम्पस्=संक्षेपे। रसन्–कुपिन=कुब्जः, कुब्जवनिका। पु. प्रशि. ऐंत्कूम्प्स्=पुनः, प्रत्यग्रतः–वा. पॉकर्नीः।

प्राकृत०—खुंपा=वर्षाविरोधार्थं निर्मीयमाणं तृणमयमुपकरणम्–दे. २,७५।

प्राकृत०—गुम्मइ=मूर्खः–ओघ. १३६; पूरितम्–दे. २,१०३; स्खलितम्–२,१०३।

बुन्देली०—गुम्मा=मूकः, छादितवाक्कः।

१९७०+√कुम्ब् (कुबि) १०/११५ च ×,श	छादने (प) इति कौशिकः—क्षी। क्षी-सा-जै-काकृ-शा। आच्छादने—मै-कात-हे। स्तृत्याम्—वो।	<√कुम्प् (कुपि) छादने (प)। शेषः पूर्ववत्।

भारोपीय०—√*कॉइ–ओष्ठ्यनासिक्ययोर्विस्तारे सति—√*कुम्-भ्-, √*कुम्ब्—: नॉर्वेजियन् (प्रादे.)–हुप्प् तथा हुम्प्=आधीन्ये, मार्दवे। इँग्लि. हम्प=ककुदः। न. ज. हम्पे=घनत्वम्, स्थौल्यम्, शकलम्।

भारेनीय०—अवे. वसुम्ब्र=कुसुम्भम् (=कमण्डलुः), कुम्भः। न. पर्सि. वसुम्ब्, वसुम्=कुसुम्भम्, कुम्भः–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—उदीचीनकुम्बां शम्यां निदधाति-तै. प्रा. १२२। [गाथां वा कुम्ब्यां वा–शब्रा. ११,५,७,१०]। कुम्बिक०—बृहत्सं. १४,३०।

प्राकृत०—खुम्मिय=नामितम्–णाया. १,१–पत्र. ४७।

बुन्देली०—गुम्मा=इष्टका।

१९७१+√कुम्भ् (कुभि) १०/१२० छादने (प) अपरे—सा। < √कुम्ब् (कुबि) छादने (प)।
क्षी-मै-श-च-जै-काकृ
कात-शा-हे-वो ×
शेषः पूर्ववत्।
कुम्=भूमिम्, उम्भति=जलेन पूरयति+अच्=कुम्भः=घट।

भारोपीय०—**भारेनीय०**—उदाहरणानि पूर्ववद् बोध्यानि।

संस्कृत०—शतं कुम्भाँ असिञ्चतं सुरायाः–ऋ. १, ११६, ६। इभकुम्भ०–मालती-मा. ५,३२।

१९७२+√कुशूल (कुशूल) १०/३२२ क्रीडायाम् (प) कु+√शूल (शूल) १/रुजायाम् (प)।
क्षी-सा-श-च-जै-काकृ- इत्येके—मै।
कात-शा-हे-वो ×
कु+√श्वि (टुओश्वि) १/गतिवृद्धयोः (प)।

संस्कृत०—कुशूलधान्यको वा स्यात्–मनु. ४,७। आधिक्येन 'कुसूल' इति लभ्यते पाठः।

प्राकृत०—कुसूल=धान्यागारम् (पाअ.)

१९७३+√कुस्म् (कुस्म) १०/१७९ नाम्नो वा (आ) कु+√स्मि (ष्मिङ्) १/ईषद्धसने (आ)।
च ×, श
कुस्मयने–दुर्गस्तु—क्षी।
क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे।
कुस्मितौ—जै।
कुस्मृताविति मुद्रणदोषः।
मतीक्षिते कुस्मितौ—वो।
मतीक्षितम्=बुद्धिपूर्वकदर्शनम्—दुर्गादासः।
कुस्मेति धातुर्मतिदृष्टं बुद्धयोत्पादितमर्थमाहेति च—क्षी।

संस्कृत०—आकुस्मयते—मभाष्ये १,३,६२, २८९ विकुस्मयते–१,३,६२, २८९।

१९७४+√कुह् (कुह) १०/३४५ श ×	विस्मापने (आ) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	√कुह् १/३१६ a हिंसागत्योः (प) काकृ । कुहूः–निरु. ११, ३१ ।

भारोपीय०—√* (स्) कॉइ=छादने । √* स्कॉइध्–:–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—यत् त्वा पृच्छादीजानः कुहया कुहयाकृते–ऋ. ८,२४,३० । कुहूः–ऐब्रा. ३,४७ । कुह०–वा. रा. २,१०९,२७=माया० । जनः कुहुकुहायते–महाभार. ३,१४१२९ । कुहकम्–भा. पु. १,१,१ । कोहलो वदनप्रियः–सुश्रु. सूत्रस्थाने ४५ अध्याये=मद्यभेदः (कोहयति=विस्मापयतीति) ।

प्राकृत०—कुह=अनोकहः–दस. ७ ।

१९७५+√कूट् (कूट) १०/१७० च-जै-शा ×,श	आप्रदाने (आ) इति दुर्गः–क्षी । क्षी-सा । अप्रमादे—मै-है 'अवसादने' इत्येके—सा । प्रमादे काकृ-कात । अप्रदाप्रमदोः—वो । अप्रसादे—व्योथ.-रॉथ. ।	<√कुट् (कुट) प्रतापने (आ) √कूट् १/११३hगतौ (प) काकृ । कूटः (कूट्यते = दातुं न शक्यते स्थावरत्वात् । कर्मणि घञ्) =गृहम् इति शब्दरत्नावली ।

अप्रदा=दानाभावः–दुर्गादासः ।

भारोपीय०—√*केस्ल्–,√*केल्=कौटिल्ये–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—अमुष्या हन्तु सेनाया इदं कूटं सहस्रशः–अ. वे. ८,८,१६ । कूटयुद्धाः–वा. रा. १,२०,८—कूटम्=कपटम् (तिल.) ।

प्राकृत०— { √कूड (सक)=१–असत्यापने, २–अन्यथात्वे । कूडे–अणु. ५० टी.। √कूड (<कूटम्)=पाशः–राय.; उत्त. ५; सूअ. १,५,२ । √कूड (<कूटम्)=असत्यम्, छलयुतम्–पडि ; प्रतारणम्–सुपा. ६२७; नरकः–उत. ५ ।

१९७६+√कूट (कूट) १०/३३७ श ×	दाहे (प) क्षी-च-जै-काकृ-शा । परिदाहे, आमन्त्रणे —मै । परीतापे–सा आमन्त्रणे—सा । दाहे आमन्त्रणे च —काकृ ।	√कुण्ड् (कुडि) १/ दाहे (आ) । शेषः पूर्ववत् ।

'परिदाहे' इत्यन्ये—
सा ।
दाहे मन्त्रे—वो ।

भारोपीय०—पूर्ववदुदाहरणानि ज्ञेयानि ।

ऋग्वेदे√कूळ् धातुर्दाहार्थकः ? । तद्यथा-नेदीयसः कूळयातः पर्णीरुत-८, २६, १० । सुश्रुते-√कूल् दाहे । तद्यथा-(अग्निः) तासां प्राजमानो योनिमकूलयत्; अङ्गारैः खादिरैरवकूलयेत्-सुश्रु. २,३५०,१८ ।

√कुण्ड् > √कूड् (> √कूल्) > √कूट् इति स्यात् क्रमः ।

संस्कृत०—कूटं स्म तृंहत्-ऋ. १०,१०२,४=पर्वतशृङ्गम् (सा.) ।

प्राकृत०—उदाहरणानि पूर्वधातुवत् ।

१९७७+√कूण् (कूण) १०/१५७ च-काकृ ×, श	सङ्कोचने (आ) क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे । सङ्कुचि—वो । सा-काकृ ।	√कुण् (कुण) १०/१५४ संकोचने (आ) अन्ये—सा । √कुण् (कुण) ६/ शब्दोपकरणयोः (प)
√कूण् (कूण) १०/३५१	संकोचने (प) सा । सङ्कोचे—वो ।	√कुण् (कुण)१०आमन्त्रणे (प) ।
√कूण् (यौ. प्र.)	ह्वि. ।	आमन्त्रणम् = गूढोक्तिः—क्षी । √कूप (कूप) १०/दौर्बल्ये (प) इति त्रिलोचन इति कविकल्पद्रुमटीकायां दुर्गादासः ।

भारोपीय०—पूर्ववदुदाहरणानि बोध्यानि ।

संस्कृत०—विकूणयन्तीव मुखम्—कामसूत्रे २,५,४२=सङ्कोचयन्तीव । कूणित-सुश्रु. १,३६२,१ ।

प्राकृत०—√कूण (सक)=सङ्कोचने-गउड. ।

१९७८+√कृप् (कृपेः) १०/२०८ श-च × (मै-काकृ—√क्लृप् [क्लृप्])	तादर्थ्ये (प । क्षी । अवकल्कने—मै-सा-कात-हे । अवकल्पने—काकृ-शा । यतौ चिन्ते कल्पने च—वो । जै ?

प्रयो.········ विलापे शोके—ह्वि.

तादर्थ्यम्=उद्देश्यविषयम् क्षी । अवकल्कनम्=पीडनम्-मै ।

संस्कृत०—उपकल्पितम्=वा. रा. २,१३,४=सिद्धं कृतम् (तिल.) । अकल्पयन्–महाभार. १२,३२८,८=प्रवर्तितवन्तः (नील.) ।

पालि०—कप्पेति–जातक १,६२ ।

१९७९+√कृप (कृप) १०/३१६ श-च ×	दौर्बल्ये (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे-वो । शैथिल्ये—जै ।	√कृप् (कृपेः) १०/तादर्थ्ये (प) । √कृप् (कृपू) १/ सामर्थ्ये (आ) ।
प्रयो.	विलापे, शोके—ह्वि. ।	

संस्कृत०—होत्राय वृतः कृपयन्नदीधेत्–ऋ. १०,९८,७; बृहस्पतिनाकृपयद्वलो गाः—१०,६८,१० । (कृपयसे–जैब्रा. १००) । कृपणम्–वा. रा. २, १२, ७२=कष्टम् (तिल.); ३, ३२, २८=दीनेभ्यः (तिल.) । कृपणः–बृहदारण्यको. ३, ८ १० [दौर्बल्ये धा. वृत्तिः] । पुंसः कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः—भा. पु. ८,७,४० ।

प्राकृत०—√खिप्प (अक)=दौर्बल्ये । खिप्पइ–संक्षि. ३५ ।

हिन्दी०—√कपटना (<कपलना<कल्पनम्)=संक्षेपणे, नैयून्ये । अंश-निष्कासनेनाल्पत्वे ।

१९८० +√कॄ १०/१७५ मै-सा-च-जै-काकृ-कात × (शा √कॄ [कॄञ्]) मुद्रण-दोषः कॄङ् इत्युचितम् ।	विज्ञाने (आ) इति चन्द्रः-क्षी । क्षी-हे-वो ।	<√गॄ विज्ञाने (आ) ।
१९८१ +√कॄत् (कॄत) १०/११३ श ×	संशब्दने (प) क्षी-मै-सा-च-कात-शा-हे । आख्याने—जै । संशब्दे—काकृ-वो ।	√कृत् (कृती) ७/वेष्टने (प) । √कृ (डुकृञ्) ८/करणे (उ) ।

संस्कृत०—नान्यासां कीर्तयाश्चन—ऋ. ७, ३७, १ । यद्रुद्रस्य कीर्तयति—तै. ६, १, ७, ८ ।

पालि०—√कित्त=संसद्दे–धापा. ५७९; कित्तेति, कित्तयति–पेतवत्थु १२४ ।

प्राकृत०—√किट्ट (सक)=१–श्लाघायाम्. स्तुतौ, २–वर्णने, ३–कथने । किट्टइ, किट्टेइ–आचा.; भग. ।

१९८२+√क्लप् (क्लप) १०/२०० क्षी-सा-श-च-जै-कात-शा-हे-वो×	च=अवकल्कने (प) मै । अवकल्पने—काक्र ।	

प्रयो. विलापे—ह्वि. ।

संस्कृत०—द्रष्ट. √कृप् (कृपेः) १०/२०८ तादर्थ्ये (प) इति ।

१९८३+√केत (केत) १०/३३८ श-च×	निश्रावणे (प) क्षी । 'निमन्त्रणे' इत्येके—क्षी,-सा । आमन्त्रणे—मै-सा-जै-काक्र-कात-शा-हे । निश्रावणनिमन्त्रणयोः—हे । मन्त्रणे निश्रावणे—वो ।	√कित् (कित) १/ निवासे रोगापनयने च (प) । √कित् (कित) ३/ ज्ञाने (प) ।

निश्रावणम्= समयोद्भावनम्—दुर्गादासः ।

भारोपीय०—*कुआँइ–, *कुई=इच्छा । पु. प्रशि. कुआइत्स्=वाञ्छा, निर्णयः, प्रवृत्तिः । गाँथि. हैदुस्=केतुः–वा. पाँकर्नीः ।

संस्कृत०—केतवेदस्–ऋ. १,१०४,३ । क्षात्रधर्माणमप्याजौ केतयेत् कुलजं द्विजम्–महाभार. १३,१५९६ । एकोद्दिष्टस्य केतनम्–मनु. ४,११०=निमन्त्रणम् (मन्वर्थ.) । केतितः–महाभार. ११,३,२७८=निमन्त्रितः (नील.) ।

मुण्डारी०—√केड़ा=आमन्त्रणे, निमन्त्रणे ।

१९८४+√क्रथ् (क्रथ) १०/१३ मे-श-च-जै-काक्र-कात-शा-हे×	प्रतिहर्षे (प) इति नन्दी—क्षी । क्षी-वो । 'अतिहर्षे' इति बहवः—सा । 'प्रस्थाने' इति मैत्रेयः—सा । प्रसादे, आनन्दे—ह्वि. ।	<√श्रथ् (श्रथ) प्रतिहर्षे (प) ।

'क्रथिमपि केचिदत्र (१०/१३) पठन्ति स मैत्रेयादौ न दृश्यते' इत्युक्त्वा नैनं सायणोऽनुमोदते धातुम् । ह्विट्नीः संदिग्धार्थानि संज्ञारूपाण्युपस्थापितवान् तान्येतदर्थकानि मया नाधिगतानि ।

१९८५+√क्रथ् (क्रथ) १०/२७५	हिंसायाम् (प)	√क्रंश्–निरु. २,२५ ।
श-च×	आधृषाद्वा	√क्रथ् (क्रथ) १/ हिंसार्थः
	क्षी-मै-सा-जै-काकृ-	(प) मित्—द्र. ।
	कात-शा-हे ।	√क्लथ् (क्लथ) १/
	वधे—वो ।	हिंसार्थः (प) मित्–द्रष्ट. ।
	प्रसादे, आनन्दे—	
प्रयो.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम्–पा. अ. २,३,५६ । द्रष्ट. √क्रथ् (क्रथ) १/७९३ ।

१९८६+√क्रन्द् (आङः क्रन्द) १०/१९५	सातत्ये (प) ।
श ? च-जै-शा×	क्षी-मै-सा-काकृ-कात-हे ।
	शब्दसातत्ये—वो ।

√घुष् (घुषिर्) १०/१९४ विशब्दने (प) इत्यस्माद् 'विशब्दने' इत्यस्यानुवृत्तौ 'विशब्दन-सातत्ये' इति योजनीयमिति वागीशः ।

आ क्रन्दय बलमोजो न आ धाः–ऋ. ६,४७,३० । आ क्रन्दय धनपते—अ. वे. २,३६,६ । पुरुषानाक्रन्दयतः–शब्रा. ११,६,१,६; वा. मं. १६,१९ । मुहुराक्रन्दयिष्यतः–भा. पु. ३,१४,३८ ।

१९८७+√क्लप् (क्लप) १०/१२३	व्यक्तायां वाचि (प)	√लप् (लप) १/ व्यक्तायां
क्षी-मै,-श ?-च-जै-काकृ-	इत्येके—सा ।	वाचि (प) ।
कात-शा-हे-वो×		

हिन्दी०—√कलपना (<क्लपनम्)=विलापे, दुःखोदन्तमनुचिन्तमनुचिन्तमुक्त्वोक्त्वा वा रोदने । * कल्पने ।

१९८८+√क्लव् (क्लव) १०/३८५	..........(आ)	√क्लु (क्लुङ्) १/
मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा×	क्षी-सा-हे×	गतौ (आ) इत्येके–मै ।
	भये—वो ।	क्रु (क्रुङ्) १/ गतौ
		(आ) इति क्वचित्
		पठ्यते–सा ।

संस्कृत०—विक्लवं दूतमासाद्य–वा. रा. ५,२,३७ = कातरमविमृश्यकारिणम् (ति.) । वैक्लव्यम्—वा. रा. ५,२,३९=बुद्धिहीनता (ति.) । व्यथितो विक्लवश्चैव—वा. रा. २, १२,४=दीनः (ति.) ।

१९८९+√क्षञ्ज् (क्षजि) १०/८४	कृच्छ्रजीवने (प)	√खञ्ज् (खजि) १/
श	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-	गतिवैकल्ये (प) ।

	कात-शा-हे ।	√खज् (खज) १/ मन्थे
	तङ्के —वो ।	(प)
		प्राकृत०—√खंज (अक) =गतिवैकल्ये-कप्पू. ।

भारोपीय०—√* स्कंज्=गतिवैकल्ये, तङ्के । स्वीडिश्–स्किक्=तङ्के; पु. आइस्. हिक्=तङ्के-वा. पॉकर्नीः ।

१९९०+√क्षप (क्षप) १०/३८५	प्रेरणे (प)	क्षपा (निघ. १,७)
श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	क्षी-मै-सा-हे ।	√छम्प् (छपि) १०/
√क्षप् (क्षप) १/८०३ k;	क्षेपे—वो ।	गत्याम् (प) ।
भोजः १,१,१९२—	मित्त्वम् ।	√क्षम्प् (क्षपि) १०/
मै-श-च-जै-काकृ-कात-	संयमित्वे (उ)–ह्वि. ।	क्षान्त्याम् (प) ।
शा-वो × (हे)	उपवासे (उ)–ह्वि. ।	√क्षिप् (क्षिप) ४/६ प्रेरणे (प) ।

भारोपीय०—* क्ज़्सेप्–(?)=क्षपा, अन्धकारः ।

भारेनीय०—अवे. क्षप्=अन्धकारः–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—क्षपयित्वा–ब्रसू. ४,१,१९ । क्षपय–वनदुर्गो. ४५९:१८ । संक्षपितोदकः–वा. रा. २,४८,३७=क्षीणोदकः (तिल.) । कालं क्षपयित्वा–महाभार. १२,२७९, १८=नीत्वा (वाहयित्वा) । क्षपेयुस्त्र्यहमेव च–मनु. ५,६९=त्र्यहाशौचं कुर्यात् (मन्वर्थ.); कामं तु क्षपयेद् देहम्–मनु. ५,१५७=क्षीणं कुर्यात् (मन्वर्थ.) । क्षपणः–शांआ. १२,७; महाभार. १,३,१२=संन्यासी । क्षपणं त्र्यहम्–मनु. ४,२२२=उपवासः (मन्वर्थ.) । क्षपिता–रघु. ८,४७=नाशिता (संजी.) । वैदेही बत मे प्राणान् शोचन्ती क्षपयिष्यति–वा. रा. २,१२,७२=नाशयिष्यति ।

प्राकृत०—√खव (सक)=नाशे, (२) प्रेरणे, क्षेपे, (३) उल्लङ्घने । खवेइ–उव. ।

हिन्दी०—√खपना, √खपाना (<क्षपणम्)=केनापि प्रकारेण व्यये, (२) निर्वाहे, (३) नाशे ।

१९९१+√क्षम्प् (क्षपि) १०/८३	क्षान्त्याम् (प)	√क्षम् (क्षमूष्) १/ सहने
श-कात ×	क्षी-मै-सा-जै-शा ।	(आ) ।
	क्षान्तौ—च-काकृ ।	√छम्प् (छपि) १०/ गत्याम्
	हे ?	(प) ।
	शक्तौ—वो ।	√कम्प् १०/३५ c क्षान्तौ (प) काकृ ।

√चम्प् १०/३५ d क्षान्तौ (प) काक्रु।
√सम्प् १०/३५ e क्षान्तौ (प) काक्रु।
√क्षज् १०/२८ क्षान्तौ (प) कात।

शक्तिः=इह क्षमा–दुर्गादासः।

हिन्दी०—√झांपना=आवृतौ, व्यवधाने; (२) क्षान्तौ, लज्जायाम् (√'झेंपना' इति हिन्दी)।

१९९२√क्षल् (क्षल) १०/६१ श — शौचकर्मणि (प) क्षी-मैं-सा-जै-शा। शौचे—च-काक्रु-कात-हे-वो। प्रक्षालने—ह्वि.। — √क्षल् (क्षल) १/ संचये, च=संचलने (प)। √क्षर् (क्षर) १/ संचलने (प)।

भारोपीय०—√* गुहऐर् (अथवा-गुअर ??)=प्रवाहे, धावने।

भारेनीय०—अवे.-ग्ज़ुरैति=क्षरति। ग्ज़ारयेइति=क्षालयति–बा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—प्रक्षाल्य पाणी–शब्रा. १४,९,३,१३। क्षालयन्ति–रुद्रो. २७। क्षालयेत्–जाबालदर्शनो. ५,१४।

प्राकृत०—√खाल (सक)=प्रक्षालने। क्रु–खालणिज्ज–उप. ३२६।

हिन्दी०—√पखारना (<प्रक्षालनम्)=शौचकर्मणि।

हिन्दी०—{ √खँगारना †, √खँघारना †, √खँगालना } =(<स्वयम्भूरनुस्वारः <खगालना <खकालना <षकालनम् <क्षालनम्)=मनाक् प्रक्षालने, (२) सर्वस्वापहरणे।

हिन्दी०—√पछारना=१. प्रक्षालने; २. विपोथने।

१९९३+√क्षोट् (क्षोट) १०/३१९ क्षेपे (प) क्षी-श-च-जै-काक्रु-कात-शा-हे-वो × मै-सा। — √खोट् (खोट) १०/ भक्षणे (प) मैं। √खोट्ट १०/२०८ क्षेपे (प) काक्रु। √खोड (खोड) १०/ क्षेपे (प)

प्राकृत०—, **अपभ्रंश०**— { √छोड (<क्षोटनम्)=क्षेपणे, उन्मोचने। छोड़इ, छोडेइ–भवि.; महा.। संक्रु–छोडिवि–सुपा. २४९।

हिन्दी०—√छोड़ना=प्रेरणे, क्षेपे, उन्मोचने ।

१९९४+√खट्ट् (खट्ट) १०/९२ श×	संवरणे (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । वृतौ—वो ।	√कट् (कटे) १/ वर्षावरणयोः (प) । √*.ष् १/६७६ a संवरणे (उ) काकृ; ५८५ a कात । √खुड् (खुड) ६/ संवरणे (प) इत्येके–मै । √छुड् (छुड) ६/ संवरणे (प) इत्येके–मै । √छद् (छद) १०/ संवरणे (प) ।

हिन्दी०—खटिया (<खट्टिका—शब्दमाला)=शवयानम् ।

हिन्दी०—खटीक (<खट्टिकः–शब्दमाला । खट्टनम्=आवरणम्–खट्टः, स शिल्पत्वेनास्यास्तीति [ठन्])=शाकुनिकः ।

१९९५+√खड् (खड) १०/४४ श	भेदे (प) क्षी-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । भेदने—मै-सा ।	√खण्ड् (खडि) १०/भेदे (प) √कण्ड् (कडि) १०/भेदे (प) इत्येके–क्षी । √कड् १०/३८ c भेदे (प) काकृ ।

भारोपीय०—√*केल्, √*केला=ताडने, नाशे । ड्–विस्तारः–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—खड्गरेऽधिचक्रमां खर्विकां खर्ववासिनीम्–अ. वे. ११,९१६ । खड्गः= अस्त्रविशेषः–महाभार. ४,४१,२५ (खडति=भिनत्तीति (उणा. १,१२३) इति गन्) । खड्गः=गण्डकः । यथाह मनुः—३,२७२ ।

१९९६+√खण्ड् (खडि) १०/४५ वो×,श	भेदे (प) क्षी-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । भेदने—मै-सा ।	>√कण्ड् (कडि) भेदे (प) इत्येके–क्षी । √खड् (खड) १० / भेदे (प) । √खण्ड् (खडि) १/मन्थे (आ) ।

संस्कृत०—आखण्डल०–ऋ. ८,१७,१२ । अवखण्डयति–बृहदारण्यकोप. ५,७ । खण्डयेत्–पै. ४,२२ ।

पालि० –वेतनं खण्डेत्वा–जातक ३,१८८ ।

प्राकृत०—√खंड (सक)=खण्डने, भेदने, । कवक्र–खंडिज्जंत–से. १३,३२; सुपा. १३४ । हेक्र–खंडित्तए–उवा ; क्र–खंडियव्व–उप. ७२८ टी. ।

मुण्डारी०—√खांडा=खण्डने । खड्गः ।

११९७+√खुण्ड् (खुडि) १०/४८ मै-श-च-जै-काक्र-कात-शा× | खण्डने (प) क्षी-सा-हे । भेदे—वो | ध्वनिसादृश्यानि पूर्वधातुवत् । √खुर् (खुर) ६/ खण्डने (प) मै ।

प्राकृत०—√खुड (सक)=खण्डने । खुडेंति–से. ८४८; वक्र–खुडंत–स. ११३ ।

प्राकृत०—√खुट्ट (सक)=खण्डने । खुट्टइ–नाट-साहित्य. २२९; खुट्टंति–उव. ।

हिन्दी०—√खूँदना (<खुण्डनम्)=पादैर्मर्दने, मर्दयित्वा विकृतौ, (२) कुट्टने ।

बुन्देली०—√खोंटबो (<खुण्डनम्)=खण्डने ।

हिन्दी०—√खूँटना (<खुण्डनम्)=खण्डने ।

१९९८+√खेट (खेट) १०/३२१ श-च-शा × | भक्षणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्र-कात-हे-वो । | >√खेड (खेड) भक्षणे (प) इति दौर्गाः–क्षी । √खिट् (खिट) १/उत्त्रासे (प) । √खोट् (खोट) १०/भक्षणे (प) इत्येके–सा ।

भारोपीय०—√*स्केर्–√*केर्=छेदने । अल्बे. केत्=कर्तरिका–वा. पॉकर्नीः ।

हिन्दी०–खेट=(<खेटम्=तृणम्–शब्दरत्नावली)=तृणकः ।

हिन्दी० –खेटकी = 'भड्डरी' इति हिन्दी । "कोई पूछै चेटकीन, कोई पूछै खेटकीन"–रघुराजः ।

१९९९+√खेड (खेड) १०/३२१ मै-श-च-जै-काक्र-कात × | भक्षणे (प) इति दौर्गाः-क्षी । क्षी-सा-शा-हे-वो । | <√खेट (खेट) १०/ भक्षणे (प) । √खेण् १/२१३ g गतौ (प) काक्र । शेषः पूर्ववत् ।

२०००+√खोट (खोट) १०/३१८ क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	भक्षणे (प) इति च —मै । मै-सा ।	<√खेट (खेट) १०/ भक्षणे (प)। √खोट् १/ गत्याघाते (प) वो । √खोट्ट १०/२०८ क्षेपे (प) काकृ ।
२००१+√खोट (खोट) १०/३२२ मै-सा-श-च-काकृ-शा×	क्षेपे (प) इति पाठभेदः—क्षी । क्षी-जै-कात-हे-वो ।	√क्षोट (क्षोट) १०/ क्षेपे (प) मै । √खोद (खोद) १०/ क्षेपे (प)। √खोड (खोड) १०/ क्षेपे (प)। √खोट्ट १०/२०८ क्षेपे (प) काकृ ।

हिन्दी०—खोट (<खोटः)=दोषः । "सूरदास पारस के परसे मिटत लोह की खोट"—सूरदासः ।

हिन्दी०—खोड़ा (<खोटः) भूतप्रेतादिकोपः ।

२००२+√खोड (खोड) १०/३२२ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात ×	क्षेपे (प) क्षी-शा-हे-वो ।	>√खोट (खोट) क्षेपे (प) । √खोड् १/ खोटने (प) वो । √खोल् १/ खोटने (प) वो ।

हिन्दी०—खोड़ा (<खोडः)=भूतप्रेतादिकोपः ।

हिन्दी०—खोंड़ा (<खोडः)=दूषितम् ।

२००३+√खोद (खोद) १०/३२२ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-वो ×	क्षेपे (प) इति पाठभेदः–क्षी । क्षो-हे ।	<√खोड (खोड) क्षेपे (प)।

सुस्पष्टो विकासः–√खोट>√खोड>√खोद इति ।

हिन्दी०—√खोदना (<खोदनम्) = प्रेरणे, क्षेपे। खननादस्य व्युत्पत्तिः विलष्टकल्पनात्मिका ।

२००४+√गज् (गज) १०/१०७ मै-श-च-जै-काकृ-कात ×	शब्दार्थः (प) क्षी-सा । शब्दे—शा-हे । स्वने—वो ।	द्रष्ट.√गज् (गज) १/ शब्दार्थः (प)।

हिन्दी०—गच=कस्मिश्चिन्मृदुवस्तुनि कस्यचन निशितवस्तुनः प्रवेशशब्दः ।

२००५+√गण (गण) १०/२९९ श	संख्याने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	√कल् (कल) १/ शब्दसंख्यानयोः (आ)। √कल (कल) १०/ गतौ संख्याने च (प)।

भारोपीय०—√*गेर्=ग्रहणे–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—मारुतं गणम्–ऋ. १,१४,३; ओगणासः–१०,८९,१५ । गणयाञ्चकार–जैब्रा. १८१ । सोऽहं न गणयाम्येनान्–महाभार. ३,१५५२ । गणयामि न ते कृते–महाभारते विराट. १८,४ श्लोकानन्तरं पाठभेदः ।

पालि०—गणेति–धम्मपद १९; जातक ६,३३४ ।

प्राकृत०—√गण (सक)=गणने, २–आदृतौ, ३–अभ्यासे, ४–पर्यालोचने । गणइ, गणेइ–कुमा.; महा. ।

प्राकृत०—√गिण (सक)=गणने । गिणंति–सट्ठि. ९७ ।

हिन्दी०—{√गनना† / √गिनना} (< गणनम्)=संख्याने ।

२००६+√गद (गद) १०/३०७ श ×	देवशब्दे (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा । गर्जे—हे । अभ्रध्वनौ—वो ।	√गद् (गद) व्यक्तायां वाचि (प)। √गध् ४/ मिश्रीभावे–निरु. ५,१५ । आगधिता परिगधिता–ऋ. १,१२६,६ ।

संस्कृत०—गदा–महाभार. ९,५६,४५ (गदयति=पीडयत्यनया)=स्वनामख्यात-लौहमयास्त्रम् । (गदायते अश्वः–शब्रा. १२,४,१,१०) ।

२००७+√गन्ध् (गन्ध) १०/१५३ (श) च-जै ×	अर्दने (आ) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे । द्रुहि—वो ।	√गण्ड् (गडि) १/ वदनैकदेशे (प)। गध्यति–निरु. ५,१५ ।

भारोपीय०—√* ग्ऊ्ऐध्=प्रेरणे, ताडने, पीडने ।

भारेनीय०—अवे. गन्तय्=दौर्गन्ध्यम् । म. पर्सि.; न. पर्सि. गन्द्=दौर्गन्ध्यम्; गन्दक्=पूतिगन्धि, मलिनम् । पु. पर्सि. गस्त=जुगुप्सितम् ।

संस्कृत०—गन्धो अस्ति–ऋ. १,१६२,१० । त्वं गन्धेन विनाशय–अ. वे. ८,६,१० । गन्धन०–सुश्रु. १,७७,९=हिंसा० । गन्धयति–अ. कौशि. सू. ११५ । गन्धर्वः–ऋ. ९,८३,४ ।

प्राकृत०—गंध=वासः–औप.; भग., (२) देवजातिविशेषः–इक. ।

हिन्दी०—√गंधाना[†]=वासे, दौर्गन्ध्ये ।

२००८+√गर्ज् (गर्ज) १०/१०७ शब्दे (प) √गर्ज् (गर्ज) १/ शब्दे (प) ।
क्षी-सा-च-शा-हे×,श मै-जै-काकृ ।
शब्दार्थे—कात ।
स्वने—वो ।
कलकलध्वनौ—काकृ ।

द्रष्ट. √गर्ज् (गर्ज) १/ शब्दे (प) ।

२००९+√गर्ज् (गर्ज) १०/१२५ शब्दे (प) इत्येके—क्षी । <√गर्द् (गर्द) शब्दे (प) ।
मै-श-च-जै-काकृ- क्षी-सा ।
कात-शा ×

२०१०+√गर्द् (गर्द) १०/१२५ शब्दे (प) >√गर्ज् (गर्ज) शब्दे (प) इत्येके–क्षी ।
मै-श-च-जै-काकृ- क्षी-सा-हे ।
कात-शा × रवे—वो ।

हिन्दी०—√गरदानना (फा.–गरदान)=शब्दरूपसाधने, (२) असकृत् कथने, अभ्यासे । गणने, अवगमने ।

२०११+√गर्ध् (गर्ध) १०/१२६ अभिकाङ्क्षायाम् (प) √गृध् (गृधु) ४/ अभिकाङ्क्षायाम् (प) ।
(श)च × (कात–√गर्द्) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे ।
अभिकाङ्क्षणे—जै ।
लिप्से—वो ।

भारोपीय०—√*घेल्ध्=अभिकाङ्क्षायाम् । गॉथि. ग्रेदुस्=गर्धः (बुभुक्षा); पु. च. स्लावो. ग्लद=गर्धः–वा. पॉकर्नीः ।

२०१२+√गर्व (गर्व) १०/३५१	माने (आ)	√गॄ ६/ निगरणे (प)।
श; (शा–√गर्व् [गर्व])	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे ।	√गल् (गल) १/ अदने (प)।
	दर्पे—वो ।	

संस्कृत०—(स्तौति गर्वायते चापि–महाभार. १२,१०३००)।

२०१३+√गर्ह् (गर्ह) १०/२९२	विनिन्दने (प)	द्रष्ट. √गर्ह् (गर्ह) १/ कुत्सने (आ)।
श-च ×	आधृषाद्वा ।	
	क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।	√गल्ह् (गल्ह) १/ कुत्सने (आ)।
	कुत्सने—वो ।	
	प्रयो. द्वि. ।	

संस्कृत०–न गर्हयेयुरस्मान् वै–महाभार. १,५७३१ । दुष्कृतं कर्म गर्हति–मनु. ११,२२९=निन्दति (मन्वर्थ.)।

२०१४+√गल् (गल) १०/१५८	स्रवणे (आ)	√गल् (गल) १/ स्रवणेऽपि (प)।
मै-श-च-जै-काकृ-कात-	क्षी-सा ।	
शा ×	स्रावणे—हे ।	√गल् १/२४७ x गतौ (प) काकृ ।
	स्रावे—वो ।	
	प्रयो. द्वि ।	√गल्ल् १/२४७ y गतौ (प) काकृ ।

संस्कृत०—तौ भागौ तत्कषायेण गालयेत्–सुश्रु. १, १६६, ६; अवीमूत्रगालितः–२, ५४, ९।

पालि०—(गळयति=अश्रुविमोचने–सुत्तनिपात ३९१)।

प्राकृत०—√गाल (सक)=(१) स्रावणे, (२) नाशे, (३) उल्लङ्घने। गालयइ–विसे. ६४।

२०१५+√गवेष (गवेष) १०/३३०	मार्गणे (प)	गो+√इष् > √एष्=√गवेष.।
श	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	√गेष् (गेषृ) १/ अन्वेषे (आ) वो ।
		√ग्लेष् (ग्लेषृ) १/ अन्विच्छायाम् (आ)।

संस्कृत०—गवां गवेषणपरा–ऋ. १, ६, ५ । गवेषते–शब्रा. १३, १, ४, ३ । गवेषयन्–महाभारते ३,१५५८ । गवेषय–कथासरि. २४,२३० ।

पालि०—गवेसति–धम्मपद १४६ (गवेस्सथ); थेरगाथा १,१८३ ।

प्राकृत०—√गवेस (सक)=मार्गणे । गवेसइ–महा. ।

२०१६+√गालोड (गालोडित) १०/३८९ …………(प) >√कालोड (कालोडित) इति गुप्तः—क्षी । अङ्कलोडित–, >अङ्ग-लोडित–, >गलोडित–, >गालोडित ।
शा-जै-शा-हे-वो ×

संस्कृत०—"उन्मादशीले रोगार्त्ते मूर्खे गालोडितः स्मृतः"–इति दुर्गसिंहकृत-कलापवृत्तिटीकायां त्रिलोचनदासः । गोलोहितोऽपि पाठः । (गाः = इन्द्रियाणि, आलोड्यन्तेऽनेनेति गालोडः सोऽस्त्यस्य) । गालोड्यम् = पद्मबीजम्—राजनिर्घ. । गालोडितम्=वाचां विमर्शः–सेंटपीटर्सवर्गसंस्कृतशब्दकोशः । वागालोडित>गालोडित इति वागीशः ।

प्राकृत०— कारोडिय (<करोटितः)=कापालिकः, (२) ताम्बूलवाहकः–औप.] ।

२०१७+√गुण (गुण) १०/३४० आमन्त्रणे (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे । मन्त्रे—वो । √कुण (कुण) १०/ आमन्त्रणे (प) । √गोण् १/२१३ J गतौ (प) काकृ ।
शा-च-जै ×

भारोपीय०—√*गेर्=वेष्टने, परिवर्तने । (*गृ–नो–स्)=गुणः ।

भारोपीय०—√*गेल्=दाढ्येंन ग्रहणे-वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—गुणयति–बृहत्सं. ८,२० । गोणी–यशस्ति. च., ३ आ., १९८ पृ.= चर्ममयाच्छादनम् ।

पालि०—गोण=उक्षा–जातक ६,५३८ ।

प्राकृत०—√गुण (सक)=गणने, (२) आवृत्तौ । गुणइ–सूक्त. ५१ । गुणेइ–उव. ।

हिन्दी०—गून (<गुणः)=रज्जुः, यया नावाद्याकृष्यते ।

बुन्देली०–गूना=लूनसपलालधान्यबन्धनार्थं नातिवेष्टिता काशादितृणमयी रज्जुः।

२०१८+√गुण्ठ् (गुठि) १०/४७ वेष्टने (प) क्षी-हे । वेष्टे—वो । प्रयो. आच्छादने—ह्वि. । √कुण्ठ् (कुठि) १०/ वेष्टने (प) सा । √कुण्ड् (कुडि) १०/ रक्षणे इत्येके–क्षी ।
मै-सा-शा-च-जै-काकृ-कात-शा ×

√गुण्ड् (गुडि) १०/ वेष्टने (प)।
√गुण्ठ् १/१२१ c शोषणे (प) च।
√गुण्ठ् १/१४४ आलस्ये (प) काकृ।

संस्कृत०—कालपाशेन गुण्ठिताः-महाभार. ६,८१९। तदवगुण्ठयाम्यात्मानम्-मृच्छ. ३३,१२।

पालि०—गुण्ठित-सुत्तनिपात १३१।

प्राकृत०—गुठिअ=आच्छादितम्, व्याप्तम्-दे. १,८५।

हिन्दी०—{ √गँठना*† / √गुमेठना }(<गुण्ठनम्)=वेष्टने, परिवर्तने। √गोंठना=पक्वान्नादेः प्रान्तभागवेष्टने।

२०१९+√गुण्ड् (गुडि) १०/५० वेष्टने (प) क्षी-श-च-जै-शा × मै-सा-काकृ-कात। वेष्टने रक्षणे च—हे। वेष्टे रक्षे च वो।

√कुण्ठ् (कुठि) १०/ वेष्टने (प) सा।
√गुण्ट् (गुठि) १०/वेष्टने (प)।
√गुण्ड् १/१८३n हिंसागत्योः (प) काकृ।

संस्कृत०—गुण्डन०=गुण्ठन०-प्रबोधचन्द्रो. ३०,१७।

प्राकृत०—गुण्डण=धूलिलेपः-णाया. १,१-पत्र. ७१।

मराठी०—√गुण्डाळने=वेष्टने।

हिन्दी०—गोंड़ा=गोष्ठम्, परिवेष्टितं स्थानम्।

बुन्देली०—{ √गुड़याबौ=कुण्डल्याकारेण परिवर्तने। गुड़ी = वली।

२०२१+√गुण्ड् (गुडि) १०/४६ रक्षणे (प) क्षी-सा। वेष्टने रक्षणे च—हे। वेष्टे रक्षे च—वो।

√गुड् (गुड) ६/. रक्षायाम् (प)।
√कुण्ठ् (कुठि) १०/ रक्षणे (प) सा।
√कुण्ड् (कुडि) १०/ रक्षणे (प) इत्येके—क्षी।

प्राकृत०—गुण्डिअ=आच्छादितम्, प्रावृतम्-आचा., प्रेरितम्-पण्ह. १,३।

हिन्दी०—पूर्ववदुदाहरणानि बोध्यानि। वेष्टनेन रक्षणं सम्पद्यत इति वेष्टनपूर्वकरक्षणत्वादुभयोर्धात्वोरैक्यम्।

२०२१+√गुन्द्र् (गुद्रि) १०/६ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा×	अनृतभाषणे (प) पारायणे—क्षी। क्षी-हे। कुन्द्रे—वो।	< √कुन्द्र् (कुद्रि) अनृतभाषणे (प)। < √कुद् (कुदृ) अनृतभाषणे (प)। √कुण्ड् १०/१३ अनृतभाषणे (प) काकृ।

कुन्द्रः=मिथ्योक्तिः–दुर्गादासः।

संस्कृत०—सगुन्द्राः काशाः कुशा वा–बृहत्सं. ५३,१०१, (१०२)। गुन्द्रः= वृक्षविशेष इति भावप्रकाशः (श.क.द्रु.)।

प्राकृत०—गुंद (<गुन्द्रः)=वृक्षविशेषः (पाअ.)

२०२२+√गुप् (गुपू) १०/२४९ मै-सा-च-जै-काकृ-शा-हे-वो×,श	भासार्थः (प) क्षी। भाषार्थः—कात।	√गुप् (गुपू) १/ रक्षणे (प)।
२०२३+√गुप् (गुप) १०/२३४	भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ। भासार्थः—शा-हे। भासि—वो।	
२०२४+√गुर् (गुरी) १०/१६० क्षी-मै-श-च-जै-कात-हे-वो×	'उद्यमने' क्वचित् पठ्यते —सा। सा-शा। तदात्रेयविरोधादुपेक्ष्यम्—सा। उद्यमे—काकृ।	
२०२५+√गुर्द् (गुर्द) १०/१२७ मै-श-च-काकृ-कात×	पूर्वनिकेतने (प) क्षी-सा-जै-शा-हे। निकेतने—क्षी-सा-हे-वो। निकेतने कूर्दे—वो।	गूर्द्धयति–निघ. ३, १४= अर्चतिकर्मा।

पूर्वनिकेतनम्=आद्यनिवासः–क्षी। 'आसाद्याभ्यवहारः' इति क्षीरनाम्ना सायण उद्धृतवान्।

हिन्दी०—गुर्द (फा.)=गुर्दस्थान–(गुर्दिस्थान)–निवासी।

हिन्दी०—गुर्दिस्थान (<गुर्दस्थानम्)=फारसदेशस्य तस्मादुत्तरस्यां प्रदेशः, यस्यैकद्भागः सम्प्रति रूमराज्यान्तरायाति। कुर्दिस्तानत्वेनाप्ययमभिधीयते जनैः।

२०२६+√गूर् (गूरी) १०/१६३ मैं-च-जै-काकृ-कात- शा-हे-वो×,श √गूर् (गूर) १०/१५५	उद्यमे (आ) क्षी। उद्यमने—सा। उद्यमने—मै-सा। उद्यमे—कात-हे-वो। जै ?	√गुर् (गुरी) ६/ उद्यमे (आ)।
२०२७+√गॄ १०/१७३ क्षी-मै-च-काकृ-हे- वो×,श	विज्ञाने (आ) सा-कात। विज्ञापने—जै-शा।	√कॄ १०/ विज्ञाने (आ)। √गॄ १०/ विज्ञाने (आ)।

संस्कृत०—द्रष्ट.√गॄ १०/१७५।

२०२८+√गृह (गृह) १०/३४३ श×(जै–√ग्रह् [ग्रहै]) स्यान्मुद्रणदोषः।	ग्रहणे (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे। प्रग्रहणे—च। ग्रहे—वो।	√ग्रह् (ग्रह) ९/ उपादाने (उ)। √गृह् (गृहू) १/ ग्रहणे (आ)। √ग्लह् (ग्लहू) १/ ग्रहणे (आ)। √ग्रस् (ग्रस) १०/ ग्रहणे (प)।
२०२९+√गॄ १०/१७५ सा-श-च-जै-कात- शा×	विज्ञाने (आ) क्षी-मै-काकृ-हे विज्ञाने विज्ञापे च—वो।	>कॄ विज्ञाने (आ) इति चन्द्रः—क्षी।

हिन्दी०—√गारना (वाक्शैली)=तपस्यायाम्। तपसश्च ज्ञानविज्ञाने भवतः—"तव तन गारि बहुत श्रम कीन्हों"–सूरदासः।

२०३०+√गोम (गोम) १०/३२३ श-च×	उपलेपने (प) क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे। (उपक्षेपे—जै, मुद्रणदोषः)। उपलेपे—काकृ। लेपे—वो।

प्रकृतिप्रत्ययविभागस्य काल्पनिकत्वात् कस्मिंश्चित् काले गोमाद् गोमयसिद्धिः। अद्यत्वे तु–'गोश्च पुरीषे' (४,३,१४५) मयट्। एवं कुमारादावनुमन्तव्यम्–क्षी।

संस्कृत०—गोमाय०–ऋ. १०,६२,२=वसु०। ह्रद०–वा.रा. २,६९,८। तासु गोमयानि च शुम्बलानि–शब्रा. १२,५,२,३।

संस्कृत०—√गूमनां=परिवेष्टने, वेष्टने ।

२०३१+√ग्रन्थ् (ग्रन्थ) १०/२६७ क्षी-श-च-जै-काकृ-शा-हे ×	बन्धने (प) आधृषाद्वा । मै-सा । बन्धने हिंसायां च—कात ।	√ग्रथ् १०/३२८ बन्धने (प) जै; १०/२४६ शा । ग्रथयति–सार. २७१:८ । ग्रथनम्–महो. ३,११ ।
प्रयो.	ह्वि. ।	
२०३२+√ग्रन्थ् (ग्रन्थ) १०/२८५ श-च ×	सन्दर्भे (प) आधृषाद्वा क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । दर्भे—वो ।	

संस्कृत०—ग्रन्थन्ति—सार. २७४:२ ।

२०३३+√ग्रस् (ग्रस) १०/२१६ श-च-जै-शा ×	ग्रहणे (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-हे । ग्राहे—वो ।	√ग्रस् (ग्रसु) १/अदने (आ) । √ग्लस् (ग्लसु) १/अदने (आ) ।
प्रयो.	ह्वि. ।	√ग्रह् (ग्रह) ९/उपादाने (उ) ।

संस्कृत०—ग्रासयति (प्रयो.)-शब्रा॰ १२,४,१,१२; कात्या. श्रौ. २५ ।

प्राकृत०—√गाह (सक)=ग्रहणे । गाहेइ–औप. । √ग्रह् इत्यनेनापि भवितुं शक्नोति सम्बन्धः ।

हिन्दी०—√ग्रासना (सक)=ग्रहणे, धारणे । "ग्रासत चित्त गयंद को" –रसनिधिः ।

२०३४+√ग्राम (ग्राम) १०/३३७ क्षी-श-च-काकृ-कात-हे-त्रो ×	आमन्त्रणे (प) मै-सा-जै ।	√श्राम १०/२२३ b आमन्त्रणे (प) काकृ । √श्राम १०/२०४ b आमन्त्रणे (प) कात । √श्राम १०/१७३ b आमन्त्रणे (प) शा । √श्राम १०/३२८ आमन्त्रणे (प) हे, वो ।

√ग्रस् (उणा. १,१४२)
मन्; धातोराका-
रान्तादेशश्च ।

ग्रामणीयैः समारूढाः कुशलैर्हस्तिसादिभिः—महाभार. विराट. ३२, ३ ।

संस्कृत०—ग्रामः–महाभार. १३,१७,११३ । ग्रामेषु नगरेषु च–मनु. १०,५४ । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिका—मार्क. पु. (श. क. द्रु.) ।

२०३५+√घट् (घट) १०/१९१ च ×, श | हन्त्यर्थः (प) क्षी-जै-शा-हे । 'सङ्घाते' इति दुर्गः— क्षी । क्षी-मै-सा-काकृ-कात । सङ्घाते हिंसे द्युतौ च—वो । | √हन् (हन) २/ हिंसा-गत्योः (प) । क्ते-हत–>घत–,>√घट् ।

संस्कृत०–यन्त्रैरुद्घाटयामास–महाभार. ३,१७१५८; कथासरि. ४,८०; १५,४३ । घटा=समूहः–कथासरि. १९, ९ ।

प्राकृत०—√घड (सक)=(१) योजने, (२) निर्माणे, (३) सञ्चालने । भवि.–घडिस्सामि–स. ३६४ ।

प्राकृत०—√घडाव (सक)=(१) निर्माणे, (नायं प्रयोजकः) । (२) निर्माणे (प्रयोज.) । घडावित्ता–आवम. ।

हिन्दी०—√घालना=नाशे, विक्रियायाम् । "चित्रकेतु कर घर इन घाला', —तुलसी. ।

२०३६+√घट् (घट) १०/२२९ क्षी-च-जै-शा ×,श | भाषार्थः (प) मै-सा-काकृ-कात । भासार्थः—हे । द्युतौ—वो । | √घण् ८/५३ घण्टानादे (उ) काकृ । √घण्ट् (घटि) १०/भासार्थः (प) । √घण्ट् १/११२ निर्णये ? (प) काकृ ।

२०३७+√घट्ट् (घट्ट) १०/९१ श× | चलने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । चाले—वो । | √घट्ट् (घट्ट) १/ चलने (आ) । √घुट्ट् १/४३१ चलने (आ) काकृ ।

प्रयो. घर्षणादौ—ह्वि. ।

संस्कृत०—घट्टयति–महाभार. १२,१४१=चालयति (नील.); घट्टयन्तः–६, ६४,८५=स्पृशन्तः (नील.); घट्टयन्ती–४,२०,२८=कम्पयन्ती (नील.)। विश्लिष्टं सन्धिं वैद्यो न घट्टयेत्–सुश्रु. २,२८,४; घट्टयन् विपचेत्–२,८८,१९।

पालि०—घट्टेति–मज्झिम. २,४; सुत्तनिपात ४८।

प्राकृत०—√घट्ट (सक)=चालने–दस. ५,१,३०।

२०३९+√घण्ट् (घटि) १०/२३४ भासार्थः (प) ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।
च ×, श
भाषार्थः—मै-सा-जै-
काक्र-कात।
द्युतौ—वो।

संस्कृत०—घण्टाम्–मार्क. पु. ८२,२१ (घण्टयति=दीप्यते, पूजादिकाले वाद्येन शोभते, घण्टयति शब्दायते वा)।

पालि०—घण्टा–जातक ४,२१५।

२०३९+√घर् (घर) १०/१०९ स्रावणे (प) <√घृ स्रावणे (प)।
मै-सा-श-च-जै-काक्र- इति दुर्गः–क्षी। √घृ ३/ क्षरणदीप्त्योः (प)।
कात-शा-हे-वो × क्षी। √गल् (गल) १/ स्रवणेऽपि (प)।
प्रयो. ह्वि.। √घरट्ट् १/११४ हिंसायाम् (प) काक्र।

संस्कृत०—आज्येनाभिघारितः–अ. वे. ५,२१,३।

२०४०√घुष् (घुषिर्) १०/१९४ विशब्दने (प) द्रष्ट.√घुष् (घुषिर्) १/६४४
श शब्दार्थः।
क्षी-मै-सा-च-
कात-शा-हे।
विशब्दे—जै-काक्र।
'अविशब्दने' इत्येके—क्षी।
ह्वृतौ विशब्दे—वो।
√घुष् (घुष) ······ 'विशब्दने' इति कौशिकः—क्षी।
प्रयो. ह्वि.।
विशब्दनम्=विशिष्टशब्दकरणम्—क्षी।

संस्कृत०—घोषयः–ऋ. ९,१०८,२। घोषयत्–जै. १,५९,६। घोषयन्–कौ. १,२८३। इति स द्रुपदो राजा स्वयंवरमघोषयत्–महाभार. १,६९५६।

पालि०—घोसेति-('घोस' इत्यस्य नामधातुः !) जातक २,११२; पेतवत्थु २,९।

२०४१√घृ १०/११ स्रावणे (प) <√घर् (घर) स्रावणे-द्रष्ट.।
च-काकृ-कात,×श क्षी-हे।
सम्प्रस्रवणे—मै सा।
सेचने—जै।
स्रवणे—शा।
'आवरणे' इति पूर्वे पेठुः—क्षी।
क्षी-हे।
सेके छादने—वो।
प्रयो. —ह्वि.।

संस्कृत०—अभिघारयति-तै. २,६,१,६; क. ४७,७; मै. ३,१०,२। व्याघारयति (=बघारता है-हि.)-शब्रा. २,४,४,२४; काब्रा. १,३,४,१४।

प्राकृत०—√घार (अक)=(१) विषप्रसरणे विषव्याप्त्या व्याकुलतायाम्, (२) सक-विषेण व्याकुलीकरणे, (३) विषेण घातने। कर्म-घारिज्जंतो य तओ विसेण-स. १८९। हेकृ-घारिज्जिउँ-स. १८९।

२०४२+√चक्क् (चक्क) १०/५९ व्यथने (प) <√चिक्क् (चिक्क) व्यथने (प)।
श (काकृ-√चप्क्) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे।
अर्तौ—वो
√चक्क् १/४११b तृप्तौ प्रतिघाते च (आ) काकृ।

संस्कृत०—चक्क०-पञ्चविं. ब्रा. २५,१५ (इन्दिशे स्तूदियन् १,३५। सेण्ट-पीटर्सबर्गसंस्कृतशब्दकोशे)।

२०४३+√चट् (चट) १०/१८९ भेदे (प)
च×,श क्षी-काकृ-कात-हे।
भेदने—मै-सा।
अन्ये तु आस्फुटौ= आस्फोटने चुरादिरिति व्याख्यन्—क्षी-, शा ?
वधे भेदे च—वो।
१/........ गतौ—ह्वि.।
√चट् (चटे) १/ वर्षावरणयोः (प) सा।
√चट् १/१०९a प्रैष्ये माने च (प)।
√कड् १०/३८c भेदे (प) काकृ।

संस्कृत०—चट चट—वज्रपञ्जरो. ३१२,५। विचटत्—यशस्ति. च., १ आश्वा., १८ श्लो.। विचटन्ती=स्फुटन्ती। सहसोच्चचाट सैव देवी—भा. पु. ५,९,१८। उच्चाटयन्—भर्तृ. ३,९। योन्याश्चाटालत्वम्—चरक. शारीर. ४,१६—चाटालत्वम्=विवृतत्वम् (आ. दी.)।

प्राकृत०—√चढ (सक)=आरोहणे—सम्मत्त. १५९।]

हिन्दी०—√चटकना (<चटनम्)='चट' इति शब्दं कृत्वा स्फोटने भेदने।

हिन्दी०—√छँटना (<चटनम्=छेदने)-शकलीभूय पार्थक्ये, (२) विकिरणे, (३) साहचर्यत्यागे।

२०४४+√चण्ड् (चडि) १०/५० सा-श-च-जै काकृ-कात-शा-हे ×	कोपे (प) क्षी-मै। रोपे—वो।	√चण्ड् (चडि) १/ कोपे (आ)। √चण्ड् १/१७४ तैक्ष्ण्ये (प) काकृ।
२०४५√चप् (चप) १०/८८ श-च-जै-शा-हे ×	कल्कने (प) इति चन्द्रः—क्षी। क्षी-मै-काकृ-कात। परिकल्कने—सा। कल्के—वो।	<√चह् (चह) कल्कने (प)।
२०४६+√चम्प् (चपि) १०/८२ क्षी,-श?,-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	गत्याम् (प) मै-सा।	√छम्प् (छपि) १०/८२ गत्याम् (प)। √कम्प् (कपि) १/ चलने (आ)।

भारोपीय०—√जम्प् (Jump)=उच्छलने, उत्कूर्दने (संक्षिप्त आक्सफोर्ड-कोशेऽयं शब्दोऽनुकरणात्मको निर्णीतः)।

संस्कृत०—अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीम्—चौरपञ्चा. १।

प्राकृत०—√चंप (सक)=पीडने, अतिभारेण विनामने। चंपइ—आरा २५।

हिन्दी०—√चांपना=पीडने, अतिभारेण विनामने। चापशब्दादपि व्युत्पत्तिः, सा न मनोरमा।

हिन्दी०—√झाँपना=आच्छादने। √'झांपवुं' इति गौर्जरी भाषा।

२०४७+√चर् (चर) १०/२०५ च ×, श	संशये (प) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे। (सञ्चये—जै, मुद्रणदोषः) 'असंशये' इति दुर्गः—क्षी। क्षी-काकृ-कात-हे। संशीत्यसंशीत्योः—वो।	√चर् (चर) १/ गत्यर्थः, भक्षणेऽपि (प)। √चल् (चल) १/ कम्पने (प)। √चल् (चल) १०/ भृतौ (प)।

हिन्दी०—√चराना=प्रवञ्चने ।

२०४८+√चर्च् (चर्च) १०/१८० अध्ययने (प) √चर् (चर) १/ गत्यर्थः,
श क्षी-मै-सा-च-जै- भक्षणेऽपि (प)।
काकृ-कात-शा-हे-वो ।
प्रयो. —द्वि. ।

संस्कृत०—चर्चयति–ऋ. प्राति. १५,१०,१२ (=अध्ययने) चर्चित०–देवीभा. ११,१८ (=लिप्त०)। अङ्गचर्चामरचयम्–कादम्ब. १५७ (मुम्बा. सं.)।

प्राकृत०—√चच्च (सक)=चन्दनादिविलेपने । चच्चेइ–धर्मवि. १५ ।

प्राकृत०—चप्प (सक)=(१) अध्ययने, (२) कथने, (३) भर्त्सनायाम्, (४) चन्दनादिविलेपने । चप्पइ–संक्षि. ३५ ।

हिन्दी०—√चरचना (<चर्चनम्)=चन्दनादिलेपने ।

हिन्दी०—√चरजना* (<चर्चनम्)=अनुमाने ।

२०४९+√चल् (चल) १०/७३ भृतौ (प) द्रष्ट.√चर् (चर) १०/
मै-श-च-जै-काकृ- क्षी-सा-हे-वो । संशये (प)।
कात-शा × √चल् (चल) ६/
विलसने (प)।

संस्कृत०—चालय–पै. ५,३४,७ । चालयेत्–काठ. २८,४ ।

२०५०+√चह् (चह) १०/८८ कल्कने (प) मित् √चह् (चह) १/ कल्कने (प)।
मै-(श)-च-जै-काकृ- क्षी । √चह् (चह) १०/कल्कने (प)।
कात-शा-हे × परिकल्कने—सा ।
शाठ्ये—वो ।

२०५१+√चह् (चह्) १०/३१३ कल्कने (प) √चह् (चह) १/ कल्कने (प)।
श-च × क्षी-हे । √चह् (चह) १०/ कल्कने (प)।
परिकल्कने—मै-सा-
जै-काकृ-कात-शा ।
शाठ्ये—वो ।
कल्कनम्=दम्भः–क्षी ।

२०५२+√चि (चिञ्) १०/९० चये (उ) मित् √चि (चिञ्) ५/ चयने (उ)।
मै-श-च-जै-काकृ- —क्षी ।
कात-शा × चित्याम्—वो ।
(हे ५/५ इत्यत्र स्मरति) चयने—सा-हे ।
ञित्त्वमनित्यण्यन्तत्वे लिङ्गम्—क्षी ।

संस्कृत०—चयते-ऋ. १,१६७,८; ऐआ. २,७ [चयने, हिंसायाम् इति विवेकः।]

२०५३+√चिक्क् (चिक्क) १०/६० व्यथने (प) <√चक्क् (चक्क) व्यथने (प)।
मै-श-च-जै-काक्ृ- इति कौशिकः—
कात-शा × क्षी-सा-हे।
अर्तौ—वो।

हिन्दी०—चिक्का=प्रस्तरशकलम्। तद् भवति व्यथनाय।

२०५४+√चित् (चित) १०/१४३ संज्ञाने (आ) √चित् (चिती) १/ संज्ञाने
श×,च क्षी-मै-सा-काक्ृ। (प)।
संवित्तौ—जै। √चिन्त् (चिति) १०/ स्मृत्याम्
संवेदने—कात-शा-हे। (प)।
ज्ञाने—वो।
प्रयो. —ह्वि.।

संस्कृत०—चेतयते-शब्रा. ८,५,४,३; तैब्रा. २,१,२,३; छान्दोग्यो. ७,५,१।

प्राकृत०—√चेअ (सक)=(१) चेतनायाम्, (२) स्मृतौ-चेयइ-स. ५३८, (३) ज्ञाने, (४) अनुभवे—चेयए-आवम.; (५) दाने, (६) निर्माणे। चेएइ-आचा.; सम. ५१,।

हिन्दी०—√चेतना=ज्ञाने, विचारणे। √चिन्त् १०/२ इत्यस्मादस्य व्युत्पत्ति-कल्पना न युक्ता।

२०५५+√चित्र (चित्र) १०/३६० चैत्रस्य करणे (प) √चि (चिञ्) ५/चयने (उ)।
श-च × (जै-शा) क्षी। चित्रं चायनीयं मंहनीयं
चित्रीकरणे कदाचिद् धनम्-निरु. १२,६,१।
दर्शने च—मै।
चित्रकरणे—सा।
विचित्रदर्शनयोः—काक्ृ।
विचित्रीकरणे कदाचिद्
दर्शने—कात।
(जै-शा—√चित्र्).... चित्रकरणे कदाचिद् दर्शने
च—जै-शा।
वैचित्र्यकरणार्थः—हे।
चित्रस्य=आलेख्यस्य करणे—क्षी।
चित्रकरणे=आलेख्यकरणे—सा।

२०५६√चित्र (चित्र) १०/३६१ कदाचिद् दर्शने (प) क्षी ।
अद्भुतदर्शने क्षी-सा ।
क्षणिकेक्षणे लेख्ये—वो ।

भारोपीय०—*(स्) काइ (-त्-,-द्)=दीप्तम्, स्पष्टम् ।

भारेनीय०—अवे. चिथ्र=स्पष्टम्, दीप्तम्-वा. पॉकर्नीः ।

प्राकृत०—√चित्त (सक)=चित्रणे । चित्तेइ—महा. ।

हिन्दी०—{√चितरना* (<चित्रणम्)=चित्रणे ।
√चीतना (<चित्रणम्)=चित्रणे ।

२०५७√चिन्त् (चिति) १०/२ श — स्मृत्याम् (प) क्षी-मै-सा-च-काकृ-कात-शा-हे । स्मरणे—जै । स्मृतौ—वो । प्रयोज. —ह्वि. । — √चित् (चित) १०/ संज्ञाने (आ) ।

भारोपीय०—√*कुआइ=परीक्षणे । √*कुआइत् (च्वाइत्)-:-वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—चिन्तयति–मैत्र्यु. ४,४; गर्भो. ३ । चिन्तयेत्–गोब्रा. १,१,३०; मनु. ७,५६=निरूपयेत् (मन्वर्थ.) । चिन्ताम्–गोब्रा. १,१,१६ ।

पालि०—चिन्तेन्तो; चिन्तयन्तो–सुत्तनिपात ८६४ ।

प्राकृत०—√चिंत=(१) चिन्तने, विचारणे, (२) स्मृतौ, (३) ध्याने, (४) चिन्तायाम्, पश्चात्तापे । चिंतेइ–उव.; कुमा. ।

हिन्दी०—√चिंतना*=(१) चिन्तने, ध्याने, स्मरणे, (२) विचारणे, मनने ।

२०५८+√चीक् (चीक) १०/२७० क्षी-श-च × — च=आमर्षणे (प) आधृषाद् वा । मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । मर्षणे—वो । — √शीक् (शीक) १०/ आमर्षणे (प) आधृषाद् वा ।

२०५९+√चीव् (चीव) १०/२४३ च ×,श — भाषार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात । दीप्तौ—वो । — √चीव् (चीव) १/ आदानसंवरणयोः (उ) ।

२०६०√चुक्क् (चुक्क) १०/६० व्यथने (प) श (काकृ–√चुष्क्)	क्षी-मै-सा-च-जे-काकृ-कात-शा-हे । अर्तौ—वो ।	<√चिक्क् (चिक्क) व्यथने (प) इति च कौशिकः —क्षी । √चक्क् (चक्क) व्यथने (प) ।
२०६१+√चुट् (चुट) १०/७७ छेदने (प) इति	चन्द्रः—क्षी ।	<√छुट् (छुट) छेदने (प) ।
२०६२√चुट् (चुट) १०/११९ छेदने (प) श	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । छेदे—वो ।	<√चुण्ट् (चुटि) छेदने (प) ।

संस्कृत०—(उच्चोटनम्–क्षी) ।
बुन्देली०—√चुटयावौ=आच्छेदने ।
बुन्देली०—[चोंटिया (<छोटिका)] ।

२०६३+√चुट्ट् (चुट्ट) १०/२४ अल्पीभावे (प) श-च×(कात–√छुट्ट्)	क्षी-मै-सा-जै-काकृ-शा-हे । तुच्छने—वो ।	>√पुट्ट् (पुट्ट) अल्पीभावे (प) इत्येके—क्षी । √चुट् (चुट) १०/ छेदने (प) । √चुण्ट् (चुटि) १०/ छेदने (प) । √चुण्ड् (चुडि) १०/ छेदने (प) ।
२०६४+√चुण्ट् (चुटि) १०/११९ छेदने (प) इति च-कात × ,श	नन्दी—क्षी । क्षी-मै-सा-जै-काकृ-शा-हे । छेदे—वो ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

बुन्देली०—√चोंटबौ=छेदने ।

२०६५+√चुण्ड् (चुडि) १०/११९ छेदने (प) इति सा-श-च-जे-काकृ-शा×	दुर्गः—क्षी । क्षी-मै-कात-हे वो । छिदि—वो ।	<√चुट् (चुट) छेदने (प) √चुण् (चुण) ६/९१ a छेदने (प) काकृ, कात-हे । शेषः पूर्ववत् ।

२०६६+√चुद् (चुद) १०/५६ श | संचोदने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-शा-हे। संनोदने—कात। | √चुड्ड् (चुड्ड) १/ हावकरणे (प)। √चुन्द् १/६०० निशाने (उ) च।

१/ प्रयो. —ह्वि.।

सञ्चोदनम्= प्रेरणम्—क्षी।

भारोपीय०—√* (स्) कॉइद् [चॉइद्]=प्रेरणे, क्षेपणे।

भारेनीय०—न. पर्सि. चुस्त् = स्फूर्तियुक्तम्, तीव्रम्, व्यस्तम्—जू. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—चोदते—ऋ. ९,६९,२; कौ. २,७२१; जै. ३,५९,१३। चोदत्—तैब्रा. २,८,५,८। चोदयामि—शौ. ३,१५,१। चोदयामास—रघु. ४,२४=प्रेरयामास (संजी.)।

पालि०—अचोदयि—जातक ५,११२।

प्राकृत०— { √चोअ (सक)=(१) प्रेरणे, (२) कथने। चोएइ—उव.; स. १५। √चोए (सक)=(१) प्रश्ने, (२) शिक्षणे (प्रयो.)। चोएइ; चोएह—वव. १। }

हिन्दी०—√चोदना (सक)=यभने।

२०६७+√चुम्ब् (चुबि) १०/९४ हिंसायाम् (प) क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-मै-सा। शा-हे-वो × | >√चुम्भ् (चुभि) हिंसायाम् (प) इत्येके—मै। √चुब् १/२०६ n मर्दने (प) काकृ। √चुम्ब् १/२०६ m मर्दने (प) काकृ। √चुण्ड् १/१८३ g हिंसायाम् (प) काकृ।

-२०६८√चुम्भ् (चुभि) १०/९४ हिंसायाम् (प) इत्येके—मै क्षी-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो × मै। | <√चुम्ब् (चुबि) हिंसायाम् (प)। शेषः पूर्ववत्

हिन्दी०—√चुभोना=छेदने।

हिन्दी०—[√चूंथना=विदारणे।]

२०६९+√चुर् (चुर) १०/१ स्तेये (प) उत्तरधातुर्द्रष्टव्यः।
श क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-
कात-शा-हे-वो।
यौगिको धातुः —ह्वि.।

संस्कृत०—चोरभयम्–खि. ७,७,१०। यश्चाग्निं चोरयेद् गृहात्–मनु. ८,३३३। अचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम्–शिशु. १,१६।

२०७०+√चुल् (चुल) १०/६८ समुच्छ्राये (प) मै। √पुल् (पुल) १/ महत्त्वे (प)।
क्षी-जे-काकृ-कात- मै-सा। √पुण् (पुण) ६/ कर्मणि शब्दे
शा-हे-वो ×,श निमज्जने—च। च (प)।
√चुल् (चुल) १/२४३ a
द्रावकरणे पाकाग्निकुण्डे
च (प) काकृ।
अग्निना चोपचूलनम्–मनु.
११,१९९ [१० प्रक्षिप्तश्लो.]
√चुल्ल् (चुल्ल) १/
हावकरणे (प)।

संस्कृत०—चोलकम्–यशस्तिल. च., ३ आ., ४३९ पृ.=परिधानधौतवस्त्रम्। ममौ स भद्रं चुलुके समुद्रः–नैष. ८,४५।

२०७१√चुलुम्प् (चुलुम्प) १०/३८५ लोपे (प) √लुप् (लुप्लृ) ६/छेदने (उ)।
मै-श-च-जै-काकृ- (क्षी-सा)–वो।
कात-शा-हे ×
नो गणनिर्देशः— शोषणे—ह्वि.।

ह्विट्नीः सेण्टपीटसबर्गसंस्कृतशब्दकोशोद्धृतं महावीरचरितप्रयोगं प्रमाणत्वेनोपन्यस्यति। एकलमेवोदाहरणं च प्रमाणयति। मया यशस्तिलकचम्प्वामन्यदप्युदाहरणमधिगतम्—उच्चुलुम्पन०–यशस्ति. च., १ आश्वा., ६८ पृ. = उच्चुण्टन०। उच्चुलुम्पन्त्यपो ये–महावीर. ५,८।

२०७२+√चूण् (चूण) १०/१०१ संकोचने (प) >√चूर्ण् (चूर्ण) संकोचने
मै-सा-च-जै-शा ×,श क्षी-कात-हे। (प)।
(काकृ–√चुण्) संकोचे—काकृ-वो। √तूण् (तूण) संकोचने
लैपिकी त्रुटिः। इति चन्द्रः–क्षी।

	व्याख्यायाम्—चूणय॰ तीति ।	√कूण् (कूण) १०/ संको- चने (आ) ।
२०७३+√चूर्ण (चूर्ण) १०/१९ श-च ×	प्रेरणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्ठ- कात-शा-हे । 'पेषणे' इति चन्द्रः—क्षी । पेषे—वो । प्रेरणम्=दलनम्—क्षी ।	√चूर् (चूरी) ४/ दाहे (आ) ।

संस्कृत०—चूर्णयित्वा—वृहज्जावालो. ३,२८ ।

पालि०—चुण्णयति=चूर्णने–विनय. २, १०७; जातक ४,४५७ ।

प्राकृत०—√चूर=दलने । चूरंमि–धम्म. ९ टी. ।

हिन्दी०—√चूरना † * (<चूर्णनम्)=पेषणे, दलने, (२) त्रोटने ।

२०७४+√चूर्ण् (चूर्ण) १०/१०१ श-च-काक्ठ-कात- हे-वो ×	संकोचने (प) इत्येके—क्षी । क्षी-मै-सा-जै-शा ।	<√चूण् (चूण) संकोचने (प) ।
२०७५+√चृत् (चृत) १०/२६९ मै-सा-श-च-जे-काक्ठ- कात-शा × (सा–√चृप् [चृप]) (सा–√छृप् [छृप])	संदीपने (प) इत्येके–क्षी । क्षी-हे-वो । सा । सा ।	<√तृप् (तृप) संदीपने (प) आधृषाद्वा । √छृद् (छृद) संदीपने (प) इत्येके–क्षी । √चृत् (चृती) ६/ हिंसा- ग्रन्थनयोः (प) ।
२०७६+√चृप् (चृप) १०/२७९ कात-शा-हे-वो × कात-शा-हे-वो ×	संदीपने (प) इति क्षीरस्वामी—सा । सा ।	<√छृद् (छृदी) संदीपने (प) । √छृप् (छृप) संदीपने (प) सा । √तृप् (तृप) संदीपने (प) सा ।

२०७७+√च्यु १०/२०६ शा-च × (काकृ-√च्यव्) सहने (प) क्षी-सा-जै-शा-हे। हसने—क्षी-मै-सा-काकृ-कात हे। हसे सहने—वो। √च्यु (च्युङ्) १/ गतौ (आ)।

संस्कृत०—च्यावयति–अ. वे. १०,१,१३।

२०७८+√च्युस् (च्युस) १०/२८६ मै-शा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे × सहने (प) इत्येके—क्षी-सा। 'हसने' च इत्येके—क्षी-सा। हानौ—वो। < √च्यु सहने (प)।

२०७९√छद् (छद) १०/४१ मै-शा-च-वो × संवरणे (प) क्षी-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। √छन्द् (छदि) १/ संवरणे (प) मै।

प्रयोज. —ह्वि.।

संस्कृत०—मर्माणि ते वर्मणा छादयामि–ऋ. ६,७५,१८। अग्निमन्तश्छादयसि–अ. वे. ९,३,१४।

पालि०—छादेति–विनय. २,१११।

प्राकृत०—छाजन (<छादनम्)=वस्त्रम्। "छाजन भोजन प्रीति सों दीजै साधु बुलाय"–कबीरदासः।

२०८०√छद् (छद) १०/२७२ शा × संवरणे (प) आधृषाद्वा क्षी। अपवारणे—मै-सा (उ),-च-जै-काकृ-कात-शा-हे। संवृतौ (उ)—वो।

१/ प्रयो.—ह्वि.।

भारोपीय०—√* स्कॅद्=आच्छादने। पु. उ. ज. हाज्; म. उ. ज. हऍजे=कूटम् (=coat); चण्डातकम्।

भारेनीय०—अवे. सादयन्ती=कूटम्, चण्डातकम्–जू. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—छदति, ते–ह्वि.। मया नोपलब्धम्। छादयति–शत्रा. ३,५,१,३६। आच्छत्–मा. १५,४; का० १६,१,४।

अपभ्रंश०—छाय (सक)=आच्छादने। वकृ–छायंत–प३म. ७,१४।

२०८१+√छद् (छद) १०/३८१ अपवारणे (प) √छद् (छदिर्) १/ ऊर्जने
मै-श-च-जै-काकृ- क्षी-सा । (प) मित् ।
कात-शा × संवरणे—हे । शेषः पूर्ववत् ।
संवृतौ—वो ।
प्रयोज. संवृतौ, प्रसादे—ह्वि. ।

संस्कृत०—एतद् देवेभ्यश्छदयति यत् कृष्णाजिनम्–ऐब्रा. १,३०; छान्दोग्यो. १,४,२ ।

२०८२+√छन्द् (छदि) १०/४३ संवरणे (प) छन्दति–निघ. ३,१४=
क्षी-जै-काकृ-कात-शा- मै-सा-च । अर्चतिकर्मा ।
हे-वो × ,श
१/ प्रयोज. प्रतीतौ, प्रसादे–ह्वि. ।

संस्कृत०—छन्दयति–शांआ. ११,३; दैब्रा. ३,१९ । (छन्त्सि–ऋ. १,१६३,४; तै. ४,६,७,२ । छन्दति–ऐआ. १,१,३) तस्मादुपच्छन्दयति–रघु. ५,५८=प्रार्थयमाने (संजी.) ।

प्राकृत०—√छंद (सक)=(१) वाञ्छायाम्, (२) अनुज्ञायाम्, (३) निमन्त्रणे । कवकृ–छंदिज्जंताविं–उव. । संकृ–छदिअ–दस. १० ।

हिन्दी०—√छाँदना=रज्ज्वादिना दृढं बन्धने ।

२०८३+√छम्प् (छपि) १०/८२ गत्याम् (प) √क्षम्प् (क्षपि) १०/
मै-सा-श-च-जै × क्षी-शा । क्षान्त्याम् (प) ।
गतौ—काकृ-कात-हे । √चम्प् (चपि) १०/ गत्याम्
सर्पे—वो । (प) मै ।
√छम्ब् (छबि) १०/८०
गत्याम् (प) जै ।

प्राकृत०—जंपाण, न. = (१) वाहनविशेषः, सुखासनम् शिविकाविशेषः (ठा. ४,३; ओप; सुपा ३९३; उप ९५६); (२) शवयानम्—सुपा. २१९ ।

हिन्दी०—√झाँपना (<छम्पनम्)=(१) आच्छादने, निलयने, (२) उत्कूर्दने, (३) आक्रमणे, (४) लज्जायाम् । 'झाँपवुं'–इति गुर्जरभाषा ।

हिन्दी०—√झूमना=इतस्ततो दोलने ।

२०८४+√छर्द् (छर्द) १०/५३ वमने (प) √छृद् (उच्छृदिर्) ७
च × ,श क्षी-मै-सा-जै-काकृ- दीप्तिदेवनयोः (उ) ।
कात-शा-हे-वो । √छृद् १०/२४१ वमने
प्रयोज. —ह्वि. । (प) शा; ३९८ हे,-वो ।

भारोपीय०—√*स्कॆ=प्रलापे, विष्ठा, कुज्झटिका, असारपदार्थः। म. आइरि. श्वेईदिम्=निष्ठीवने, वमने। पु०. वुल्गा. स्करॆन्द=घृणितम्, पूतिगन्धि–त्रा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—छर्दयन्ति–शब्रा. १२,४,२,९। यः सोमं पीत्वा छर्दयेत्–लाट्या. ८,१०,९। छर्दयन्ति च मानवाः–महाभार. ५,९६,४२।

प्राकृत०—√छड्ड (सक)=(१) वमने, (२) त्यागे, (३) पातने। छड्डइ–महा.; उवा.।

हिन्दी०—√छाँड़ना*†=त्यागे।

हिन्दी०—{√छाडना, √छाड़ना†} = वमने।

२०८५+√छल (छल) १०/ प्रवञ्चने (उ) ?
अपाणिनीयः

संस्कृत०—छलितुम्–वा. रा. ६,८६,१३। छलयिष्यति–महाभार. ३,१५५६०। द्यूतं छलयतामस्मि–गी. १०,३६। शैवाललोलान् छलयन्ति मीनान्–रघु. १६,६१ = प्रादुर्भावयन्ति (संजी.)।

प्राकृत०—√छल (सक)=प्रवञ्चने। छलिज्जेज्जा–स. २१३।

हिन्दी०—√छलना=प्रतारणे।

२०८६+√छिद्र (छिद्र) १०/३६८ च ×, श (जै-शा– √छिद्र्)	भेदे (प) क्षी-कात-शा-हे-वो। भेदने—मै सा। 'करणभेदे' इति गुप्तः —क्षी,-सा। कर्णभेदने—सा। कर्णभेदे—जै-काकृ।	√छिद् (छिदिर्) ७/ द्वैधीकरणे (उ)। √छेद (छेद) १०/ द्वैधीकरणे (उ)। √छिद्+"स्फायि०" उणा. २,१३ रक्।
२०८७√छुट् (छुट) १०/७७ मै-सा-श-च × प्रयो.	छेदने (प) क्षी-जै-काकृ-कात-शा-हे। छेदे—वो। —ह्वि.।	√छुट् (छुट) ६/छेदने (प)।

संस्कृत०—छोटिकाभिर्दशदिग्बन्धनं कृत्वा–तन्त्रसारः। छोटिका = तर्जन्यङ्गुष्ठाङ्गुलिध्वनिः।

प्राकृत०—√छोड (सक)=बन्धनमुक्तौ। छोडइ, छोडेइ–भवि.; महा.।

हिन्दी०—चुटकी, चिकोटी।

बुन्देली०—चोंटिया (<सं. छोटिका) = अङ्गुलिद्वयनखसहकारेण कलेवरचर्मण ईषद्विदारणम्।

२०८८+√छृद् (छृद) १०/२६९ मै-श-च-काकृ-कात×	संदीपने (प) इत्येके —क्षी । आधृषाद्वा । क्षी-सा-जै-शा-हे । संदीपे—वो ।	<√चृत् (चृत) संदीपने (प)। <√तृप् (तृप) संदीपने (प) ।

२०८९√छृद् (छृदी) १०/२६२ क्षी-च-जै-शा-वो ×	संदीपने (प)–मै,- सा-कात-हे । संदीपे—काकृ ।	

२०९०+√छृप् (छृप) १०/२७९ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	संदीपने (प) क्षीर-स्वामिनस्तु—सा ।	<√छृद् (छृदी) संदीपने (प) सा । <√चृप् (चृप) संदीपने (प) सा ।

२०९१+√छेद (छेद) १०/३८० च ×, (श–च्छिदिर्)	द्वैधीकरणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । छेदे—वो ।	√छिद् (छिदिर्) ७/ द्वैधी-करणे (उ) ।
प्रयोज.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—छेदयति–शाङ्खा. श्रौ. १७,१,८; गोगृ. ४,२,९ । द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः –मनु. ८,२८२; छेदयेल्लवशः क्षुरैः–८,२९२ ।

प्राकृत०—√छेअ (सक)=छेदने (अप्रयोज.), (२) छेदने (प्रयोज.) । कर्म–छेइज्जंति–पि. ५४३ ।

हिन्दी०—√छेड़ना=(१) स्पर्शे, (२) विलेखने, खनने ।

२०९२+√जंस् (जसि) १०/१२८ च × , श	रक्षणे (प) क्षी-मै-सा-व-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । रक्षे—वो ।	

२०९३+√जभ् (जभ) १०/१८४ मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-वो ×	नाशने (प) इति चन्द्रः—क्षी । क्षी-सा-हे ।	>√जम्भ् (जभि) नाशने (प)।
प्रयो.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—हनू वृकस्य जम्भय–अ. वे. १९,४७,९ । अजीजभम्–शो. ७,५६,५ ।

२०९४+√जम्भ् (जभि) १०/१८४ नाशने (प) >√जभ् (जभ)
च × श, श क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे । नाशने (प)।
नाशे—काक्र ।
नशि—वो ।
प्रयो. —ह्वि. ।

संस्कृत०—जम्भयन्तः—ऋ. ७, ३८, ७; मा. ९, १६; तै. १, ७, ८, २; शब्रा. ५,१,५,२२। जम्भयन्ति—पैं. १७,१२,५ ?

२०९५+√जल् (जल) १०/१० अपवारणे (प) >√लज् (लज) अपवारणे (प)
च ×, श क्षी-मै-सा-जै-काक्र- इति नन्दी—क्षी ।
कात-शा हे । √जल् (जल)१/ घात्ये (प)।
पिधाने—वा । जलम्, जलाषम्—निघ. १,१२=उदकनामनी । जालं जलचरं भवति जलेभवं वा जलेशयं वा—निरु. ६,२७,१ ।

संस्कृत०—जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या—रघु. ७, ९।

२०९६√जस् (जसु) १०/१३१ हिंसायाम् (प) √जस् (जसु) ४/ मोक्षणे (प)।
च ×, श क्षी-मै-सा-जै-काक्र- √जह् १/३१६ m हिंसागत्योः
कात-शा-हे । (प) काक्र ।
वधेऽनादरे—वो । जसति—निघ. २, १४ =
हिंसार्थः—हे । गतिकर्मा ।
प्रयो. ह्वि. ।

संस्कृत०—जासयति --शब्रा. २, २, २, १९। अजीजसः—पै. ८, १६, ७। निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहाम्—शिशु. १,३७ ।

२०९७+√जस् (जस) १०/१८६ ताडने (प) √जस् (जसु) १०/ हिंसा-
मै-सा-च ×, श क्षी-जै-काक्र-कात-शा-हे । याम् (प)।
वधेऽनादरे—वो । शेषः पूर्ववत् ।

२०९८+√जस् (जसु) १०/१७७ ताडने (प) मै,-सा ।
क्षी-श-च-जै-काक्र-
कात-शा-हे-वो ×
प्रयो. —ह्वि. ।

संस्कृत०—जजस्तम्—ऋ. ४,५० [११; ७, ९७, ९] शेषः पूर्ववत् ।

२०९९+√जुञ्च् (जुचि) १०/२५८ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	भावार्थः (प) स्वामि-काश्यपमतानुसारेण—सा ।	√तुञ्ज् (तुजि) १०/२२ भावार्थः (प) सा ।
२१००+√जुड् (जुड) १०/१०६ श	प्रेरणे क्षी-मै-सा-च-जै-कात-शा-हे । नोदे—वो । व्यभिचारे—काकृ ।	√जुड् (जुड) ६/ बन्धे (प) । √जुड् (जुड) ६/ गतौ (प) इति दुर्गः–क्षी ।
२१०१+√जुष् (जुष) १०/२८१ श-च ×	परितर्पणे (प) क्षी-मै-जै । परितर्कणे—सा-कात-शा-हे । परितर्के—काकृ । तर्कतृप्त्योः—वो ।	√जुष् (जुषी) ६/ प्रीति-सेवनयोः (आ) । √जुष् १/२९३ हिंसायाम् (प) काकृ ।
प्रयोज.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—जोषयेत् सर्वकर्माणि—गी. ३,२६ ।

हिन्दी०—√जोखना (<जोषणम्=परितर्कणे)=तोलने, माने ।

हिन्दी०—{ जोष / जोख्* } "तुलसी प्रेमपयोधि की तातें माप न जोष"
—तुलसीदासः ।

हिन्दी०—आयव्ययविवरणम्, लेखविवरणम् (परितर्कणम्) ।

२१०२√जॄ १०/२६५ च × , श	वयोहानौ (प) आधृषाद्वा । क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । ज्याने—वो ।	>√ज्रि वयोहानौ (प) इति नन्दी–क्षी ।

भारोपीय०—√*ग़ेर्–, √*ग़ेर्–, √*ग़्रे = वयोवृद्धौ, जरायाम्, परिपक्वता-याम् । पु. च. स्ला.–जरेति=परिपक्वतायाम्–जू. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—जारयन्ती–ऋ. १,१२४,१० । जरति–षोढो. १७ । न यं जरन्ति शरदो न मासाः–ऋ. ६,२४,७ । अजीजरत्–नै. ११,२,१ ।

पालि०—जरयति (प्रयोज.)–जातक ५,५०१=६,३७५ ।

पालि०--जीरति, जीरयति (प्रयो.)–विनय. १,२३७=नाशे ।

प्राकृत०—√जर=जरायाम् । वक्र–जरंत–अच्चु. ७९ ।

प्राकृत०—√जीरव (सक)=जीर्णतायाम् । जीरवइ–कुप्र. २६६ ।

हिन्दी०—√झड़ना, √झरना (<जरणम्, क्षरणम् ?)=कस्यचन वस्तुनो लघीयशामंशानां विशीर्य पतने केशानां विशरणे

२१०३+√ज्ञप् (ज्ञप) १०/८६ जै-शा-हे ×, श (च—√ज्ञा)	मारणतोषणनिशानेषु (प) मिच्च । क्षी-च । ज्ञापने मारणादिषु चाभिधानमस्यैव —मै । मारणदिषु चाभिधानमस्यैव—सायणः (स्मरति) । मारणतोषणनिशामनेषु – शाकटायनानुसारिणः— ज्ञेये--काक्र । ज्ञप्तौ--वो । कात ?	√ज्ञा १/मारणतोषनिशानेषु (प) ।
प्रयो.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—ज्ञपयिष्यामि–कौ. १,१ । ज्ञपयते–छान्दोग्यो. २,१३,१ । ज्ञपय राजपुत्र–शाङ्खा. श्रौ. १५,२५,२ । ज्ञापयते स प्रस्तावः–छान्दोग्यो. २,१३,१ ।

२१०४+√ज्ञा १०/२०० श	नियोजने (प) क्षी-मै-काक्र-कात-शा-हे । नियोगे—सा-जै । तोषणे—च । प्रेरणे—वो । मारणादि (=मारणतोषणनिशान)–नियोजनेषु—हे ।	√ज्ञा ९/ अवबोधने (उ) ।
प्रयो.	ह्वि. ।	

भारोपीय०—√*ग़ेन्–, √*ग़ेन॒–, √*ग़्ने–, √*ग्नो=ज्ञाने, परिचये, विचारणे–वा. वॉकर्नीः ।

संस्कृत०—अज्ञापयत्–जैब्रा. १८६। भक्ष्यतामिति सुव्यक्तं प्रभुराज्ञापयिष्यति–वा. रा. ५,२५,४८। परीक्ष्य ज्ञापयन्नर्थान्–महाभार. १२,४१४९।

प्राकृत०—√जाणाव=ज्ञापने। जाणावइ, जाणावेइ–कुमा.; महा.।

२१०५√ज्रि १०/२६५ मै-श-च-जै-काक्- कात-शा-वो ×	वयोहानौ (प) इति नन्दी—क्षी। आधृषाद्वा। क्षी-सा-हे।	<√जॄ वयोहानौ (प)। √जॄ (जॄष्) ४/ वयोहानौ (प)।

२१०६+√टङ्क् (टकि) १०/९८ च ×, श	बन्धने (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्- कात-शा-हे। बन्धे—वो। प्रयो. आवरणे—ह्वि.।	<तङ्क (पृषोदरादित्वा-ट्टङ्क इति। द्र. अमर-टीकायां रमानाथः) √टम्ब् १/२०६ z मर्दने (प) काक्।

एवमन्यत्रापीदित्वं णिज्विकल्पार्थं द्रष्टव्यम्–१०/२ सा।

संस्कृत०—टङ्क टङ्क–लाङ्गूलो. २१४:१७। जलवतोत्तानेन पात्रेण देहस्थालीं टङ्कयति–का. श्रौ. ४,२,३४। टङ्कैश्च दात्रैः–वा. रा. २,८०,७=पाषाणदारणैः। (खनित्रम्–मेदि. के २४।)

हिन्दी०—√टाँकना=बन्धने, योजने।

हिन्दी०—टाँका (<टङ्कः)=योगः, बन्धनम्।

हिन्दी०—टाँग (<टङ्का=जङ्घा–मेदि., के २५)=आजघनाद् गुल्फपर्यन्तो भागः।

बुन्देली०—टाँक (<टङ्का=जङ्घा -मेदि., के २५)=जघनाग्रभागः।

२१०७+√टिप् (टिप) १०/१३९ मै-सा-श-च-जै-काक्- कात-शा-हे ×	क्षेपे (प) क्षी। नुदि—वो।	√तिप् (तिप) १०/ क्षेपे (प)। √स्तिप् (स्तिप) १०/ क्षेपे (प)। √डिप् (डिप) १०/क्षेपे (प)। √तिप् (तिपृ) १/ क्षरणार्थः (आ)।

प्राकृत०—टिप्पी=टीका, तिलकम्–दे. ४,३। टिप्पणय=विवरणम्–सुपा. ३२४।

हिन्दी०—√टीपना (<टेपनम्=क्षेपे)=मन्दप्रहारे; (२) हस्तेनाङ्गुल्या वा विनामने, (३) अङ्कने, टङ्कने।

हिन्दी०—{√टिपकना† / √टपकना}=बिन्दुक्षेपे।

२१०८+√डप् (डप) १०/१३७	संघाते (आ)	√डम्प् (डपि) १०/
क्षी-च-जै-शा ×	मै-सा-काकृ-कात-हे।	संघाते (प)।
	संहतौ—वो (उ)।	√डम्भ् (डभि) १०/
		संघाते (प)

हिन्दी०—डप्पू = स्थविष्ठम्।

२१०९ √डम्प् (डपि) १०/१३४	संघाते (प)	√डप् (डप) १०/
मै-सा-श-च-काकृ-	क्षी-जै-शा-हे।	संघाते (आ)।
कात ×	संहतौ—वो (उ)।	
	अभिमर्दने—हे।	

२११०+√डम्ब् (डबि) १०१/३६	क्षेपे (प) इति	√डम्ब् (डबि) १/२०६
मै-सा-श-च-जै-काकृ	चन्द्रः—क्षी।	aa मर्दने (प) काकृ।
कात-शा ×	क्षी-हे।	
	नोदे—वो।	
	उपहासे, विडम्बनायाम्—	
१/?, प्रयोज.	'वि'-उपसर्गसहितः—ह्वि.।	

संस्कृत०—डम्बराडम्बरौ चैव ददौ धाता महात्मने–महाभार. ९,२,४१। ऋतुर्विडम्बयामास–रघु. ४,१७=अनुचकार (संजी.)। विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यम्–रघु. १६,११=अनुकरोति (संजी.)। विडम्बयति–यशस्तिल. च., ५ आश्वा. ११५ श्लो.=विगोपयति। आडम्बरः–यशस्ति. च. २ आश्वा., ९८ श्लो.=शोभा।

प्राकृत० — { डम्बर=आडम्बरः, आटोपः–उप. १४२ टी.; पिग.।
डम्बर=धर्मः, औष्ण्यम्, प्रस्वेदः–दे. ४, ८।

२१११+√डम्भ् (डभि) १०/१३४	संघाते (प) इति	<√डम्प् (डपि) संघाते (प)।
मै-सा-श-च-काकृ-	दीर्गः—क्षी।	√डम्ब् (डबि) १०/ क्षेपे (प)।
कात-शा ×	क्षी-जै-हे।	√डम्ब् १/२०६ aa मर्दने (प) काकृ।
	संघे—वो (उ)।	√डम्भ् १०/२०० a संघाते (आ) शा।
		√डम्भ् १०/२६५ अभि-मर्दने—हे।

२११२+√डिप् (डिप) १०/१३८ क्षी-च-जै-शा ×, श	संघाते (आ) मै-सा-काकृ-कात-हे। संहतौ—वो। (उ)।	√डिप् (डिप) १०/१४० क्षेपे (प)। √डिम्ब् (डिबि) १०/ क्षेपे (प)। √डिम्भ् १/३५२ d धारणे (प) काकृ।
२११३+√डिप् (डिप) १०/१४० च ×, श(काकृ–√दीप्)	क्षेपे (प)। क्षी-मै-सा-जै कात-शा-हे। क्षेपणे—जै। नुदि—वो।	√डिम्ब् (डिबि) क्षेपे (प) इति चन्द्रः—क्षी। √डिप् (डिप) ४/ क्षेपे (प)। √डिप् (डिप) ६/ क्षेपे (प)। √तिप् (तिप) १०/ क्षेपे (प)। √टिप् (टिप) १०/ क्षेपे (प)।

प्राकृत०—√डेव (सक)=उल्लङ्घने, कूर्दने, अतिक्रमणे। वकृ–डेवमाण–राज.।

२११४+√डिम्प् (डिपि) १०/१३५ मै-सा-श-च-काकृ-कात ×	संघाते (प) क्षी-जै-शा-हे। संहतौ—वो (उ)। अभिमर्दने—हे।	√डिप् (डिप) १०/ संघाते (आ) मै। √डम्भ् (डभि) १०/ संघाते (प)। √डिम्भ् (डिभि) १०/ संघाते (प)।
२११५+√डिम्ब् (डिबि) १०/१३७ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	क्षेपे (प) इति चन्द्रः–क्षी। क्षी-हे। नोदे—वो।	<√डिप् (डिप) क्षेपे (प)। √तिप् (तिप) १०/ क्षेपे (प)। √स्तिप् (स्तिप) १०/ क्षेपे (प)। √टिप् (टिप) १०/ क्षेपे (प)। √दिम्भ् (दिभि) १०/ क्षेपे (प)।

प्राकृत०—डिंव=(१) भयम्–से. २,१९; (२) विघ्नः-णाया. १,१–१त्र. ६; औप.; ३–विप्लवः, डमरः–जं २ ।

प्राकृत०—डिंफिअ=जले पतितम्–दे. ४,९ ।

२११६+√डिम्भ् (डिभि) १०/१३५ मै-सा-श-च-जै-काकृ- कात-शा ×	संघाते (प) इति दौर्गाः—क्षी । क्षी-हे । संघे—वो (उ) ।	<√डिम्प् (डिपि) संघाते (प) । √डिम् हिंसे-सौ. धा.-वो । √डम्प् (डपि) १०/ संघाते (प) । √डिम्भ् १०/२८० संघाते (आ) जै । √डिम्भ् १०/२०० b संघाते (आ) शा । √डिम्भ् १०/२६६ अभिमर्दने (आ) हे । √डिम्भ् १/३६२ धारणे (प) काकृ ।

संस्कृत०—डिम्भकोऽनन्तरोऽभवत्-हरिवंशे भविष्यपर्वणि ३२,१८=स्वनामख्यातः शाल्वदेशाधिपतेर्ब्रह्मदत्तस्य पुत्रः ।

प्राकृत०—√डिंभ (सक)=(१) अधःपातने, (२) ध्वंसे, नाशे । वकृ–डिंभंत–कुमा. ७,४२ ।

प्राकृत०—डिंभ=बालकः, शिशुः–महा.; सुपा. १६ ।

२११७+√तंस् (तसि) १०/१६७ श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	अलङ्कारे (प) इति दुर्गः—क्षी । क्षी-मै-सा-हे अलङ्कृतौ—वो । प्रयोज. कम्पने—ह्वि. ।	√तंस (तसि) १/३८५ अलङ्कारे (प) क्षी ।

संस्कृत०—अतंसयत्–वा. सं. २३,२४ ।

२११८+√तट् (तट) १०/४३ मै-सा-च-जे-कात-	आघाते (प) इत्येके— क्षी ।	<√तड् (तड) आघाते (प) ।

शा-हे ×	क्षी-काकृ ।	√तट् (तट) १/ उच्छ्राये
	आहतौ—वो ।	(प)।
१/	शब्दे—ह्वि. ।	

संस्कृत०—करिष्यामि न सन्देहस्ताटकावधमुत्तमम्–वा.रा. १,२६,४ (गी. प्रे. स.)। भौवादिकस्यैव √तट् धातोरर्थान्तरे प्रयोग इह ।

२११९+√तड् (तड) १०/४२ शा	आघाते (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । त्विषि, आहतौ—वो ।	>√तट् (तट) आघाते (प)। √तण्ड् (तडि) १/ ताडने (प)। √तल् (तल)१०/ प्रतिष्ठायाम्
२/ प्रयो.	ताडने–ह्वि. ।	(प)। विद्युत् तळिद् भवतीति शाकपूणिः। सा ह्यवताडयति–निरु. ३,११,२।

संस्कृत०—ताडय ताडय–लाङ्गूलो. २१४: १७। तळित्–ऋ. १,९४,७। ताडनम्–बृहज्जाबालो. ५,१३ ।

प्राकृत०—√ताड(सक)=ताडने, (२) प्रेरणे, (३) गुणयुक्ततायाम् । कवकृ–ताडिज्जमाण, ताडीअंत, ताडीअमाण–सुपा. २६; पि. २४० ।

प्राकृत०—√ताल (सक)=ताडने । तालेइ पि. २४० ।

हिन्दी०—√ताड़ना=ताडने, दण्डने, (२) भर्त्सने, शासने ।

२१२०+√तड् (तड) १०/२५३	भासार्थः (प)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
मै-च-शा-जै-काकृ-कात-	इत्येके—क्षी ।	
शा-हे × (सा–√तुड्)	क्षी-हे ।	
	त्विषि आहतौ—वो ।	

संस्कृत०—तळित–ऋ. १,९४,७; पै. १२, १७। "ताडेर्णिलुक्च"–उणा. १,९८ इति वैयाकरणास्तडिच्छब्दं √तड् आघाते धातुतो व्युत्पादयन्ति । निरुक्तकारोऽपि (३,११,२) तथा प्रतिपेदे । वस्तुतः प्रकृतशब्दे ताडनार्थो भासनार्थश्चेति व्यापारद्वयम् । पाणिनिर्भासनार्थमपि प्रस्तौति धातुम् । ध्वन्यात्मकत्वेन धातुद्वयमभिन्नम् । अर्थभेद–दर्शनायायं पार्थक्यं नीतः ।

२१२१+√तन् (तनु) १०/२८७	श्रद्धोपकरणयोः (प)	√वन् (वन) १०/ श्रद्धोप-
शा-च ×	क्षी-मै-सा-हे ।	हिंसनयोः (प)।

	श्रद्धोपहिंसायाम् —जै-शा ।	√वन् (वन) १०/ श्रद्धोपकारयोः (प) ।
	श्रद्धोपकारयोः—कात ।	√चन् (चन) १८४१ श्रद्धोपहननयोः (प) इत्येके—सि. कौ. ।
	श्रद्धाघाते—हे ।	
	शब्दे—काक्ट ।	
	उपहतौ श्रद्धाघाते श्रद्धोपकारयोः—वो ।	√तन् (तनु) ८/१ विस्तारे (उ) ।
	उपसर्गाच्च दैर्घ्ये—क्षी,-मै-सा-च-कात-शा-हे ।	
	दैर्घ्यके—वो ।	

२१२२√तन्त्र् (तत्रि) १०/१४७ श	कुटुम्बधारणे (आ) क्षी-मै-सा-च-जै,-काक्ट-(प),-कात-शा-हे ।	√तन् (तनु) ८/१ विस्तारे (उ) ।
	'धारणे' इति चन्द्रः —क्षी,-वो ।	√तन्त्र् १०/४ दर्शनीये (प) काक्ट ।
	भाषायामस्य विस्तारेण प्रायः प्रयोगः—दुर्गादासः ।	√तन्द्र् सादे मोहे–सौ. धा.—वो ।
		√तिन्त्र् १०/८ अम्लकरणे (प) काक्ट ।

भारोपीय०—√*तॆन्=विस्तारे ।

भारेनीय०—न. पर्सि. तार (अवे. * तन्त्र-)–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—येन तन्त्रयतस्तन्त्रं वृत्तिः स्यात् तत् तदाचरेत्–महाभार. १२, ७८१४; तन्त्रैः–२,१,३१=उपायैः (नील.) । प्रजाः प्रज्ञाः स्वा इव तन्त्रयित्वा–शाकु. ९१,१३ ।

२१२३√तप् (तप) १०/२६८ श-च ×	दाहे (प) आधृषाद् वा ।	√तप् (तप) १/ संतापे (प) ।
	क्षी,-मै(उ),-सा-च-जै-कात-शा-हे (आ)-, काक्ट-वो ।	√तप् (तप) ४/ ऐश्वर्ये (आ) ।
		√पत् (पत) ४/ ऐश्वर्ये (आ) ।
१/ प्रयो.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—तपस्व तम्–ऋ. १०,१६,४। शत्रूणां तापयन्मनः–अ. वे. १९,२८,२। तापयन्ति महात्मानम्–वा. रा. ५,३२,३६ । मनस्तापयतीव मे–महाभार. ४,१७५५ ।

२१२४+√तर्क् (तर्क) १०/२५१ च×,श | भासार्थः (प) क्षी-शा-हे। भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात। दीप्तौ—वो। वितर्कणेऽप्ययम् (अत्र सक.) दुर्गादासः। प्रयो. विचारणे—ह्वि.। | √तॄ १/ प्लवनतरणयोः (प)।

भारोपीय०—√*तॆर्क्–√* त्रेक्–(√* ताॅर्क्–, √* त्राॅक्–)=वेष्टने। लैति. ताक्रुऐओ-ऐरे=वेष्टने–जू. पाॅकर्नीः।

भारोपीय०—√* तॆरॆक्–(√* तेर्क्–, √* ताॅर्क्–: √* त्रेक्–)=वेष्टने–वा. पाॅकर्नीः।

संस्कृत०—तर्कयाम्यहम्–वा. रा. ५,१,५६। तर्कयामास–वा. रा. ५,१८,२२; महाभार. ३,१७२३। तरङ्गान् को हि तर्कयेत्–कथासरि. २६,१८। मन्ये भ्रातरं तर्कचक्षुषा–महाभार. १,१६८,१८–तर्कः=ज्ञानम्। तद् दृष्ट्वा सौकरं रूपं तर्कयामास पद्मभूः–दे. भा. ८,२,४।

प्राकृत०—√तक्क (सक)=तर्कणे, अनुमाने। तक्केमि–मे. १३।

हिन्दी०—√ताड़ना (<तर्कणम्)=आभासे अनुमाने।

हिन्दी०—√तरकना (<तर्कणम्)=तर्कणे, विचारे, अनुमाने।

हिन्दी०—√ताकना (<तर्कणम्)=चिन्तने, विचारणे, वाञ्छने–"अनभल ताका"–तुलसीदासः।

हिन्दी०—√ताकना (<तर्कणम्)=दर्शने, लक्षणे, (२) रक्षणे।

हिन्दी०—√तरकना (<अनु. ? √तॄ १/ प्लवने) कूर्दने,, उत्प्लवने–"तरकेउ पवनतनय बलभारी"–तुलसीदासः।

२१२५√तर्ज् (तर्ज) १०/१५१ च×,श | संतर्जने (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। वाग्भर्त्सयोः—वो। | √तर्ज् (तर्ज) १/ भर्त्सने (प)। √तर्ज् १/६७ व्यथने (प) काकृ। √भर्त्स् (भर्त्स)१/ संतर्जने (आ)।

"लक्ष्ये तर्जयतीति दृश्यते। एवं निशामयति, भालयति, कोटयति, वञ्चयति निवेदयतीत्यादि। अत एव चुरादिभूतान् स्वरान्वितान् नाकरोत्"–क्षी। क्षीरस्वामिनैवं वदता नूनं महाभारतं न परिशीलितम्। तत्र 'तर्जयसे' इति प्रयोगो विद्यते। भट्टिकाव्यकारोऽपि 'तर्जयन्तः' ७,३६ इति लिखंस्तथैव ज्ञेयः।

संस्कृत०—तर्जयसे महावातमिव द्रुमः–महाभार. ५,६५,५; तर्जयसे–१४, ३३,१ । तर्जयन्निव केतुभिः–रघु. ४,२८=तर्जिभत्स्योरनुदात्तत्वेऽपि चक्षिङो ङित्करणेनानुदात्तेत्त्वनिमित्तस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वज्ञापनात् परस्मैपदमिति वामनः–(संजो)। वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्याः–हरिवंश. ११११६६ ।

२१२६+√तल् (तल) १०/६२ श	प्रतिष्ठायाम् (प) क्षी-मै-सा-च-काकृ-कात-हे । प्रतिष्ठाकरणे—जै-श। । प्रतिष्ठितौ—वो ।	√तॄ १/ प्लवनतरणयोः (प। । √तड् (तड) १०/ भासार्थः (प)।

भारोपीय०—√*तेल्=समीकरणे; तुल्यतला भूः । अर्मे. तुल्=प्रदेशः, मण्डलम्, राष्ट्रम्, भूतलभागः । पु. आइरि. तलम्, तल्मन्=तलिमा, भूः, तलर्=पार्थिवम् । म. आइरिश्–तेल्, तौल्, तुल्=भालम्, तटम्–वा. पॉकर्नीः ।

भारोपीय०—*तेल्प्=स्थानम्, कोष्ठः, सदनम् । लिथु. तेल्पु, तल्प=पूर्वोक्तोऽर्थः–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—महीतलस्पर्शन०–रघु. २,५० । तल्पमुज्झाञ्चकार–रघु. ५,७५ । ०तालैः–उत्तरराम. ३,१० । परिशुष्कतालवः–ऋतु. १,११ । प्राप तालीवनश्यामम्–रघु. ४,३४ ।

हिन्दी०—√तरियाना (<तले) = अधःकरणे, (२) आच्छादने, पिठरतले मृदादिलेपने, यतस्तत्र कार्ष्ण्यं न संसज्येत । (अक) तलस्थितौ ।

२१२७+√तिज् (तिज) १०/११२ श	निशाने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-कात-शा-हे ।	√तिज् (तिज) १/ निशाने क्षमायाञ्च (आ)।

संस्कृत०—संतेजयंस्तदा वाग्भिर्मातरिश्वेव पावकम्—महाभार. ५,२७४२ । अश्वमुत्तेजयामास-कथासरि. १८,९१ । उत्तेजयामि सुहृदः परिमोक्षणाय—मृच्छक. ६७,१९ ।

२१२८+√तिप् (तिप) १०/१३७	क्षेपे (प) क्षी (यु. मी. सं)।	√टिप् (टिप) १०/ क्षेपे (प)। √डिप् (डिप) १०/ क्षेपे (प)। √स्तिप्(स्तिप) १०/क्षेपे (प)। √तिप् (तिपृ) १/ क्षरणार्थः (आ)।

संस्कृत०—तिप्य०—राजत. ८,१५४५ (=वैश्य०)।

२१२९+√तिल् (तिल) १०/७२ श-च-शा ×	स्नेहने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-हे । स्निहि—वो ।	√तिल् (तिल) १/ शैथिल्ये (प)। √तिल् (तिल) ६/ स्नेहने (प)।
२१३०+√तीर (तीर) १०/३५६ श-च ×	कर्मसमाप्तौ (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे । कर्मणां समाप्तौ—वो ।	√तॄ १/ प्लवनतरणयोः (प)।

संस्कृत०—तीरितं चानुशिष्टं च—मनु. ९,२३३ = शास्त्रव्यवस्थानिर्णीतम् (मन्वर्थ.)। तीरुभीरुहराय—हरिवंश. १४८९१।

प्राकृत०—√तीर (सक)=समाप्तौ, परिपूर्तौ । तीरइ—भग.। संकृ–तीरित्ता–कप्प.।

२१३१+√तुज् (तुज) १०/३२ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो ×	हिंसाबलादाननिकेत- नेषु (प) शाकटायनस्तु—सा ।	√तुज् (तुज) १/ हिंसायाम् (प)। √तुञ्ज् (तुजि) १/ हिंसायाम् (प)।
२१३२√तुञ्ज् (तुजि) १०/२९ श	हिंसाबलादाननिकेत- नेषु (प) क्षी-मै-सा । हिंसायाम्—च । हिंसाबलिदाननिकेत- नेषु—जै । हिंसाबलदाननिकेत- नेषु—काकृ-कात-शा.हे । निकेतने हिंसे बले दाने —वो ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् । √तुञ्ज् (तुजि) १०/२२४ भासार्थः (प)।

संस्कृत०—[तुञ्जः=निकेतनम्—क्षी]। तुञ्जाते वृष्ण्यं पयः—ऋ. १,१०५, २=प्रजननाय अन्योन्यसंघट्टेन प्रेरयतः। तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । इदित्वान्नुम् (सा.)।

२१३३+√तुञ्ज् (तुजि) १०/२२४ च × ,श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात ।
भा-षट्टार्थे—वो ।
षट्टार्थः=निकेतनहिंसाबलदानानि–दुर्गादासः ।

२१३४+√तुत्थ् (तुत्थ) १०/३८६ आवरणे (प) मैं ।
शा-च-जै-काकृ- क्षी ×,-मै-सा-हे ।
कात-शा × स्तृतौ—वो ।

संस्कृत०—पांशुर्दिशां मुखमतुत्थयदुत्थितोऽद्रेः—शिशु. ५,११=आच्छादयति स्म (सर्वङ्कषा) ।

२१३५+√तुम्प् (तुपि) १०/११७ अर्दने (प) इति <√तुम्व् (तुबि) अर्दने (प) ।
सा-श-च-जै-काकृ- दौर्गाः-क्षी ।
कात-शा × क्षी-मै-हे-वो ।

२१३६+√तुम्ब् (तुबि) १०/११७ अर्दने (प) <√तुम्प् (तुपि) अर्दने (प) ।
च ×, श क्षी-मै-जै-काकृ-कात-शा-हे । √तुम्ब् (तुबि) १/ अर्दने (प) ।
अदर्शने—सा । √लुम्ब् (लुबि) १०/ अर्दने (प) ।
अर्दे—वो ।

भारोपीय०—√* तेउ–, √ *तूउ–, √* तु–, √* तू=उच्छ्वयने, वृद्धौ—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—सशिक्यतुम्बकरकौ–हरिवंश. ६४,५ । (तुम्बति=नाशयत्यरुचिम् इति) [तुम्बिनी=कटुतुम्बी–राजनिर्घण्टः] । तुम्बुरुः–वा. रा. ३,४,१६ (गी. प्रे. सं.) ।

२१३७+√तुल् (तुल) १०/६३ उन्माने (प) √दुल् (दुल) १०/ उत्क्षेपे (प) ।
श क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । √तुल् (तुल) १/ उन्मितौ (प) वो ।
उन्मितौ—वो ।
[१] /२यो. —ह्वि. । √तुल् १/४९६ a द्रवणे (आ) काकृ ।
√तुल्ल् १/४९६ b द्रवणे (आ) काकृ ।

भारोपीय०—√*तल्–, √*तेल्–, √*त्ले (इ)–, √*त्ला=उत्थापने, उन्माने (तोलने) । लैति.–तॉल्लो,–ऐरे=गायकानां नर्तकानां वा मण्डलम्; अट्टालिका, कपोतपालिका । रसन् तेलेःनॉक्=वत्सः, मूर्खो मनुष्यः, हरिणशावः–जू. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—तोलयिष्यामि–वा. रा. १,६९,१५; तोलयन्–४,९,९१। (ततः कृष्ण-स्तुलयामास–हरिवंश. ४५०४। खल्वहं त्वां न तुलये–वा. रा. ४,९,१०० इत्यणिच्पक्षे कान्तात् (पा० ३/१/१३५) तुलशब्दाण्णिच्–क्षी)।

प्राकृत०—√तोल (सक)=(१) उन्माने, (२) उत्थापने, (३) सम्यग्रूपेण निश्चये। तोलइ, तोलेइ–पिंग.; महा.।

प्राकृत०—√तुल (सक)=(१) उन्माने, (२) उत्थापने, (३) सम्यग्रूपेण निश्चये। तुलइ–उव.।

२१३८+√तूण् (तूण) १०/१०१ संकोचने (प) इति <√चूण् (चूण) संकोचने
मै-सा-श-च-जै-काकृ- चन्द्रः—क्षी। (प)।
कात-शा-हे × संकोचे—वो। √कुण् (कुण) १०/ संको-
चने (आ)।
√कूण् (कूण) १०/ संको-
चने (आ)।
√चूर्ण् (चूर्ण) १०/ संको-
चने (आ)।

संस्कृत०—तूणकम्=छन्दोविशेषः–छन्दोमञ्जरी।

२१३९+√तूण् (तूण) १०/१५८ पूरणे (आ) <√तूल् (तूल) पूरणे (आ)।
च ×, श क्षी-मै-सा-जै-कात-
शा-हे-वो।
पूरणे कौटिल्यं च—काकृ।

भारोपीय०—*तुओ (ऊ)–: *तुए्उ–: *तू=वंशी, इषुः, नलिका, प्रणाली।

(ab.) तुल=तूणी, तूणीरः–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—तूणखड्गधरः शूरः–महाभार. ३,१७,३।

२१४०+√तूल् (तूल) १०/१५८ पूरणे (आ) इति √तु २/ वृत्तौ हिंसायां पूर्तौ
मै-सा-श-च-जै- चन्द्रः—क्षी। (प) वो।
काकृ-कात-शा × क्षी-हे-वो। √तूल् (तूल) १/ निष्कर्षे
(प)।

संस्कृत०—तूलम्=पूगः भावप्रकाशः (श. क. द्रु.)।

प्राकृत०—तुलीअसि (<तूलयसि)–मृच्छ. २१ चौ. सं.।

[तूलं करोषीति विग्रहे 'तत्करोति तदाचष्टे' इति तूलशब्दाण्णिच्। महान्त-मपि जनं लघूकरोषीत्यर्थः]।

२१४१+√तृप् (तृप) १०/२६९ श-च ×	संदीपने (प) आधृषाद्वा क्षी-हे । प्रीणने—शा-जै । संदीपे प्रीणने च—वो। 'संदीपने' इति क्षीरस्वामी —सा । तृप्तौ—मै-सा-काक्-कात ।	√तृप् (तृप) ४/ प्रीतौ (प) । √दृप् (दृप) १०/ संदीपने (प) ।
प्रयोज.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—सततं त्वाज्यधाराभिर्यदि तर्पयसेऽनलम्–महाभार. १,८१२६; तर्पयन्त्यथ जुह्वति–१४,१०,४० । सर्वान् धातून् प्रतर्पयेत्–सुश्रु. १,२४८, १ ।

२१४२+√त्रंस् (त्रसि) १०/२३१ च ×, श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै- काक्-कात । भासि—वो (भ्वा. चु.) ।	√त्रस् (त्रस) १०/ धारणे (प) । √त्रस् (त्रसी) ४/ उद्वेगे (प) ।

२१४३+√त्रस् (त्रस) १०/२१७	वारणे (प) इति दुर्गः—क्षी । क्षी-मै-सा-जै- कात-शा-हे । 'धारणे' इति नन्दी—क्षी । क्षी-मै-सा-काक्-हे । 'ग्रहणे' इत्येके—क्षी-सा । धृतौ ग्रहे निषेधे—वो ।	<√त्रस् (त्रसी) १/ भये (प) वो । √त्रस् (त्रसी) ४/ उद्वेगे (प) ।
प्रयो.	भये—ह्वि. ।	

संस्कृत०—विघ्ना हि बहवो लोके बालानुत्त्रासयन्ति ह–हरिवंश. ३३७७ । वित्रासयितुकामः–वा. रा. ३,६८,८ ।

हिन्दी०—√त्रासना*†
हिन्दी०—√तिरासना } =त्रासने, भये ।

२१४४+√त्रुट् (त्रुट) १०/१६७ श ? च-जै-काक्- कात-शा ×	छेदने (आ) —क्षी-मै-सा-हे । छिदि—वो ।	<√त्रुड् (त्रुड) छेदने (आ) इत्येके–क्षी । √त्रुट् (त्रुट) ६/ छेदने (प) । √त्रुड् (त्रुड) १/४४५ b छेदने (आ) काक् ।

संस्कृत०—[तोटयत्यायसान् बन्धान्–राजत. ६, २४८ ।

प्राकृत०—√तिउट्ट (सक) = छेदने, (२) परित्यागे । तिउट्टिज्जा—सूअ. १,१,१,१ ।

२१४५+√त्रुड् (त्रुड) १०/१६७	छेदने (आ) इत्येके	<√त्रुट् (त्रुट) छेदने (आ) ।
मै-सा-श-च-जै-काकृ-	—क्षी ।	
कात-शा-वो ×	क्षी-हे ।	√त्रुड् १/४४५ b त्रोडने (आ) काकृ ।
		√त्रुट् (त्रुट) ६/ छेदने (प) ।

सुस्पष्टो विकासः ।

२१४६+√दंश् (दशि) १०/१४५	दंशने (आ)	√दश् (दश) १०/ दशने
च ×,श	क्षी-मै-सा-कात-हे ।	दर्शने च (आ) जै ।
	दशने—जै-काकृ-शा ।	√दस् (दस) १०/१४१
	दर्शने—कात ।	दर्शनदंसनयोः (आ) सा ।
	दंशने दर्शने च—हे ।	
	दर्शे दंशने च—वो ।	
प्रयो.	....ह्वि. ।	

इह दर्शनार्थो नूनं प्राकृतभाषातो गृहीतो ज्ञायते । तत्र दर्शनं 'दंसण' इति भवति—द्रष्ट. प्राकृतस्तम्भः ।

संस्कृत०—....कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत्–महाभार. १,२२४३ । दंशयति—अ. कौ. सू. ३०,४६ ।

प्राकृत०—दंसण=दंशनम्–से. १,१७ ।

प्राकृत०—दंसण (<दर्शनम्)=अवलोकनम्–पुप्फ. १२४; स्वप्न. २६; (२) नयनम्–से. १,१७ ।

२१४७+√दंश् (दशि) १०/२३३	भासार्थः (प)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
च-जे-सा ×,श	क्षी-शा-हे ।	
	भाषार्थः—मै-सा-काकृ-कात ।	
	त्विषि—वो ।	

हिन्दी०—√धाँसना (<दंशनम्) अनु. ?=पशूनां कासने ।

हिन्दी०—धाँसी (<दंशिका)=अश्वस्य कासः ।

हिन्दी०—धांस (<दंशः) = शुष्कमरिचतमालपत्रादीनां तीक्ष्णो गन्धः, येन भवति कासप्रक्रमः ।

२१४८√दंस् (दसि) १०/१४६ श-च-जै-काकृ-कात × प्रयोज.	दर्शनदंसनयोः (आ) क्षी-मै-सा । दशंने—शा । दंशने दर्शने च—हे । दृशौ दंशे—वो । आद्भुत्ये—ह्वि. ।	दंसयः कर्माणि दंसयन्त एनानि–निरु. ४,२५,३ । दंसयः इत्येतदनेकेषां कर्मणामभिधानम् । तानि हि दंसयन्त्युपक्षयन्ति कर्मकराः—दुर्गाचार्यः । √दस् (दस) १०/१४१ दर्शनदंसनयोः (आ) केचित् सा । √दस् (दस) १०/३४३ निरवसाने (प) केचित्—सा ।

संस्कृत०—दंसयः—ऋ. १०,१३८,१ । दंसना–काठ. १०,१२; शौ. २०,७४,२ । दंससः–बृहदारण्यको. २,५,१६ ।

प्राकृत०—√दंस (सक)=दर्शने, बोधने । दंसइ–महा. । वकृ–दंसंत, दंसित दंसअंत–भग.; सुपा. ९२; अभि. १८४ । कृ–दंसियव्व–सुपा. ४५४ ।

२१४९+√दंस् (दसि) १०/२३२ श-च-काकृ-कात ×	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै । भासि—वो ।	√दंश् (दशि) १०/ भासार्थः (प) ।

हिन्दी०—√धाँसना=पशूनां कासने ।

२१५०+√दंह् (दहि) १०/१२८ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा × √डम्भ् (डभि)·······	च=रक्षणे (प) क्षी-हे । दीप्तौ दाहे—वो पाठान्तरम्—क्षी ।	√दङ्घ् (दघि) १/ पालने, च=वर्जने (प) । √डम्भ् (डभि) १०/ संघे (उ) वो ।
२१५१+√दण्ड (दण्ड) १०/३७१ च ×, श (जै-शा-√दण्ड्)	दण्डनिपातने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।	√दण्ड् १/१८३d हिंसागत्योः (प) काकृ । √डिण्ड् १/१८३f हिंसागत्योः

	तत्पाते—वो ।	(प) काक्र । √डुण्ड् १/१८३० हिंसागत्योः (प) काक्र । √दम् (दमु) ४/ उपशमे (प) + डः (उणा. १/११४) । दण्डो ददतेर्धारयति-कर्मणः··· । दमनादित्यो-पमन्यवः–निरु. २,२,२१ ।

भारोपीय०—√*देल्=विदारणे, कर्तने–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—तान् सहस्रं च दण्डयेत्—मनु. ९,२४३ । स्वमण्डलमदण्डयत्—राजत. ४,६२० ।

प्राकृत०—√दंड (सक) दण्डने, निग्रहे । कवक्र–दंडिज्जंत–प्रासू. ६६ ।

हिन्दी०—√डाँड़ना=दण्डने (अर्थस्य) । "अदंड ऐसो डाँड़िगो"–तुलसी. ।

२१५२+√दभ् (दभ) १०/१३६ मै-सा-श-च-जै-काक्र- कात-शा ×	क्षेपे (प) क्षी-हे । नोदे—वो ।	√दम्भ् (दभि) १०/ नोदे (प) वो । √दिम्भ् (दिभि) १०/ क्षेपे (प) । √दम्भ् (दभि) १०/ क्षेपे-(प) इति नन्दी–क्षी । √दम्भ् (दम्भु) ५/ दम्भे (प) ।

संस्कृत०—[देवा दाभीत्यसुराः—तै. २, ४, ३, १ । दाभ्यनियम०—भा. पु. ४, २३, ४ ।]

२१५३+√दम्भ् (दभि) १०/१३७ मै-सा-श-च-जै-काक्र- कात-शा ×	क्षेपे (प) इति नन्दी —क्षी क्षी-हे । नोदे—वो ।	< √दिम्भ् (दिभि) क्षेपे (प) । √दभ् (दभ) १०/१३६ क्षेपे (प) ।

२१५४+√दल् (दल) १०/२१९ च ×, श	विदारणे (प) मित् क्षी-मै-सा-च-जै-काक्र- कात-शा-हे । भेदे—वो ।	√दृ ९/ विदारणे (प) । √दल् (दल) १/ विशरणे (प) ।
प्रयोज.	·······ह्वि. ।	

संस्कृत०—दलयति–ह्वि.। मया नोपलब्धम्।

प्राकृत०—√दल (सक)=विचूर्णने, विदारणे। कवक्त–दलिज्जंत–से. ६,६२।

हिन्दी०—√दलना=विचूर्णने, मर्दने।

२१५५+√दस् (दस) १०/१४१	दर्शनदंसनयोः (आ)	<√दंस् (दसि) दर्शन-
क्षी-मै-श-च-जै-काक्र-	इति केचित्—सा।	दंसनयोः (आ)।
कात-शा-हे ×	सा।	
	दृशौ दंशे—वो।	

२१५६+√दस् (दस) १०/३४३	निरवसाने (प) केचित्
क्षी-मै-श-च-जै-काक्र-	पठन्ति—सा।
कात-शा-हे-वो ×	

संस्कृत०—"पितेव पुत्रं दसये वचोभिः"—सायणेन समुद्धृतं वाक्यम्। दसये= निरवासयामि ? इति व्याख्यानात्।

२१५७+√दाश् (दाशृ) १०/१४४	दाने (आ)	दाशति / दासति } निघ. ३, २०=दानकर्माणौ।
मै-सा-च-जै-काक्र-	क्षी-हे-वो।	
कात-शा ×		

संस्कृत०—स वा एतेभ्यस्तत्पुरोऽदाशयत् तस्मात् पुरोडाशः–शब्रा. १,६,२,५।

२१५८+√दिम्भ् (दिभि) १०/१३७	क्षेपे (प)	<√दम्भ् (दभि) क्षेपे (प)
मै-सा-च-जै-काक्र-	क्षी-हे।	इति नन्दी—क्षी।
कात-शा ×	नोदे—वो।	

२१५९+√दिव् (दिवु) १०/१७४	परिकूजने (आ)	√दिव् (दिवु) ४/१ क्रीडाविजिगीषा····(प)।
च × , श (जै–मर्दे)	क्षी-मै-सा-काक्र-	√देव् (देवृ) १/देवने (आ)।
	कात-शा-हे-वो।	√दिव् (दिवु) १०/ अर्दने (प)।

२१६०+√दिव् (दिवु) १०/१९२	अर्दने (प)
च × , श	क्षी-मै-काक्र-कात-शा-हे।
	मदने—सा-जै
	अर्द्दे—वो।

संस्कृत०—परिद्यूनम्–वा. रा. २,५७,२४=म्लानम् (तिल.) [यदो विशो मानुषीर्देवयन्तीः–ऋ. ६,३,८१; अग्ने देवान् देवयते यज–६,१०,७।]

२१६१√दुःख (दुःख) १०/३७५ च×, श
तत्क्रियायाम् (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। तत्कृतौ—वो।
दुर्+√खन् (खनु) १/ अवदारणे (प)+डः।

संस्कृत०—[अङ्गप्रत्यङ्गानि दुःखन्ति–सद्धर्मपु. ४,५।]

प्राकृत०—√दुक्ख (अक)=वेदनायाम्। (२) (सक)–दुःखने। दुक्खेइ–सं. ३०४।

प्राकृत०—√दुहाव (सक)=दुःखने–प्रामा.।

प्राकृत०—√दूहव (सक)=दुःखने। दूहवेइ–सिरि. १६७।

हिन्दी०—√दुखना=वेदनायाम्।

हिन्दी०—√दुखाना (सक)=पीडायाम्, दुःखने।

हिन्दी०—√दुखवना (सक)=पीडायाम्, दुःखने। "कै तिनसों दुखवै मुख को री"—केशवदासः।

२१६२+√दुल् (दुल) १०/६४ श-(जै √डुल्) (काकृ–√दूल्) प्रयो.
उत्क्षेपे (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो। —ह्वि.।
√दु १/ +ल √तुल् (तुल) १०/ उन्माने (प)। आन्दोलयति लोकान्—क्षी १०/६४।

भारोपीय०—√*देल्=कम्पने, दोलने। लिथु. देलि͜स्त=मन्दगतौ, विलम्बे। दुलिनेति। देल्ओ :–जू. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—दोलयित्वा–सार. २५४:६। (अम्बा दुला नितत्निः–तै. ४,४,५,१; काठ. ४०,४)।

प्राकृत०—√डुल् (अक)=दोलने, कम्पने। डुलइ—पिंग.।

प्राकृत०—√दोल (अक)=दोलने, कम्पने। दोलंति–कप्पू.।

प्राकृत०—√डोल (अक)=दोलने, कम्पने। संशये। वक्र–डोलंत–अच्चु. ६०।

हिन्दी०—√डोलना=दोलने, (२) चलने।

२१६३+√दृप् (दृप) १०/२७० मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा×
संदीपने (प) आधृषाद्वा क्षी-सा-हे-वो।
√दृप् (दृप) हर्षमोहनयोः (प)।

२१६४√दृभ् (दृभ) १०/२६४ क्षी-श-च-जै-शा-हे ×	संदर्भे (प) मै-सा-काक्र-कात । गुम्फने—वो ।	√दृभ् (दृभी) ६/ ग्रन्थे (प) ।
२१६५√दृभ् (दृभी) १०/२७१ श-च-काक्र ×	भये (प) क्षी-मै-सा-जै-कात- शा-हे-वो ।	√दृ १/ भये (प) मित् ।
२१६६+√धक्क् (धक्क) १०/५८ श, (काक्र—√धष्क्) लैपिकी त्रुटिः ।	नाशने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-कात- शा-हे-वो । नाशे—काक्र ।	√नक्क् (णक्क) १०/ नाशने (प) ।

हिन्दी०—√धकियाना
हिन्दी०—√धकेलना } =धक्कने, प्रेरणे ।

हिन्दी०—धक्का (<धक्कः) ।

२१६७+√धीर् (धीर) १०/ धैर्ये, आश्वासने (प) धियं रातीति धीरः । अपाणिनीयः ।

भारोपीय०—√*धी=दर्शने, ज्ञाने, विचारणे–जू. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—कृतवत्यसि नावधीरणाम्–रघु. ८,४८=अवज्ञाम् (संजी.) ।

प्राकृत०—√धीर (अक)=(१) धैर्ये, (२) सक–धैर्ये, आश्वासने । धीरेंति–गउड. ।

२१६८+√धू (धूञ्) १०/२८२ श-च × प्रयोज.	कम्पने (उ) क्षी-मै-सा-जै-काक्र- कात-शा-हे । कम्पे—वो । —ह्वि. ।	√धु (धुञ्) ५/९ कम्पने (उ) । √धू (धूञ्) ५/९ कम्पने (उ) । √धू ६/११७ विधूनने (प) । √धू (धूञ्) ९/१५ कम्पने (उ) ।

संस्कृत०—धूनयामास वेगेन–महाभार. विराट. २२,६३; यथा शल्यकवानाखुः पदं धूनयते सदा–१२,३३०७ । न चैतदवधूनयेत्–मनु. ३,२२९ । रावणं स व्यधूनयत्–वा. रा. ६,९०,१० ।

प्राकृत०—√धुणाव (सक)=कम्पने । धुणावइ–वज्जा. ६ ।

२१६९+√धूप् (धूप) १२/२४१ च ×, श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जे- काकृ-कात । दीप्तौ—वो ।	√धूप् (धूप) सन्तापे (प) ।

संस्कृत०—धूपयति–तै. ५,१,७,१; मै. ३,१,७; शब्रा. ६,५,३,८–१०; तैआ. ५,३,५ । वसवस्त्वा धूपयन्तु–वा. सं. ११,६० । रक्षोघ्नैर्धूपैर्धूपयेत्–सुश्रु. १,१६,९ ।

२१७०+√धूश् (धूश) १०/९९ च-जै-शा ×, श (कात—√धृश्)	कान्तिकरणे (प) इत्येके—क्षी । मै-सा । कान्तीकरणे—काकृ- कात-हे । कान्तिकृतौ—वो ।	<√धूष् (धूष) कान्तिकरणे (प) ।
२१७१+√धूष् (धूष) १०/९९ मै-श-च-जै-काकृ-कात शा ×	कान्तिकरणे (प) क्षी-सा । कान्तीकरणे—हे । धूसे (=कान्तिकृतौ) —वो ।	>√धूश् (धूश) कान्तिकृतौ (प) ।
२१७२+√धूस् (धूस) १०/९९ श-च-कात ×	कान्तिकरणे (प) इति दौर्गाः—क्षी क्षी-मै-सा-जै-शा । कान्तीकरणे—काकृ-हे । धूशे (=कान्तिकृतौ) —वो ।	<√धूष् (धूष) कान्तिकरणे (प) । √धू ९/+"कृधूमादिभ्यः कित्" (उणा. ३,७३) इति सरन् । स च कित् ।

संस्कृत०—रजोधूसरकेतु सैन्यम्–रघु. ५,४२ । धूसराङ्ग०–कथासरि. १४,३९ ।

२१७३+√धृ १० [१/९४५] मै-श-च-जै-काकृ- कात-शा × (क्षी-सा-हे० स्मरन्ति भ्वादौ)	धारणे (प) क्षी-सा-हे । धृत्याम्—वो ।	√धृ (धृङ्) १/ अवध्वंसने (आ) । √धृ (धृङ्) ६/ अवस्थाने (आ) ।
प्रयो.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—स्थूणां पितरो धारयन्तु मे–ऋ. १०,१८,१३; कृष्टीरन्यो धारयति–७,८५,३। धारयते–मनु. ९,३११; सदानन्दो. ३७९ : ११; गी. १८,३३। धारयिष्ये–वा. रा. २,१३,६। शरान् धारयते दश–महाभार. विराट. ४२,८।

२१७४+√धृष् (धृष) १०/१७२ सामर्थ्यधारणार्थः (आ) <√वृष् (वृष) शक्तिबन्धने (आ)।
मै-सा-श-च-जै-कात-शा × इत्येके—क्षी।
क्षी।
सामर्थ्यवारणार्थः—हे।
शक्तिसम्बन्धे—काकृ।
शक्तिबन्धे—वो।
प्रयोज.—ह्वि.।

संस्कृत०—न चैषा तेजसा शक्या·······धर्षयितुं पथि–महाभार. ३,२३४६।

२१७५+√धृष् (धृष) १०/२९७ अप्रसहने (प) √दृष् १/२९७ c धारणे (प) काकृ।
श-वो × =२९६ क्षी-मै-सा-च-जै-हे। √धृष् (ञिधृषा) ५/ प्रागल्भ्ये (प)।
धारणे—काकृ।

२१७६√धृष् (धृषा) १०/३०८ प्रसहने—सा-शा-हे। √धृष् १/ संहतौ हिंसे (प) वो।
अमर्षे—वो।

संस्कृत०—धर्षयन्ति कुबुद्धयः–महाभार. ५,१५०८। तमेवैतत् प्रधर्षयति–कौषीतक्या. १,८।

प्राकृत०—√धरिस (सक)=क्षोभे, विचलने। धरिसेइ–उत्त. ३२,१२।

हिन्दी०—√धरषना*=दमने, मर्दने।

हिन्दी०—√धरसना=भये, दान्तौ।

२१७७√ध्रस् (उध्रस) १०/२१४ उञ्छे (प) √उध्रस् (उध्रस)१०/उञ्छे(प) प्रयोगसमवायीत्येके–क्षी।
श-च-जै-शा ×, कात ? क्षी-मै-सा-काकृ-कात-हे। √ध्रस् (उध्रस) ९/ उञ्छे (प)।
उत्क्षेपे उञ्छे—वो।

२१७८+√ध्वन (ध्वन) १०/३३६ शब्दे (प)
श-जै × क्षी-मै-सा-च-काकृ-कात-सा-हे-वो।
प्रयोज.—ह्वि.।

संस्कृत०—ध्वनयति–ह्वि.। मया नोपलब्धम्। ध्वनयन्–तैआ. ४,२४,१।

२१७९+√नक्क् (णक्क) १०/५७	नाशने (प)	√नश् (णश) ४/ अदर्शने
श (काक्--√नष्क्)	क्षी-मै-सा-च-जै-कात-शा- (प)।	
	हे-वो।	√धक्क् (धक्क) १०/
	नाशे—काक्।	नाशने (प)।

हिन्दी०—√नाखना*†=(१) नाशे–"खल नाखत"–सूरदासः। (२) क्षेपणे।

हिन्दी०—(√नकना*†=त्यागे।)

हिन्दी०—नक्क=नाशः–(भार्गव-हिन्दी-इंग्लिश्-कोशः)।

२१८०+√नट् (नट) १०/१२	अवस्यन्दने (प)	<√नड् (नड) अवस्यन्दने
श,(काक्--√नथ् [णथ])	क्षी-मै-सा-जै-शा-हे ।	(प) इति नन्दी–क्षी।
	अवस्कन्दने—काक्।	
	अवस्यन्दने—कात।	
	नाट्ये—च।	
	भ्रंशे त्विषि च—वो।	
	हिंसायाम्—हे-वो।	
प्रयोज.	—ह्वि.।	
अवस्यन्दनम्	=भ्रंशनम्—क्षी।	
अवस्यन्दनम्	=नाट्यम्–सा १०/१२	

संस्कृत०—शरसंधानं नाटयति–शाकु. ६,११। नाटयत्येष शैलः–शिशु. ४,६५।

हिन्दी०—
√नटना=निषेधे—"कहत नटत"–विहारी।
√नाटना=निषेधे, निर्गमे।
√नाटना (<नष्ट० ??)=ध्वंसे–द्रष्ट.—क्षी-,हे-वो।

प्राकृत०—ओनडिय (–अवनटित)=अवगणितम्–तिरस्कृतम् (सम्मत्त २१४)।

२१८१+√नट् (नट) १०/२५३	भासार्थः (प)	√नड् (नड) १०/२६२
मै-शा-च-जै-काकृ-	क्षी-हे।	भाषार्थः (प) सा।
कात-शा ×	भाषार्थः—सा।	
	भ्रंशे त्विषि च—वो।	

२१८२+√नड् (नड) १०/१२	अवस्यन्दने (प) इति	<√नट् (नट) अवस्यन्दने
मै-सा-श-च-जै-काकृ-	नन्दी—क्षी।	(प)।
कात-शा ×	क्षी-हे।	
	भ्रंशे—वो।	

२१८३+√नड् (नड) १०/२६२	भाषार्थः (प) इत्यन्ये पठन्तीति स्वामी—सा ।	<√नट् (नट) १०/ भाषार्थः (प) ।
२१८४+√नल् (नल) १८०३	भाषार्थः—सि. कौ. ।	
२१८५+√नद् (णद) १०/२४९ च ×, श (जै–√मद्) मुद्रणदोषः ।	भाषार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात । भासि—वो ।	
प्रयो.	शब्दे—ह्वि. ।	

संस्कृत०—(नदयन्नेति पृथिवीम्–ऋ. ९,९७,१३) सर्वतो विप्रणादितम्—वा. रा. ५,१२,४५ । तुमुलो व्यनुनादयन्–गी. १,१९ ।

हिन्दी०—√नादना (प्रयो.)=वादने; शब्दे (अप्रयो.), (२) गर्जने ।

२१८६+√निवास (निवास) १०/३३२ श ×	आच्छादने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । स्तृतौ—वो ।	√वस् २/ आच्छादने (आ) । √वास १०/३३१ उपसेवायाम् (प) । √वस् (वस) १०/ स्नेहच्छेदापहरणेषु (प) । नि+√वस् २/ = √निवास १०/

अडादिरूपेषूपलब्धेष्वस्य (अनिवासयत्प्रभृति)स्थितेः (√वस् वासादिभ्यः) पार्थक्यं ज्ञायेत ।

२१८७+√निष्क् (निष्क १०/१५५ च ×, श	परिमाणे (आ) क्षी-मै-सा-जै-,काकृ (प),-कात-शा-हे । माने—वो ।	√निष्क् १/४१२ I गतौ (आ) काकृ । निस्+√कै १/ शब्दे (प) निश्चयेन कायति=शोभते । नि+√सद्

(षद्लृ) विशरण• ....(प)।
"नौसदेर्डिच्च" (उणा. ४३/४५) कन्।
"सदिरप्रतेः" (८/३/६६ पा० सू०) इति षः।

संस्कृत०—बिभर्षि निष्कम्–ऋ. २,३३,१०; ८,४७,१२। निष्कमिव प्रतिमुञ्चत–अ. वे. ५,१४,३। चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः–मनु. ८,१३७। राजतो निष्कः—पञ्चविंब्रा. १७,१,१४। दास्यः सनिष्काः—महाभार. १३,४८५४। उरस्येषां त्र सर्वेषां निष्काः—वा. रा. ३, ९, १२। कण्ठस्थेन निष्केण—हरिवंश. १३८९२ इत्याभरणेऽपि तात्पर्यम्। साष्टं शतं सुवर्णानां निष्कमाहुर्धनं तदा—महाभार. ७,२३६५।

२१८८+√पंस् (पसि) १०/७९ श (जै-काक्र √पंश्) — नाशने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-कात-शा-हे। नाशे—काक्र-वो। — √पण्ड् (पडि) १०/८० नाशने (प) सा।

संस्कृत०—कुलपांसनि–वा. रा. २,७३,५ (गी. प्रे. सं.) राक्षसपांसन–महाभार. १,१४४,३३। अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया–रघु. २,२।

प्राकृत०—√पंस=मालिन्ये। पंसेइ–विसे. ३०५२।

प्राकृत०—पांसण (<पांसन०)=दूषकः–सुपा. ३४५।

प्राकृत०—पंसुला=कुलटा—कुमा.।

२१८९+√पक्ष् (पक्ष) १०/१८ मै-श-च-जै-काक्र-कात-शा × — परिग्रहे (प) इत्येके—क्षी। क्षी-मै-सा-हे-वो। — √पक्ष् (पक्ष) १/ परिग्रहे (प) इत्येके–क्षी।

√पक्ष (पक्ष) १०/३८५ मै-सा-श-जै-काक्र-कात-शा-हे × — परिग्रहे (प) क्षी-वो।

संस्कृत०—दिवि मे अन्यः पक्षः–ऋ. १०,११९,११।

२१९०+√पञ्च् (पचि) १०/१११ श — विस्तारवचने (प) क्षी-मै-सा-कात-शा। विस्तारे—च-जै-काक्र-हे। ततौ—वो। — √पञ्च् (पचि) १/ व्यक्तीकरणे (आ)। √पञ्ज् १/२१३४ हिंसागत्योः (प) काक्र।

संस्कृत० - व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चमम्-गीतगोवि. १०,१३।

२१९१√पट् (पट) १०/२२० च ×,श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात । त्विषि—वो ।	√फल् (ञिफला) १/ विशरणे (प)। √पट्ट् १/१२५ भद्रासने (प) काकृ ।
प्रयो.	विदारणे —ह्वि. ।	

संस्कृत० – पट्ट-डोरिग्रथितसुवर्णघटिकः-सार. २६७:१८ [= कौशेय–। धा. भासने वृत्तिः] पट्टराज्ञः-सार. २४१:१० [=मुख्य–। धा. भासने वृत्तिः]। उत्पाटयाम्यहम्–वा. रा. ६,३७,८७ । समुत्पाटयति शिंशपाम्–वा. रा. ५,३९,२३ । विपाटयामास–रघु. ६,१७=विदारयामास (संजो.)। पाट्यतां क्रकचेन वा—मृच्छ. १०,५४। कामदेवपटः पाटनीयः—कादम्बरी ५३६ पृ० [निर्णयसागर०, १९२८ ई०]।

प्राकृत०—√पाड (सक)=(विदारणे) पाडति–सूअनि. ७९।

प्राकृत०—√फाड (सक)=विदारणे । वकृ–फाडंत–कुमा. ।

प्राकृत०—√फाल (सक)=विदारणे । कवकृ–फालिज्जंत–गा. १५३; सम्मत्त. १७४।

बुन्देली०—√पटाबो (सक)=उत्पाटने ।

२१९२+√पट (पट) १०/३०२ श-च × (काकृ-√भट) (कात–√पठ)	ग्रन्थे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-हे । ग्रन्थने—शा । वेष्टने—वो ।	√वृत् ६/३५ ग्रन्थे हिंसायां च (प) काकृ । √वट् (वट) १०/ ग्रन्थे (प) सा । √वट (वट) १०/ ग्रन्थे (प)।

संस्कृत०—पटः [=वस्त्र–। धा. ग्रन्थने वृत्तिः] पैङ्गलो. १,९। वेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः–वा. रा. ५,५३,६ (गी. प्रे. सं.)।

हिन्दी०—पाड़=धौतवस्त्रादेः प्रान्तभागः (तूषः)।

२१९३+√पण्ड् (पडि) १०/८० क्षी-मै-च-जै-काकृ-शा-हे-वो ×	नाशने (प) सा ।	√पंस् (पंसि) १०/ नाशने (प)। √पण्ड् १/१६८ ?, १८२ ? हिंसागत्योः (प) काकृ ।

२१९४+√पण्ड् (पडि) १०/१३२ मै-सा-च-जै-काकृ-	संघाते (आ) इत्येके–क्षी क्षी ।	<√पिण्ड् (पिडि) १०/१३२ संघाते (प)।

कात-शा-हे ×	संहतौ—वो ।	√पिण्ड् (पिडि) १/संघाते (आ)।
२१९५+√पत (पत) १०/३०८ शा-च ×	गतौ वा (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । ऐश्वर्यगत्योः—वो । 'ऐश्वर्ये' इत्यन्ये—क्षी ।	√पत् (पत्लृ) १/गतौ (प)। √पट् (पट) १/गतौ (प)। √पथ् (पथे) १/गतौ (प)।
प्रयोज.	उड्डयने, पतने—ह्वि. ।	

संस्कृत०—वयं पतयन्तः–ऋ. १,२४,६; मनो जरिष्ठं पतयत्स्वन्तः–६,९,५ ।

हिन्दी०—{√पड़ना, √परना} =पतने ।

हिन्दी०—√पारना=पातने, (२) लम्बाकारेण विन्यासे, (३) विन्यासे ।

२१९६+√पथ् (पथ) १०/२१ क्षी मै-शा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	प्रक्षेपे (प) इति स्वामी—सा ।	<√पृथ् (पृथ) प्रक्षेपे (प)।

हिन्दी०—√पाथना (<स्थापनम् इत्यस्माद् व्युत्पत्तिस्तत्र यत्र गोमयस्य भूस्थापनम्)=भित्त्यादौ गोमयस्य पिण्डितस्य प्रक्षेपणे ।

२१९७+√पद (पद) १०/३४२ च ×, शा	गतौ (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	√पद् (पद) ४/ गतौ (आ)। √पद् (पद) १/ स्थैर्ये (प) इति कण्ठः–क्षी ।
प्रयोज.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—[शत्रूयतोऽधरान् पादयस्व–अ. वे. ६,८८,३; पादयामि–१०,५,३६ ।]

बुन्देली०—√पदावौ (प्रयो.)=(कन्दुकक्रीडायां) दूरङ्गतस्य कन्दुकस्यानयनार्थं त्वरमाणस्य बालकादेर्गतौ ।

२१९८+√पन्थ् (पन्थ) १०/३९ शा	गतौ (प) क्षी-मै-सा-च-जे-काकृ-कात-शा-हे । गत्याम्—वो ।	√स्पन्द् (स्पदि) १/ किञ्चिच्चलने (आ)। √पथ् (पथे) १/ गतौ (प)।

भारोपीय०—√*पेन्त्=गमने, पादविक्षेपे । पन्थाम्=पन्थानम् ।

भारेनीय०—अवे. पन्ताम्=पन्थानम्, मार्गम्–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ–ऋ. १,२४,८। कदाचित् पन्था इत्यादिरूपाणि धातोरेतस्मात् स्युर्व्युत्पादितानि । (७,१,८७ पा० सू०) इति न्थादेशस्य कल्पना परवर्तिनी ।

२१९९+√पर्ण (पर्ण) १०/३८५ शा-च ×	हरितीभावे (प) क्षी । हरिभावे— मै-सा-च-जै-काक्ट-कात-शा-हे । हारित्ये—वो	पिपर्तीति— √पॄ+उणा. ३,६ इति नः । √वर्ण (वर्ण) १०/ वर्ण-क्रियाविस्तारगुणवचनेषु (प) ।

भारोपीय०—√*पेत्=सहसा पतने, क्षेपणे, विपर्यसने । (*पेर्) : पु. उ. ज. फर् (अ)-न्; फर्म=सुन्दरपत्राणां पादपः । एँग्लो-सैक्सॉ. फीर्न्=सुन्दरपत्राणां पादपः–वा. पॉकर्नीः ।

भारेनीय०—पर्न=पर्णम्, जिह्वा–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—पर्णेभिः शकुनानाम्–ऋ. ९,११२,२ । पर्णः–शब्रा. १,७,१,१; तैब्रा. १,१,३,१० । पर्णानि–साब्रा. २,६,११ ।

हिन्दी०—पान (<पर्णम्) छदनम् ।

२२००+√पर्थ् (पर्थ) १०/२० मै-सा-च-जै-काक्ट-कात-शा-वो ×	प्रक्षेपणे (प) क्षी-हे ।	>√पृथ् (पृथ) प्रक्षेपे (प) इत्येके–क्षी ।

हिन्दी०—√पलटना (<पलठना<पलथना<परथना<पर्थना<पर्थनम्) । प्रलोठनादस्य व्युत्पत्तौ गौरवं क्लेशश्च ।

२२०१+√पल् (पल) १०/७४ सा-श-च ×	रक्षणे (प) क्षी-मै-जै-काक्ट-कात-शा-हे । रक्षे—वो ।	प्रयोजके तु "पातेर्णौ लुग् वक्तव्यः" इति चुरादेर्भेदः । √पा २/ रक्षणे (प) । √पॄ ३/ पालनपूरणयोः (प) । √पार् (पार) १०/ कर्मसमाप्तौ (प) । √पाल् (पाल) १०/ रक्षणे (प) ।

भारोपीय०—*पेल् । लैति. पेलुइस्=अनतिगभीरं पात्रम्–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—अनुपालयन्तो–शौ. १८,३,१ । त्वां पालयन्ति–वा. रा. २,५०,२ । राजा पालयन् प्रजाः–मनु. ७,८७ ।

प्राकृत०—√पळ (अक)=प्राणने, (२) अदने । पलइ–पिंग. ।

प्राकृत०—√पाल (सक)=पालने, रक्षणे । पालेइ–भग.; महा. ।

हिन्दी०—√पालना=रक्षणे ।

२२०२+√पल्पूल (पल्पूल) १०/३४८ लवनपवनयोः (प) हे ।
क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-वो ×

√पल् (पल) १०/२१३ लवनपवनयोः (प) काकृ ।
√पप्पूल (पप्पूल) १०/ लवनपवनयोः (प) हे ।
√पल्यूल (पल्यूल) १०/ लवनपवनयोः (प) ।
√वल्यूल (वल्यूल) १०/ लवनपवनयोः (प) ।

संस्कृत०—पल्पूलयति–काठ. १६,६; तैब्रा. १,३,५,२ । पल्पूलयेयुः–तै. २,५,५,६ । पल्पूलनम्–शौ. १२,४,९; पै. १७,१६,९ ।

हिन्दी०—(√पपोरना†=स्वबाह्वोर्वेष्टने, तयोः पुष्टताया निरीक्षणे च । "कंस···· चल्यौ पपोरत बाँह"–व्यास ।)

२२०३+√पल्यूल (पल्यूल) १०/३२८ लवनपवनयोः (प) क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे ।
श-च-काकृ ×
लूनिपूत्योः—वो ।
'लवनपतनयोः' इति दुर्गः—क्षी ।

> √वल्यूल (वल्यूल) लवनपवनयोः (प) इति दौर्गाः—क्षी ।
√पल्युल १०/ लूनिपूत्योः (प) वो ।
√पल्पूल १०/३४८ लवनपवनयोः (प) हे ।
शेषः पूर्ववत् ।

संस्कृत०—पल्यूलयति–तैब्रा. १,३,५,२ ।

बुन्देली०—√परोरबौ†=शूर्पेण धान्यादिपवने, शोधने ।

हिन्दी०—√परोरना†=अभिमन्त्रणे । मन्त्रं पठित्वा मुखवायुदाने ।

बुन्देली०—√पौलबौ=लवने ।

२२०४√पश् (पश) १०/१८७ बन्धने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-शा-हे ।
च कात ×, श
वन्धे—वो ।

√पष् (पष) १/ बाधनस्पर्शनयोः (उ) इत्येके—क्षी ।
√स्पश् (स्पश) १/ बाधनस्पाशनयोः (उ) ।

√स्पश् (स्पश) १०/ ग्रहण-संश्लेषणयोः (आ) ।

भारोपीय०—*√पेक्=कर्षणे, मेषः ।

भारेनीय०—अवे. पसु=पशुः–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—पाशयेत–क. ४८,१४; [सप्र. काठ. ३५,१६ स्पाशयेत इति पाभे.] पाशः–मा. ८,२३ । पाशान्–खि. २,११,४ ।

प्राकृत०—पासग (<पाशकः)=बन्धनरज्जुः–उपपृ. १३; सुर. ४,२५० ।

हिन्दी०—{√फँसाना / √फाँसना} (<पाशनम्)=बन्धने, ग्रहणे ।

२२०५+√पश (पश) १०/३०९	अनुपसर्गात् (प)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	'गतौ' इत्येवार्थनिर्देशात्—क्षी ।	√पस् (पस) १०/१८७ बन्धने (प) हे ।
	क्षी-सा-हे-वो ।	√शुभः पसं युवतीम्—तैब्रा. ३,१,१,१२ ।
	बन्धबाधयोः स्पर्शगत्योः—वो ।	

२२०६+√पष् (पष) १०/१८७	बन्धने (प) इति	<√पश् (पश) बन्धने (प) ।
मै-सा-श-च-जै-शा ×	दुर्गः—क्षी ।	√पष् (पष) १/ बाधनस्पाशनयोः (उ) ।
	क्षी-हे ।	√पाष् १/२९७ b धारणे (प) काकृ ।
	बन्धे—काकृ-कात-वो ।	√पस् (पस) १०/१८७ बन्धने (प) हे ।
	बाधे ग्रन्थे (आ)—वो ।	√पस् (पस) १/ बाधे ग्रन्थे (उ) वो ।

भारोपीय०—*पेल् (ऐ) स्=शिला, पाषाणः–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—पाष्यारुजः–ऋ. १,५६,६; पाष्यः–९,१०२,१ । पाषाणः–षब्रा. ४,४ । वा. रा. ५,६१,११; महाभार. १,७११० । रत्नपाषकषट्कैश्च–ब्रह्मवैवर्ते, श्रीकृष्णजन्मखण्डे चतुर्थोऽध्यायः=पादाभरणविशेषः ।

२२०७+√पष (पष) १०/३०९	अनुपसर्गात् (प) इति	<√पश् (पश) अनुपसर्गात् (प) ।
श-च ×	नन्दी–क्षी ।	

	गतौ—क्षी-मै-सा-जै-काक्रु-कात-शा-हे । बन्धबाधयोः स्पर्शगत्योः—वो ।	√पाषण्ड् १/१८३।हिंसागत्योः (प) काक्रु ।
२२०८+√पार (पार) १०/३५५ शा-च ×	कर्मसमाप्तौ (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्रु-कात-शा-हे । तीरवत् (=कर्मणां समाप्तौ)—वो ।	√पॄ ३/ पालनपूरणयोः (प)।

√पॄ (प्रयोज.)—पूरणे—ह्वि. ।

भारोपीय०—√*पेर्=प्रापणे, ग्रहणे, आगमने, उत्कूर्दने–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—वस्वः कामं पीपरत्–ऋ. २,२०,४ । स एनं सं पारयति–तै. ३,१, १,४ । नानेन सह वोढुं वयं पारयामः–भा. पु. ५,१०,४ ।

प्राकृत०—√पार (सक)=पारं गतौ, पूर्तौ । हेकृ–पारित्तए–भग. १२,१ ।

हिन्दी०—√पारना*‡=सामर्थ्ये, शक्तौ । "कहइ न पारइ"–तुलसीदासः ।

२२०९+√पाल् पाल) १०/७४ मै-जै-काक्रु-कात-शा ×	रक्षणे (प) इति—चन्द्रः—क्षी । क्षी-सा-च-हे । रक्षे—वो ।	<√पल् (पल) रक्षणे (प) । √पा २/ रक्षणे (प) ।

ह्रस्ववतैवेष्टसिद्धेः, णेरनित्यत्वं बोधयति । तेन पालति, पलतीत्यपि सिद्धम्–दुर्गादासः ।

संस्कृत०—पितेव पालयेत् पुत्रान्–मनु. ९,१०८ । त्वां पालयन्ति–वा. रा. २,५०,२० । प्रतिपालये–महाभार. विराट. २०,५ ।

प्राकृत०—√पाल (सक)=पालने । पालेइ–भग.; महा. । वकृ–पालयंत–सुर. २,७,१; सं. ४९ ।

२२१०+√पिंस् (पिसि) १०/२५३ च × (काक्रु–√पिंश्)	भासार्थः (प) इत्यन्ये—क्षी । क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काक्रु-कात । त्विषि—वो ।	√पिंस् १०/३२ d हिंसाबलदाननिकेतनेषु (प)–काक्रु ।

२२११+√पिच्च् (पिच्च) १०/४० मै-सा-काकृ × (श)	कुट्टने (प) क्षी-च-जै-कात-शा-हे । छेदे—वो ।	√पच्छ् १०/३६ c कुट्टने (प) काकृ । √पिञ्छ् १०/३६ a कुट्टने (प) काकृ । √पुछ् १०/३६ b कुट्टने (प) काकृ ।

संस्कृत०—सास्थि तत् पिच्चितं विद्यात्–सुश्रु. २,१९,४ ।
प्राकृत०—पिच्चिय (<पिच्चितम्)=कुट्टितं वल्कलम्–ठा. ५,३–पत्र. ३३८ ।
हिन्दी०—√पीचना (<पिच्चनम्)=कुट्टित्वाऽन्तरंशस्य बहिर्निष्कासने । कुट्टने ।
हिन्दी०—√फींचना=वस्त्रविपोथने, कुट्टने ।

२२१२+√पिच्छ् (पिछ) १०/४२ क्षी-श-च-जै-कात-शा-हे-वो ।	कुट्टने (प) मै-सा-काकृ ।	√पिच्च् (पिच्च) १०/ कुट्टने (प) । शेषः पूर्ववत् ।

हिन्दी०—√पीछना=वस्त्रविपोथने, कुट्टने ।

२२१३+√पिज् (पिज) १०/३३ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	हिंसाबलादाननिकेतनेषु (प) इति । शाकटायनः—सा ।	√पिच्छ् (पिछ) १०/ कुट्टने (प) । शेषः पूर्ववत् ।
२२१४+√पिञ्ज् (पिजि) १०/३० श	हिंसाबलादाननिकेतनेषु (प) क्षी-मै-सा । हिंसायाम्—च । हिंसाबलिदाननिकेतनेषु—जै । हिंसाबलदाननिकेतनेषु—काकृ-कात-शा-हे । भा-षट्टार्थे (षट्टार्थे= निकेतने हिंसे बले दाने)—वो ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् । कपिञ्जलः····गमनीयं शब्दं पिञ्जयतीति वा–निरु. ३.१८, ८—पिञ्जयति = अभिव्यनक्ति —दुर्गाचार्यः ।

प्राकृत०—√पिंज=तूलशोधने, भृशं ताडने । पिंजंत–पिंड. ५७४; ओघ. ४६८ ।
हिन्दी०—पिंजड़ा, पींजरा (<पिञ्जरम्) ।

२२१५+√पिञ्ज् (पिजि) १०/२२५ च ×, श	भाषार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै- सा-जै काक्र- कात । भाषट्टार्थे—वो ।	√पिञ्ज् (पिजि) १०/ हिंसा- बलादाननिकेतनेषु (प) । √पिञ्ज् (पिजि) २/ अव्यक्ते शब्दे (आ) । √पिंस् (पिसि) १०/ भासार्थः (प) ।

संस्कृत०—पिञ्जरोऽथ महाभद्रः—मा. पु. ५५, ९ = सुमेरुपश्चिमपार्श्वस्थ-पर्वतविशेषः ।

प्राकृत०—पिञ्जर = (१) पीतरक्तवर्णः, रक्तपीतमिश्रितं रङ्गम्—गउड.; कुप्र. ३०७ ।

प्राकृत०—√पिंजर (सक)=रक्तपीतमिश्रितपीतवर्णकस्य करणे–सण. ।

२२१६+√पिण्ड् (पिडि) १०/१३२ च ×, श	सङ्घाते (प) क्षी-मै-सा-जै- काक्र-कात- शा-हे । संहतौ—वो ।	> √पण्ड् (पडि) संघाते (प) इत्येके—क्षी । √पिण्ड् (पिडि) १/ संघाते (आ) ।

संस्कृत०—संपिण्डयति यः कालः–महाभार. १२.८३१० । संख्यामेकत्र पिण्डयेत्–सूर्यंस. १,२३ । पटुपतत्पिण्डितार्कप्रभायाम्—कथासरि. २६,२८३ ।

२२१७+√पिल् (पिल) १०/७० सा-श-च-जै ×	क्षेपे (प) क्षी-मै-काक्र- कात-शा-हे । नुदि—वो ।	√पील् (पील) १/ प्रतिष्टम्भे (प) । √पिपील् १/२४८ f चलने (प) काक्र । √पेल् (पेलृ) १/ गतौ (प) । √फेल् (फेलृ) १/ गतौ (प) ।

प्राकृत०—√पेल्ल (सक)=क्षेपणे । कर्म.–पेल्लिज्जइ–उव. ।

प्राकृत०—√फेल (सक)=क्षेपणे, (२) अपाकरणे । फेलदि–शौ.;—संकृ.–फेलिअ–नाट. ।

हिन्दी०—√पेलना=प्रेरणे, (२) क्षेपणे, अपनोदने—"राज मराल को बालक पेलि कै पालत लालत खूसर को"—तुलसीदासः । पीडधातोरस्य व्युत्पत्तिर्न युक्ता ।

२२१८+√पिस् (पिस) १०/३२ श-च × (जै–√पिश्) (काक्र—√पिंस्)	गतौ (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काक्र । हिंसाबलिदाननिकेतनेषु —जै ।	√पिस् (पिसृ) १/ गतौ (प) । प्र+√इष्–प्रेषयति ।

हिंसाबलदाननिकेतनेषु
—काक्-कात-शा-हे।
गत्यां षट्टार्थे—वो।

प्राकृत०—√पेसव (<प्र+एषय् ?)=प्रेषणे। कृ–पेसवेयव्व–उप. १३६ टी.।

प्राकृत०—√पेस (सक)=प्रेषणे, प्रस्थापने। पेसइ, पेसेइ–भवि.; महा.।

२२१९+√पीड् (पीड) १०/११ श — गहने (प) क्षी-जै-शा-हे। अवगाहने—मै-सा-काक्-कात। 'अवगाहने' इति दुर्ग:—क्षी (यु. मी. सं.) बाधायाम्—च। बाधगाहे—वो। — √पीड् १/१५५ व्यथायाम् (प) काक्। √पील् (पील) १/ प्रतिष्टम्भे (प)। अपि+√सद् (षद्लृ) [फेरार : कम्परेटिव् ग्रामर ऑव् संस्कृत, ग्रीक् एण्ड् लैटिन्]।

प्रयो. —ह्वि.।
गहनम्=बाधा—क्षी।

संस्कृत०—पीडय–शौ. १२,११,९। पीडयानि–जैउ. १,२,१,३; अपीळयन्–३,४,५,२। अपीडयत्–गोब्रा. १,२,२१।

प्राकृत०—√पीड (सक)=(१) व्याकुलत्वे, (२) दमने। पीडइ–पिंग.।

प्राकृत०—√पिड्ड (सक)=पीडने। पिड्डइ–आचा.; पि. २७९।

प्राकृत०—√पिट्ट (सक)=पीडने। पिट्टंति–सूअ. २,२,५५।

प्राकृत०—√पिल (सक)=पीडने। कर्म–पिलिज्जइ–नाट.।

प्राकृत०—√पील (सक)=पीडने। पीलइ, पीलेइ–पि. २४०।

२२२०+√पुंस् (पुंस) १०/९६ श-च × — अभिमर्दने (प) क्षी-काक्-कात-हे। अभिवर्द्धने—मै-सा-जै-शा। मर्दे—वो। — प्र+√उञ्छ्=प्रोञ्छय्। पुंस्, >पुमंस् (पुमान्)।

प्राकृत०—√पुंस (सक)=मार्जने, प्रोञ्छने। पुंसण–कुमा.।

२२२१+√पुच्छ (पुच्छ) १०/३९१ शा-च-जै-काक्-कात-शा-हे-वो × — उदसनादौ (आ) क्षी-मै-सा।

पुच्छादिषु धात्वर्थं इति सिद्धम्–क्षी। पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् (३, १, २० पा. सू.)।

संस्कृत०—पुच्छस्योद्दीपनेन च–वा. रा. ५,५३,१५ (गी. प्रे. सं.)।

हिन्दी०—पूँछ (<पुच्छः)।

२२२२+√पुट् (पुट) १०/७८ मै-सा-श-च-जै-काकृ कात-शा-हे ×	संचूर्णने (प) क्षी। चूर्णे भासि—वो।	√पुट् (पुट) १०/ भासार्थः (प)। √पुट् (पुट) ६/ संश्लेषणे (प)। √पुण्ड् (पुडि) १/ मर्दे (प) वो। √स्फुट् (स्फुट) १०/१९० भेदे (प)।

प्राकृत०—√फोड (सक) [<स्फोटय् ?]=विदारणे, संचूर्णने। राजिकादिना शाकादेर्व्याघारणे। फोडेज्ज–कुप्र. ६७।

हिन्दी०—√फोडना (<स्फोटनम् ?)=संचूर्णने, विदारणे। √पुट्, √स्फुट् इत्युभयोः संक्रान्तिः।

बुन्देली०—√फोरबौ (<पोटनम्)=विदारणे।

२२२३+√पुट् (पुट) १०/२२१ च ×,श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे। भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात। चूर्णे भासि—वो।	√पुट्ट् (पुट्ट) १०/ अल्पीभावे (प) इत्येके —क्षी। शेषः पूर्ववत्।
२२२४+√पुट (पुट) १०/३५६ क्षी-श-च-जै-शा × प्रयो.	संसर्गे (प) मै-सा-काकृ-कात-हे-वो। उन्मानादौ—ह्वि.।	√पुट् (पुट) ६/ संश्लेषणे (प)। शेषः पूर्ववत्।

अपभ्रंश०—√संपुड (सक)=सम्बन्धे, संयोजने। संपुडइ–भवि.।

गुर्जर०—पोटलुं=पोटलिका।

हिन्दी०—पुड़िया (<पुटिका)। पुड़ा (<पुटः)।

२२२५+√पुट्ट् (पुट्ट) १०/२४ जै-शा ×,श	अल्पीभावे (प) इत्येके—क्षी। क्षी-मै-सा-च-काकृ-कात-हे। तौच्छ्ये—वो।	<√चुट्ट् (चुट्ट) अल्पीभावे (प)।

प्राकृत०—पुट्टल=पोटलिका, ग्रन्थिः–सम्मत्त. ६१ ।

प्राकृत०—पुट्टुलिया=लघ्वी पोटलिका–सुपा. ४३; ३४४ ।

बुन्देली०—पुटरिया (<पुट्टुलिया <पोटलिका) ।

२२२६+√पुण् (पुण) १०/१०२ क्षी-मै-श-च-जै-कात- शा-हे-वो ×	संघाते (प) सा-काक्र ।	<√पूल् (पूल) संघाते (प) । √पुट १०/३५६ संसर्गे–मै । √पूर्ण् (पूर्ण) १०/संघाते (प) । √पूण् (पूण) १०/संघाते (प) । √पूण् १०/२०७ y शब्दे (प) काक्र ।

पुरुषकारे तु "–'पुर्ण' इति स्वामी, 'पुण' इति शाकटायनः"–इत्युक्त्वा "कोशसिद्धिस्त्वीदृशेऽर्थे कीदृशीति न विद्मः"-इत्युपहसितम्–सा । अस्माकं मतेन तु देशभेदेन भिन्नतां प्राप्ता धातव इमे सर्वे कोशसिद्धा एव ।

२२२७+√पुण्ट् (पुटि) १०/२५७ क्षी-मै-श-च-जै-काक्र- कात-शा-हे-वो ×	भाषार्थः (प) स्वामि- काश्यपानुसारेण—सा ।	√पुट् (पुट) १०/ भासार्थः (प) ।
२२२८+√पुथ् (पुथ) १०/२४६ च × , श (काक्र– √पुघ्)	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै- काक्र-कात । त्विषि—वो ।	√पुथ् (पुथ) ४/ हिंसायाम् (प) । √पुट् (पुट्) १०/२२१ भासार्थः (प) ।

संस्कृत०—यथा विवाहोत्सवतूर्यनादानपोथयन् दुन्दुभयोऽन्तरीक्षे–कथासरि. ३८,२५७ (भाषार्थः) ।

२२२९+√पुल् (पुल) १०/६५ काक्र-कात-शा ×	समुच्छ्राये (प) क्षी-हे । महत्त्वे—मै-सा-च । समुच्चये—जै । समुच्छ्रितौ—वो ।	√पुल् (पुल) १/ महत्त्वे (प) । √पुर् (पुर) ६/ अग्रगमने (प) । √पुल् १/२४७ jj गतौ (प) काक्र । √पुल्ल् १/१४७ kk गतौ (प) काक्र । √चुल् (चुल) १०/ समुच्छ्राये (प) मै-सा ।

भ्वादौ क्षीरस्वामी "पुल महत्त्वे" इत्यत्र प्रतिज्ञातवान्–"चुरादौ पोलयतीति ।" एवं सत्यपि स चुरादौ महत्त्वार्थकं पुलधातुं न पठित्वा समुच्छ्रयार्थकमेव पठति । मै-सा-चन्द्रास्तु चुरादौ महत्त्वार्थकमेव पठन्ति । समुच्छ्रयार्थे च चुलधातुं नियोजयतो मैत्रेयसायणौ । प्रतीयते चुळधातुमेव 'पुळ' इत्यवगतवन्तः क्षीरस्वाम्यादयः, चकारादधस्तनपङ्क्तेर्घृष्टत्वात् तद्ध्रस्वतया पकारभ्रान्तेर्वा ।

संस्कृत०—पुलाकः=तुच्छधान्यम् (पोलति=उच्छ्रितो भवतीति) यथा मनुः—'पुलाकाश्चैव" १०,१२५ । पुलाका–यशस्ति. च., ३ आश्वा., ७८ श्लो.=घुर्घुरिका ।

२२३०+√पुष् (पुष) १०/२१८ च-शा ×, श	धारणे (प) क्षी-मै-सा-जै- काकृ-कात-हे । धृतौ—वो । प्रयो. —वृद्धौ—ह्वि. ।	√पुष् (पुष) १/ पुष्टौ (प) । √पुष् (पुष) ४/ पुष्टौ (प) । √पुष् (पुष) ९/ वृद्धौ (प) । √पूष् (पूष) १/ वृद्धौ (प) । √पुष् १/२८६ वृद्धौ (प) काकृ ।

संस्कृत०—पोषयाति–पै. २, १३, १ । पोषयति–शांब्रा. ५, ५ । पोषयेत्—योशि. १,१२२ ।

प्राकृत०—√पोस=(१) पुष्टौ, (२) पालने । पोसेइ–पंचा. १०,१४ ।

२२३१+√पुस्त् (पुस्त) १०/५४ च-शा ×, श	आदरानादरयोः (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-हे । संघाते—मै । वन्दे नादृत्यादृत्योः—वो ।	√बुस्त् (बुस्त) १०/ आदरानादरयोः (प) ।

संस्कृत०—चित्रपुस्तादिकोविदान्–कथासरि. ३४, १७२ । पुस्तमय—सुश्रु. १, २९, ९ ।

प्राकृत०—पुत्थ (<पुस्तम्)=लेप्यादिकर्म ।

प्राकृत०—पोत्थ (<पुस्तम्)=वस्त्रम्–णाया. १,१३–पत्र. १७९ ।

हिन्दी०—√पोतना (<पुस्तनम्)=लेप्यादिकर्मणि । प्लुतशब्दादस्य व्युत्पत्तिर्भृशमसंगता ।

हिन्दी०—पोथा, पोथी ।

पुस्तकादिलेखने समादरः । गृहादिलेप्यादिकर्मणि म तथेत्यादरानादरौ संगतौ ।

२२३२+√पुस्त् (पुस्त) १०/९७ क्षी-सा-श-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो ×	संघाते (प) मै ।	√मुस्त् (मुस्त) १०/ संघाते (प) ।

२२३३+√पूज् (पूज) १०/१०२ पूजायाम् (प) पूजयति–निघ. ३,१४ = अर्चतिकर्मा ।
श
क्षी-मै-सा-च-काकृ-
कात शा-हे ।
पूजने—वो ।
प्रयो॰ —ह्वि. ।

संस्कृत॰—पूजयति–बिल्वो. ३२ । पूजयेत्–मैत्रेय्यु. २,१; योशि. ५,५७ ।

प्राकृत॰—√पुज्ज (सक)=पूजने, आदरे । पुज्जइ–कुप्र. ४२३; भवि. ।

प्राकृत॰—√पूअ (सक)=पूजने । पूएइ–महा. । पूयंत–सुपा. २२४ ।

हिन्दी॰—√पूजना=पूजायाम् ।

द्राविड॰—√पू (=पुष्पम्)+√चेय, √शेय, √गेय=करणे—(मार्क कालिन्स्) (सुनीति कुमार चटर्जी—भारत में आर्य और अनार्य, ९४ पृ.) ।

द्राविड॰—√पुचु, √पुसु = आर्द्रलेपाञ्जने (यार्ल शार्पांतिये Jarl Charpantier)–सु. कु. च. (भारत में आर्य और अनार्य ९४ पृ॰) ।

२२३४+√पूर् (पूरी) १०/२५४ आप्यायने (प) √पॄ ३/ पालनपूरणयोः (प) ।
च×,श
क्षी-मै-सा-जै-काकृ-
कात-शा-हे ।
पूर्तौ—वो ।
प्रयो.— ह्वि. ।

संस्कृत॰—उदपात्रं प्रयित्वा–शब्रा. १४,९,४,१८ । पूरयामास पांशुना–वा. रा. २,७७,११ । तुलां पूरयेतेऽशनैः–महाभार. १३,२०७१ ।

प्राकृत॰—√पूर (सक)=पूर्तौ । पूरइ, पूरए–ओप.; भग.; महा.; पि. ४६२ ।

हिन्दी॰—√पूरना=पूर्तौ ।

२२३५+√पूर्ण (पूर्ण) १०/९५ संघाते (प) √पूल् (पूल) १/ संघाते (प) ।
मै-श-च-जे-काकृ-
कात-शा-हे-वो×
इत्येके–क्षी ।
क्षी-सा ।
√पूल् (पूल) १०/ संघाते (प) ।
√पूण् (पूण) १०/९१ संघाते (प) जै ।
√पुण् (पुण) १०/ संघाते (प) सा, -काकृ ।
√पॄ ३/ पालनपूरणयोः (प) + क्ते ।

प्राकृत॰—पुण्ण (<पूर्णम्)=पूर्णम्–ओप.; भग.; उवा. ।

२२३६+√पूर्व् (पूर्व) १०/१ ७ च-जै-शा-हे ×	निकेतने (प) पारायणे-क्षी क्षी-मै-सा-काकृ-कात-वो ।	< √पॄ ३/ पालनपूरणयो: (प) । √पूर्व् (पूर्व) १/ पूरणे (प) ।
२२३७+√पूल् (पूल) १०/९५ च-जै-काकृ-कात-शा-हे ×	संघाते (प) क्षी-मै-सा । संहृतौ—वो ।	< √पूल् (पूल) १/ संघाते (प) । शेषः—√पूर्ण् (पूर्ण) १०/ संघाते (प) वत् ।
२२३८+√पृ १०/१५ मै-सा-च-जै-काकृ × श,	पूरणे (प) इति दुर्गः–क्षी क्षी-कात-शा-हे । पूर्तौ—वो ।	< √पॄ पूरणे (प) । √पॄ ३/ पालनपूरणयो: (प) ।
प्रयो.	—ह्वि ।	√पार् (पार) १०/ कर्मसमाप्तौ (प) ।

संस्कृत०—ज्या इयं समने पारयन्ती–ऋ. ६,७५,३ । पारयतु प्रतिज्ञाम्–महाभार. ७,२७८७; पारयिष्याम्यहं व्रतम्–३,१६७१९; वा. रा. २,५५,१९ ।

२२३९+√पृच् (पृच) १०/२५० च ×, श (क्षी—√पृच् [पृची]) १०/२५८	संयमने (प) मै-सा-जै-काकृ-कात-शा । संयमने संपर्के—वो–पक्षे--भ्वा. । सम्पर्चने—क्षी-हे । 'सम्वन्धने' इति क्षीर–स्वामी इति पुरुष-कारः—५२ पृ ।	√पृच् (पृची) २/ सम्पर्के (आ) । √पृच् (पृची) ७/ सम्पर्के (प) ।

संस्कृत०—[पृचन्ति सु वां पृचः—ऋ. ५,७४, १० तौदादिकः ।]

२२४०+√पृथ् (पृथ) १०/२० च ×, श	प्रक्षेपे (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । प्रक्षेपणे—शा ।	द्रष्ट. √प्रथ् १०/१९ ।

संस्कृत०—पृथक्–ऋ. १,१५७,१ । न पृथेन न मुष्टिना–शब्रा. १२,७,३,१ । पृथा=कुन्ती । पृथुः=राजविशेषः ।

२२४१+√पॄ १०/१५ श-च-कात-शा ×	पूरणे (प) क्षी-मै-सा-जै- काकृ-हे । पूर्तौ—वो ।	> √पॄ पूरणे (प) इति दुर्गः-क्षी । √पॄ ३/पालनपूरणयोः (प) । √पॄ ९/ पालनपूरणयोः (प) । √पार् (पार) १०/ कर्म-समाप्तौ (प) ।

√पॄ—प्रयो. —ह्वि ।

संस्कृत०—पारयति–तांब्रा. १६,८,८ । पारयते–शब्रा. १८,८,३,३ ।

प्राकृत०—√पार=पारङ्गतौ, पूर्तौ । हेकृ–पारित्तए–भग. १२,१ ।

२२४२+√प्रथ् (प्रथ) १०/१९ क्षी-च-जै-काकृ- कात ×, श	प्रख्याने (प) मै-सा-शा-हे । प्रक्षेपे ख्यातौ—वो । प्रयो. प्रसारणे—ह्वि. ।	√पथ् (पथ) १०/२१ प्रक्षेपे (प) सा । √पृथ् (पृथ) १०/२० प्रक्षेपे (प) । √पृथ् (पृथ) १/ प्रख्याने (आ) सा । √पार्थ् १०/८६ प्रक्षेपणे (प) हे । √प्रथ् १०/८७ प्रक्षेपणे (प) हे । √प्रथ् १/३१३ प्रख्यातौ (आ) जै ।

संस्कृत०—अवस्था वस्तूनि प्रथयति च सङ्कोचयति च–नी. श. ४५=विस्तारयति, गुरूकरोति च । (प्रयोजकतेह नास्ति) ।

२२४३+√प्री (प्रीञ्) १०/२८३ श-च ×, काकृ ?	तर्पणे (उ) आधृषाद्वा क्षी-मै-सा,-काकृ (प)- कात-शा,-वो (प) । तृप्तौ—जै-हे ।	√प्री (प्रीङ्) ४/ प्रीतौ (आ) । √प्री (प्रीञ्) ९/ तर्पणे कान्तौ च (उ) ।

प्रयो. —ह्वि. ।

संस्कृत०—प्रीणयन्ति–खि. १,२,९ । (श्राद्धदेवताः) प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन्–याज्ञ. १,२६८ । सम्यक् संप्रीणयन्–मार्क. पु. २८, १९ ।

प्राकृत०—√पीण (सक)=प्रसादने । कृ–पीणणिज्ज (<प्रीणनीय–)–ओप.; कप्प:; पण्ण. १७ ।

२२४४+√प्रेङ्खोल (प्रेङ्खोल) १०/६४,३८५ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे ×	लोकात्-क्षी। चापले—वो।	प्र+√इङ्ख् (इखि) १/गत्यर्थः (प)। ओलच् प्रत्यये=प्रेङ्खोल इति वागीशः।

प्रेङ्खदोल—√प्रेङ्खोल—वागीशः।

संस्कृत०—[प्रेङ्खं हिरण्ययं शुभे कम्-ऋ. ७,८७,५। प्रेङ्खमारुह्य होता महदुक्थमनुशंसति-काठ. ३४,५।] विरेचनप्रेङ्खोलन०-सुश्रुते निदानस्थाने ८ अध्याये (श. क. द्रु.)।

प्राकृत०—√पेङ्खोल (अक)=दोलने, स्पन्दने-णाया. १,१-पत्र. ३१।

प्राकृत०—√पिङ्खोल (सक)=दोलने। वकृ-पिङ्खोलमाण-राज.।

२२४५+√बंह् (बहि) १०/२३८ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे × (वो)	भासार्थः (प) क्षो।	बंहयते-मै. २,१,५; काठ. ११,५=वृद्धौ।
२२४६+√बट (बट) १०/३१५ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	ग्रन्थे (प) बहवः पठन्ति—सा।	<√वट ग्रन्थे (प)। √बट् (बट) १/२०६ a परिभाषणे (प) शा। √वृत् ६/३५ ग्रन्थे हिंसायां च (प) काकृ। √वट् (वट) १/वेष्टने (आ)। √वट् (वट) १/ परिभाषणे (प) मित्।

हिन्दी०—√बटना = ग्रन्थे, वेष्टने (रज्ज्वादेः)।

२२४७+√बध् (वध) १०/१४ च-शा × (जै—√वध्)	संयमने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-हे।	>√बन्ध् (बन्ध) संयमने (प) इति चान्द्राः—क्षी। √बध् (बध) १/बन्धने (आ)।

संस्कृत०—स बाधयति लोकांस्त्रीन्—वा. रा. १, १४, १५। यत्रोभौ बाधयिष्यथः-हरिवंश. ५३२६।

२२४८√बन्ध् (बन्ध) १०/१४ मै-श-च-जै-काकृ-कात ×	संयमने (प) इति चन्द्रः—क्षी। क्षी-सा-शा-हे।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्। √बन्ध् (बन्ध) ९/ बन्धने (प)।

प्रयो. द्वि.।

संस्कृत०—बन्धयामि–वनदुर्गो. ४३४:२१। बन्धयेत्–ब्रबि. ७५; योशि. ५,२८; बन्धयिष्यति वा पाशैः–वा. रा. २,८४,८; (शब्रा. १३,५,४,४–अश्वं बन्धयति ?)।

हिन्दी०—√बाँधना=संयमने।

२२४९+√बर्ह् (बर्ह्) १०/१२४ शा-च-जै-वो ×	हिंसायाम् (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे।	√वर्ह् (वर्ह्) १/ परिभाषणहिंसादानेषु (आ)। √बर्ह् (बर्ह्) १/ प्राधान्ये (प)।
२२५०+√बर्ह् (बर्ह्) १०/२४४ च-काकृ × (मै-सा-काकृ-कात-हे-वो—√बर्ह्)	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे। भाषार्थः—मै-सा-जै-कात। दीप्तौ—वो।	√बल्ह् (बल्ह) १०/ भासार्थः (प)।

संस्कृत०—यथा ब(व)र्हाणि–चित्राणि–महाभार. १२,४३५४ (भासार्थः)।

हिन्दी०—{√बलना / √बरना} (<बर्हणम्)=ज्वलने, अर्चिःक्षेपणेन सह ज्वलने (भाषार्थः)। ज्वलन–>वलन–>वलना>वरना—इत्यपि व्युत्पत्तिः।

हिन्दी०—√बहराना (<बहरना<बरहना>बर्हणम्) = दुःखविस्मरणाय चित्तप्रसादाय च तथाभाषणे (भाषार्थः)।

२२५१+√बल् (बल) १०/८९ शा-च जै-काकृ-कात-शा-हे ×	प्राणने (प) मित् क्षी-मै-सा। जीवने—वो।	√बर्ह् (बर्ह) १०/ भाषार्थः (प)। √वल् १०/ नीरूपणे (आ) वो। √बल् १/ दाने वधे नीरूपणे (आ) वो।

संस्कृत०—बलवान्–मनु. २,२१५।

हिन्दी०—√बलना (<बलनम्) इयमपि व्युत्पत्तिः शक्यते भवितुम्, प्राणनार्थकस्य ज्वलनार्थकत्वात्। ज्वलने सति प्राणनम्, निरुप्तौ सत्यां निष्प्राणतेति।

२२५२+√बल्ह् (बल्ह) १०/२४५ च × (मै-सा-शा-जै-कात-हे-वो-√बल्ह्)	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे। भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात।	√बर्ह् (बर्ह) १०/ भाषार्थः (प)।

संस्कृत०—गच्छ बल्हिकान्–अ.वे. ५,२२,७।

हिन्दी०—√बहलाना (<बहलना<बलहना<बल्हनम्) = दुःखविस्मरणाय चित्तप्रसादाय च तथाभाषणे।

२२५३√बष्क (बष्क) १०/२६९ क्षी-मै-सा-च-काक्ृ-कात-शा-हे-वो × (जै√बष्क् १०/१६५)	दर्शने (प) सा-जै।	√बष्क् १/४१२ गतौ (आ) काक्ृ। √ब्लेष्क (ब्लेष्क) १०/ दर्शने (प)।

संस्कृत०—वत्से बष्कयेऽधि सप्त······ ऋ. १,१६४,५।

हिन्दी०—√बकसना*(फा. बख्श)=सकृपं दाने। क्षमायाम्।

हिन्दी०—बकसा=घासविशेषः पशूनामतिरुचिप्रदः (देश.)।

२२५४+√बस्त् (बस्त) १०/१५२ श-च × (जै-काक्ृ-कात-हे-वो—√वस्त्)	अर्दने (आ)। क्षी-मै-सा-जै-काक्ृ-कात-शा-हे।

संस्कृत०—श्वानं बस्तो बोधयितारमब्रवीत्–ऋ. १,१६१,१३; वा. सं १,४९; शब्रा. १४,४,२,९। बस्ताजिन०–कात्या. श्रौ. १४,५,१५।

प्राकृत०—वत्थि (<वस्तिः)=दृतिः–भग. १,६,१८,१०; णाया. १,१८; गुदम्–पण्ह. १,३–पत्र. ५३; छत्रावयवविशेषः (शलाकासंयमनस्थानम्)–औप.।

२२५५+√बिल् (बिल) १०/७१ श ?, च-जै-काक्ृ-कात ×	भेदने (प) क्षी-मै-सा। भेदे—शा-हे-वो।	√भिल् (भिल) भेदने (प) इति कौशिकः–क्षी। बिलं भरं भवति बिभर्तेः –निरु. २,१७,१। बिलमं भिलमं भासनमिति वा–निरु. १,२०,२। बिलमम्–भिलमम् = भेदनम् —दुर्गाचार्यः।

संस्कृत०—द्रष्ट.√बिल् (बिल) ६/ भेदने (प)।

२२५६√बुक्क् (बुक्क) १०/१८१ च ×, श (मे-जे—√बुक्क्)	भाषणे (प) क्षी-सा-कात। भाषणे भषणे च —काक्ृ।	√बुक्क् (बुक्क) १/ भाषणे (प)। 'भषणे' इत्येके–क्षी.।

आभाषणे—शा-हे ।

श्वादिशब्दे—वो ।

संस्कृत०—बुक्कम् (बुक् बुक् इत्यव्यक्तं शब्दं करोतीति)=वक्षोऽभ्यन्तरमांस-विशेषः । बुक्करायनृपतिः (विजयनगर-(विद्यानगर-)–सेण्ट-पीटर्सबर्ग-संस्कृतशब्द-कोशात् । बुक्काघातैर्युवतिनिकटे प्रौढवाक्येन राधा–उद्भटसागरात् ।

२२५७।√बुल् (बुल) १०/६६ निमज्जने (प) √बुल् १/२८७ll सेचने (प)
मै-सा-श-च-जै × क्षी,-काक्र ?-कात शा-हे । काक्र । ४९५ ?
मज्जने—वो । √बुल्ल् १/२४७mm सेचने (प)
प्रयो. टीकायामुपलम्भात् काक्र । २९५ ?
कृत्रिमोऽयं धातुः
—ह्वि. ।

भारोपीय०—√* बॉल्, बुल्=पिण्डः । लैति. बुल्ल=गर्तम्, चर्मस्फोटः, कलिका । लिथु.–बुलिस्=बुलिः (हेम. ३,२७३) (>बुरी–हि.)=भगम् (नितम्बः) । म. नि. ज. पॉल्ल्=शिरोभागः (कस्यापि पदार्थस्य), [वराङ्गम्]–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—ब्रोलयति–कात्या. श्रौ. ५,५,३० । बुल्व०–शब्रा. ११,५,४,१४ ।

प्राकृत०—√बोल (सक)=निमज्जने । बोलइ–सार्ध. १४४ ।

हिन्दी०—{√बोरना*†=निमज्जने ।
√बूरना*‡=निमज्जने ।

हिन्दी०—{√बूड़ना=निमज्जने । महाराष्ट्रि.–√बूलणें ।
√डूबना (वर्णविपर्ययः)=निमज्जने ।

२२५८+√बुस्त् (बुस्त) १०/५५ आदरानादरयोः (प) √बुस् (बुस) ४/ उत्सर्गे (प)
जे-काक्र-कात ×,श क्षी-मै-सा-शा-हे । √पुस्त् (पुस्त) १०/ आद-
(मै–√बुस्त्) 'बन्धने' इति चन्द्रः–क्षी । रानादरयोः (प) ।
वञ्चने—च ।
आदृतौ—वा ।
√पुस्त्>√बुस्त् इति विकासः ।

हिन्दी०—बूथड़ी=आकृतिः, मुखाकृतिः, क्रयविक्रयसहायकानां ['दलाल' इत्य-भिधेयानाम् इति हिन्दी] भाषा (देश.) ।

२२५९+√बृंह् (बृहि) १०/२५३ भाषार्थः (प) √बंह् (बहि) १०/ भासार्थः
च ×,श (मै-सा-जै- क्षी-शा-हे । (प) ।

कात-वो–√बृंह्) भाषार्थः—मै-सा-जै-
काक्र-कात ।

संस्कृत०—बृंहयति–अशि. ४,१४; अथर्वशिखो. २; शाण्डिल्यो. ३,१; बटुको. ३१६:७ । बृंहयेत्–बृजा. ३,१७=वृद्धौ ? निबृंहयति–महाभाष्ये ६,४,२४,१९४ ।

२२६०+√ब्रीस् (ब्रीस) १०/१२३ हिंसायाम् (प) मै-सा-श-च-जै-काक्र-कात-शा-हे × (वो–√व्रीस्) क्षी । > √ब्रूस् (ब्रूस) हिंसायाम् (प) इत्येके–क्षी ।

२२६१+√ब्रूस् (ब्रूस)१०/१२३ हिंसायाम् (प) च-जे-काक्र-कात ×,श (वो—√(व्रूस्) । इत्येके –क्षी । क्षी-मै-सा-शा-हे । < √ब्रीस् (ब्रीस) हिंसायाम् (प) । √बूष् १०/४४६ हिंसायाम् (प) काक्र. । √ब्रूष् १०/५१ हिंसायाम् (प) कात. ।

२२६२+√ब्लेष्क (ब्लेष्क) १०/३५७ दर्शने (प) मै-सा-श-च-जै-काक्र-कात × (शा—√ब्लेष्क्) (वो—√व्लेष्क्) क्षी-शा-हे । दृशि—वो । वि+√लक्ष् (लक्ष) १/ दर्शनाङ्कनयोः (आ) । √वष्क (वष्क) १०/ दर्शने (प) सा । √विष्क (विष्क) १०/ दर्शने (प) मै-सा ।

संस्कृत०—अप्सु ब्लेष्केण, अन्येन मृत्युना–काठ. २३,६; ब्लेष्कोऽसि निर्ऋत्याः पाशः–३७,१३ ।

२२६३+√भक्ष् (भक्ष) १०/२२ अदने (प) च ×,श क्षी-मै-सा-जै-काक्र-कात-शा-हे । भक्षणे—वो । प्रयो.—ह्वि. । √भज् (भज) १/ सेवायाम् (उ) ।

संस्कृत०—भक्षयति-तै. ६,४,९,४; शौ. ९,११,७—११; तैब्रा. १,४,१०,७ ।

प्राकृत०—√भक्ख (सक)=भक्षणे । भक्खेइ–महा. । कर्म.–भक्खिज्जइ–कुमा. ।

बुन्देली०—{√भकना, √भखना}=भक्षणे।

२२६४+√भज्(भज) १०/२०१ विश्राणने (प)। √भज् (भज) १/ सेवायाम्
च×,श क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात- (उ)।
शा-हे। √भञ्ज् (भञ्जो) ७/ आमर्दने
पाके—वो। (प)।
प्रयो.—ह्वि.।
विश्राणनम्=दानम्—क्षी।
विश्राणे ='विवेचने' इत्यन्ये—क्षी।

भारेनीय०—अवे. वख्ष्इति=(भक्षयति)=ददाति–अवे. यस्न ९, २२ [राजा चिद् यं भगं भक्षीत्याह–ऋ. ७,४१,२ = दाने]। पारस्य.–बख्शीदन, (बख्शना, वख्शीश्)–'अवेस्ता'।

संस्कृत०—पुष्पभाजनम्–शाकु. ४ (मुम्बा. सं.)। भाजनं विश्वमूर्ते–मालतीमा. १, ३।

पालि०—भजति (=विभाजने)–सुत्तनिपात ९५८; जातक १,२१६=३,५१०। भाजेति–विनय. ४,२२३।

२२६५+√भञ्ज् (भजि) १०/२५३ भासार्थः (प) ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।
च×,श क्षी-शा-हे।
भाषार्थः—मै-सा-जै-
काकृ-कात।
भासि—वो।

२२६६+√भण्ड् (भडि) १०/५२ कल्याणे (प) √भण्ड् (भडि) १/ परिभाषणे
श(काकृ—√भन्द् क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- (आ)।
[भदि]) कात-शा-हे-वो। √भन्द् (भदि) १/ कल्याणे
(आ)।
√भन्द् (भदि) १०/ कल्याणे
(प) इति दुर्गः—क्षी।

संस्कृत०—भण्डीरः [= कल्याणे वृत्तिः] = वटः–सार. २५५,४; वा. रा. ३,७५,२४।

प्राकृत०—√भंड (सक) = [साधूनां भोजनोत्सवादौ] संग्रहे। भंडेइ–सुख. २,४५।

२२६७+√भन्द् (भदि) १०/७९ मै-सा-श-च-जै-काकृ-शा ×	कल्याणे (प) इति दुर्गः—क्षी। क्षी-कात-हे। शुभे—वो।	√भण्ड् (भडि) १०/५२ कल्याणे (प)। √भन्द् (भदि) १/ कल्याणे (आ)।

२२६८+√भर्त्स् (भर्त्स) १०/१५० संतर्जने (आ)
श-च × क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे।
भर्त्से—वो (उ)।
प्रयो.—ह्वि.।

भारोपीय०—√*भेर्ध् (अथवा-√*भ्रेध् (?)=छेदने-वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—भर्त्सनात्-शिशि. ३८१:१६। भर्त्सयन्ति स्म वैदेहीम्-वा. रा. ५, २५, १३। त्वा भर्त्स्यामि दूषयिष्यामि-अ. वे. ३,९,५ (पाठदोषः) उदभर्त्सत-शांब्रा. १२,२३,१। परिभर्त्सन्ती-महाभार. ३,१६१४१। लक्ष्ये भर्त्सयतीति दृश्यते-क्षी।

हिन्दी० –भर्सन*† (<भर्त्सनम्) = निन्दा।

२२६९+√भल् (भल) १०/१६९ आभण्डने (आ)
श-काकृ ?, च × क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे।
नीरूपणे—वो।
यौ. क्रि, प्रयो.—ह्वि.।
आभण्डनम्=निरूपणम्—क्षी।

भारोपीय०—√*भेल्=दीप्तौ-वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—न निभालयसे-छान्दोग्यो. ६,१२,२; ६,१३,२। निभालय-कठो. १, ६। (विज्ञप्तिम्) संभालयामास-नैष. ६,७६।

प्राकृत०—√भल (सक)=सम्भालने। भलिज्जासु-सुपा. ५४६।
हिन्दी०—√भालना=अवधानेन दर्शने, (२) गवेषणे।
हिन्दी०—√निहारना (<निभालनम्)=दर्शने।

२२७०+√भाज (भाज) १०/३३३ श ×	पृथक्कर्मणि (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा-हे। पृथक्करणे—जै	√भज् (भज) १०/विश्राणने (प)। √भज् (भज) १/ सेवायाम् (उ)।

पृथक्क्रियायाम्—च ।
पृथक्कृत्याम्—वो ।
प्रयोज.—ह्वि. ।

संस्कृत०—शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः-ऋ. १०,९,२ । रसेन भाजयति–शब्रा. ३,६,१,१२ । राजतं भाजनम्–महाभार. १३,१११,१०२ ।

२२७१+√भाम (भाम) १०/३१९ क्रोधे (प) √भाम् (भाम) १/ क्रोधे (आ) ।
श-च × क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।
कोपने—वो ।

संस्कृत०—प्र रुजन्ति भामाः–ऋ. ५,२,१० । तिङ्रूपालाभे निर्णेतुं न शक्यते, कृद्रूपाणां भ्वादेरपि सिद्धेः ।

२२७२+√भिल् (भिल) १०/७१ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा × भेदने (प) इति कौशिकः—क्षी । क्षी-हे । बादिवत् (=भेदने) —वो । <√बिल् (बिल) भेदने (प) । बिलमं भिलमं भासनमिति वा–निरु. १,२० । √भिद् (भिदिर्) ७/विदारणे (उ) ।

संस्कृत०—अन्त्यजाश्च चर्मकाररजकनटबरुडकैवर्तकभिल्लाः सप्त–प्रायश्चित्तेन्दु. १९,b ।

प्राकृत०—[√भेल (सक)=मिश्रणे [√'भेलववुं'–गुर्जरभा.]–पि. २०६ ।]

हिन्दी०—भेला * †=(१) युद्धम्, (२) साक्षात्कारः ।

हिन्दी०—√भेंटना=साक्षात्कारे ।

२२७३+√भू (भुवः) १०/२०७ च ×, श अवकल्कने (प) क्षी-मै-सा-कात-हे । अवकल्पने—काकृ-शा । भावकरणे—जै । 'विकल्कने' इति नन्दी —क्षी । शुद्धिचिन्तयोर्मिश्रणे [च]—वो । √भू १/१ सत्तायाम् (प) । √भू १०/२९० प्राप्तौ (आ) ।

अवकल्कनम्=मिश्रीकरणम्–क्षी; पीडनम्–मै १९९ । पुरुषकारे–अवकल्कनम्=चिन्तनम् इति काश्यपः–सा १०/२१२ ।

संस्कृत०—भावयति—ऐआ. २,५,१; ऐतरेयो. ४,२; हरिवंशे ३,११,१०=(आत्मत्वेन) कल्पयति (नील.); १,१८,६९=पुनाति (नील.)–द्रष्ट. वोपदेवार्थः। भावितम्–महाभार. १२,२१६,९=संस्कृतम् (नील.)। भावना–नैष. १,२९=वासना, चिन्तनम् (प्रका.)।

प्राकृत०—√भाव (सक)=गुणाधाने, वासितत्वे, (२) चिन्तने। भावेइ–विवे. ९८।

हिन्दी०—[भावना=रुचौ।]

२२७४+√भू १०/२९० प्राप्तौ (आ) √भू (भुवः) १०/ अवकल्कने
शा-च-जै-शा-हे × क्षी-मै-सा-काकृ- (प)।
कात-वो।

अन्ये तु पुराणव्याकरणेषु "भुवो णिङ्" इति सूत्रस्य णिङो ङकारः प्रत्ययान्तादात्मनेपदार्थः–सा १०/३०२, लीलाशुक-(पुरुषकार)-धनपालशाकटायनादयो णिजभावपक्षे परस्मैपदमेव ब्रुवते–सा १०/३०२।

संस्कृत०—भवते-मुण्डको. ३,१,४; श्वे. २,१४; महाभार. १३,२९,४७। भवन्ते–इ. १३:१२। भावयस्व–वरा. २,४५। भवे–महाभार. १२,३०३,३१=प्राप्नुयाम्=आत्मानं जानीयामित्यर्थः (नील.)। बुभूषेत्–महाभार. ५,१,१५=प्राप्तुमिच्छेत्। तङभाव आर्षः (नील.)।

प्राकृत०—√भव=(१), प्राप्तौ, (२) अक-सत्तायाम्। भवइ–कप्पः; महा.।

२२७५+√भूष् (भूष) १०/१९७ अलङ्कारे (प) √भू (भुवः) १०/अवकल्कने
शा-च × क्षी-मै-सा-जे-काकृ- (प)।
कात-शा-हे। √भू १०/ प्राप्तौ (प)।
भूषणे—वो। √भू १/१ सत्तायाम् (प)।
प्रयोज. —ह्वि.।

संस्कृत०—भूषयन्ति–सार. २६३:१५। स्वर्णेन भूषयिष्यामि ते तनुम्–वा. रा. २,८,४६ (२,३९,१७)।

गुणो भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम्।
सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो भूषयते धनम्॥ वृद्धचाण. ८,१५।

प्राकृत०—√भूस (सक)=सज्जायाम्, (२) अलङ्कृतौ। भूसेमि—कुमा.।

२२७६+√भृंश् (भृशि) १०/२५२ भासार्थः (प)
क्षी-मै-शा-च-जै-काकृ- स्वामिकाश्यपानुसारेण
कात-शा-हे-वो × लिख्यते—सा।

२२७७+√भ्रूण् (भ्रूण) १०/१५९	आशायाम् (आ)	
श ? च × (काक्-	क्षी-सा-जै-काक्-कात-	
√त्रूण्)	शा-हे-वो ।	
(जै-√भूण्)	आशंसायाम्—मै ।	
	'आशङ्कायाम्' इत्येके —	
	क्षी-हे ।	
	विशङ्कायाम्—वो ।	

भारोपीय०—√*भ्रॉइ=अङ्कुरणे, वृद्धौ, उच्छ्वयने । म. उ. ज. ब्रिउने, ब्रूने= कुक्षिः, उदरम् । लेट्टिश्-ब्रीन=(भ्रूणम्) अन्त्राणि–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—भ्रूण॰–ऋ. १०, १५५, २ । भ्रूणहत्या–तैआ. २, ७, ३ । अपापस्य भ्रूणस्य–भा. पु. ९,९,३४ ।

२२७८+√मंह् (महि) १०/२३९	भासार्थः (प)	√मंह् (महि) १/ वृद्धौ (आ) ।
मै-श-च-जै-काक्-	क्षी,-हे ?	√मह (मह) १०/ पूजायाम्
कात-शा ×	भाषार्थः—सा ।	(प) ।
	त्विषि—वो ।	

संस्कृत०—[समिथेषु मंहयम्—ऋ. १०.४८,९=वृद्धौ] ।

२२७९+√मण्ड् (मडि) १०/५१	भूषायाम् (प)	√मण्ड् (मडि) १/ च =
श	क्षी-च-जै-काक्-शा-हे ।	विभाजने (आ) ।
	भूषायां हर्षे च—	√मण्ड् (मडि) १/ भूषायाम्
	मै-सा-कात ।	(प) ।
	भूषे मोदे—वो ।	√मद् (मदी) १/ हर्षग्ल-
यौ. क्रि., प्रयोज.	—ह्वि. ।	पनयोः (प) ।
		√मद् (मदी) ४/ हर्षे (प) ।
		√मन्द् (मदि) १/ मोदमद-
		स्वप्नगतिषु (आ) ।

संस्कृत०—मण्डयन्ति–त्रिपुरो. ४ । [मण्डनात्–गोच. ६८,१४] ।

पालि०—मण्डेति–जातक ३,१३८ ।

२२८०+√मद् (मद) १०/१७३	तृप्तिशोधने (आ)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
च ×, श	क्षी-हे ।	
	'तृप्तियोगे' इति नन्दी	
	—क्षी ।	

क्षी-मै-सा-जै-काकृ-
कात-शा-हे-वो ।
प्रयोज. —ह्वि. ।
शोधनम्=सम्पत्तिः—क्षी ।

संस्कृत०—मादयध्यै-ऋ. १,१६७,१; ते त्वा मदा मादयन्तु-७,२३,५ ।

२२८१+√मन् (मन) १०/१७७ च×, श — स्तम्भे (आ) क्षी-मै-सा-जै, काकृ (प),-कात-शा-हे । अर्चे गर्वके च—वो । प्रयोज. —ह्वि. ।
स्तम्भः =गर्वः—क्षी ।
पक्षे मनतीति चन्द्रः—क्षी ।

√मन् (मन) ४/ ज्ञाने (आ) ।
√मन् (मनु) ८/ अवबोधने (उ) ।
मनायति-ऋ. १,१३३, ४=स्तुतौ ।

संस्कृत०—मानयन्तः-वा. रा. १, १५, ७ = परिपालयन्तः (तिल.); मानः-२,५७,१९=अहङ्कारप्रयुक्त इतरतिरस्कारकचित्तविकारः (तिल.); विमानशिखराणि-२,५७,१८=सप्तभूमिकगृहाग्रभागाः (तिल.) ।

प्राकृत०—√मन्न (सक) = (१) सम्माने, (२) अनुभवे—उप. १०३६; धर्मवि. ७९ ।

२२८२+√मन्त्र् (मत्रि) १०/१४८ श — गुप्तभाषणे (आ) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । गुप्तोक्तौ—वो ।

ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

संस्कृत०—मन्त्रयन्ते-ऋ. १,१६४,१० । अनुमन्त्रयते-तै. ५,१,६,४; शौ. ९, १४, १० । मन्त्रयामि-पै. १, ९, १ । मन्त्रयेत् परमं मन्त्रम्-मनु. ७, ५७ = निरूपयेत् (मन्वर्थ.); मन्त्रयेत्-७, १४६ = चिन्तयेत् (मन्वर्थ.) । तेनोपमन्त्र्यमाणायाः-महा. विराट् १८, ९ ।

पालि०—मन्तेति-दीघ. १,९४,१०४ ।

प्राकृत०—√मंत (सक)=(१) गुप्तपरामर्शे, (२) आमन्त्रणे । मंतइ-महा.; भवि.; मंतेदि (<मन्त्रयति)-मृच्छ० ३६३ पृ०=संबोधयति ।

बुन्देली०— { √मंतरबो / √मितुरबो } (<मन्त्रणम्)

२२८३+√मर्च् (मर्च) १०/१०८ शब्दार्थः (प) √मर्क् १/४१०h आदाने
मै-श-च-जै-काकृ-कात- क्षी-सा। (आ) काकृ।
शा-वो × शब्दे—हे। √मृज् (मृज) १/ शब्दार्थः
√मृच् ४/ प्रयोज. पीडने, हानौ—ह्वि.। (प) क्षी (पुरुषकारे ५७ पृ.)।
√मार्ज् (मार्ज) १०/ शब्दार्थः (प)।

भारोपीय०—*मेर्क्-: अर्मे.-मॉर्च् = नवीनम्; ललितम्. स्वादिष्ठम्; लिथु. (स्)-स्मेर्क्ति।

भारेनीय०—मृर्नचैति=विपत्तौ, हानौ—जू. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—अरातीवा मर्चयति द्वयेन–ऋ. १,१४७, ४=भर्त्सनायाम्, विपत्तौ, संकटे। मर्चयसि–शौ. १३,१,४०।

२२८४+√मह (मह) १०/३१४ पूजायाम् (प) महयति–निघ. ३,१३ =
श × क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- अर्चतिकर्मा।
कात-शा-हे। √मह् (मह) १/ पूजा-
पूजे—वो। याम् (प) चुरादौ स्मरति
यौ. क्रि.; प्रयो. ह्वि.। क्षीरस्वामी।
√मही (महीङ्) कण्ड्वा. ३४ पूजायाम् (आ)।
महीयते–ऋ. १,१८२,३।

भारोपीय०—*मेग् (ह्)-: मेग् (ह्)=महत्। अल्बे. मथ्, मधि=महत् (मही)– जू. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—महयते–ऋ. ७,३२,९; शौ. २०,८२,२। महयति–तै. १,७,१,६; शब्रा. १,१,३,७। महयन्ति–तैब्रा. ३,२,८,३।

प्राकृत०—√मह (सक) = पूजायाम्। महइ–कुमा.।

२२८५+√मान् (मान) १०/२८९ पूजायाम् (प) द्रष्ट.√मन् (मन) १०/
श × (शा–√मन्) आधृषाद्वा। स्तम्भे (आ)।
क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-
कात-शा-हे।
अर्च्चे—वो।

संस्कृत०—मानयित्वा च तापसम्–वा. रा. ३,५,२४ (गी. प्रे. सं.)। नास्त्यत्र प्रयोजकता। मानयन्तश्च ते वाक्यम्–वा. रा. १,१४,१५। मानयामास पौरजानपदान्–महाभार. १,४८६७। साधु मानयेत्–भा. पु. ७,७,३२। या चैनं नावमानयेत्–मनु. २,५०=प्रत्याख्यानेन नावमन्येत (मन्वर्थ.)।

पालि०—मानेति–पेतवत्थु ५४।

२२८६+√मार्ग् (मार्ग) १०/८० मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे ×	संस्कारगत्योः (प) क्षी-सा। सर्पणे संस्कारे च–वो।	√मृज् (मृजूष्) २/ शुद्धौ (प)। √मर्क् (मर्क) सर्पे–सौ. धा.—वो। √मृज् (मृजूष् १०/ शौचालङ्कारयोः (प) आधृ०।

संस्कृत०—अगायतां मार्गविधानसम्पदा–वा. रा. १,४,३६=गानं द्विविधम्–मार्गो देशी च। तत्र प्राकृतावलम्बि गानं देशी। संस्कृतावलम्बि तु गानं मार्गः–(तिल.)। अत्र मार्गधातोः संस्कारोऽर्थः सुस्पष्टः।

२२८७+√मार्ग् (मार्ग) १०/२९३ श ×	अन्वेषणे (प) आधृषाद्वा। क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे। अन्वेषे—वो। संस्कारे चेत्यधिकं क्वचित्–क्षी।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।
१/ यौ. क्रि.; प्रयो.	—मार्गणे—ह्वि.।	

वस्तुतः'मार्ग' इत्यस्य नामधातुः–ह्वि.।

संस्कृत०—मार्गन्तु–वा. रा. ४,४०,२१; मार्गत–२,९९,३; महाभार. ३,८८६२; भूय एव स मार्गति–१२, ६६१२। मार्गयिष्यति तत्समाम्–शत्रुञ्जयमा. १४,१४६। मार्गमाणाः पदन्यासम्-महाभार. विराट. २५,११।

पालि०—मग्गेति–मज्झिम. १,३३४; संयुत्त. २,२७०। प्रयोज.–मग्गापेति–पेतवत्थु ११२।

प्राकृत०—√मग्ग (सक) = (१) याचने, (२) अन्वेषणे। मग्गइ–उव.; मग्गमाणेण (<मार्गमाणेन)–मृच्छ. ४५२ पृ. चौ. सं; मग्गेदि–मृच्छ. ५४३ पृ. चौ. सं.।

हिन्दी०—√मांगना (<मार्गणम्)=याचने।

२२८८+√मार्ज् (मार्ज) १०/१०९ (श) च ×

शब्दार्थः (प) क्षी-मै-सा। शब्दे—जै-शा-हे। शुद्धौ—काकृ। शब्दार्थे—कात। मृजा-ध्वन्योः – वो।

द्रष्ट.√मर्च् (मर्च) १०/ शब्दार्थः (प)। √मृज् (मृजूष्) २/ शुद्धौ (प)।

संस्कृत०—[ग्रामस्य मार्जनि–लाट्या. ४,३,११।]

२२८९+√मिञ्ज् (मिजि) १०/२१८ क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×

भाषार्थः (प) मै-सा।

√मज् (मज) १/ शब्दार्थः (प)। √मुञ्ज् (मुजि) १/ शब्दार्थः(प)।

संस्कृत०—मिञ्जिकामिञ्जिक०–महाभार. ३,१४५२३; १४५२८।

२२९०+√मिद् (मिद) १०/८ मै-जै-शा ×

स्नेहने (प) इति कौशिकः–क्षी। क्षी-सा-च-काकृ-कात-हे। स्निहि—वो।

<√मिन्द् (मिदि) स्नेहने (प)। √मिद् (ञिमिदा) १/ स्नेहने (आ)। √मिद् (ञिमिदा) ४/ स्नेहने (प)। √मिण्ट् १०/९० स्नेहने (प) हे। √मिण्ड् १०/१४५ व्यभिचारे (प) काकृ। मित्रः। मेदयतेर्वा–निरु. १०,२१,४ = स्नेहनार्थस्य–दुर्गाचार्यः।

संस्कृत०—यूयं गावो मेदयथा कृशम्–ऋ. ६,२८,६।

२२९१+√मिन्द् (मिदि) १०/८ च-काकृ-कात ×, श

स्नेहने (प) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे। स्निहि—वो।

<द्रष्ट.√मिद् (मिद) स्नेहने (प)।

[प्रयोज. —ह्वि.]

भारोपीय०—√* मेन्द् (आ,–ऑय्)=आकाङ्क्षायाम्। लैति. मेन्दुम्, मेन्द्= आकाङ्क्षायाम्–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—मिन्दा-तै. ३,२,५,४। मित्रं मिन्देर्नन्दतेः प्रीयतेर्वा-महाभार. ८,१९९२।

२२९२√मिश्र (मिश्र) १०/३६५ सम्पर्चने (प) श (जै-शा-√मिश्र्) क्षी-जै-काकृ-कात-शा-हे। सम्पर्कें—मै-सा-च। युत्याम्—वो। √मिश् (मिश) १/ शब्दे रोषकृते च (प)।

भारोपीय०—√* माइकु=मिश्रणे।

भारेनीय०—अवे. मिस्वन्=मिश्रणम्-वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—मिश्रम्-तै. १,७,६,४; शौ. १२,३,४४; पै. १७,४०,४। मिश्राः-तै. ४,६,५,१। आर्यमिश्राणाम्-वा. रा. २,८२,१९=पूज्यानाम् (तिल.)। मिश्रयन् समरे-हरिवंश. १३३०१। व्यामिश्रकेषु-वा. रा. २,१,२७=प्राकृतादिमिश्रितनाटकादिषु (तिल.)।

प्राकृत०—√मीस (सक)=मिश्रणे। कर्म.-मीसिज्जइ-पि. ६४।

अपभ्रंश०—√मिसल (सक)=मिश्रणे [मिसलणें-महाराष्ट्रि]-मिसलइ-भवि.।

हिन्दी०—√मिसना*† (<मिश्रणम्)=मिश्रणे (अक)।

हिन्दी०—√मासना*† (<मिश्रणम्)=मिश्रणे (अक)।

२२९३+√मी १०/२७४ मतौ मनने (प) आधृषाद्वा क्षी। मतौ—हे। गतौ—मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। गत्यां मत्याम्—वो। मिनोतिः श्रयतिकर्मा-निरु. ७,२९,१। मिनाति-निघ. २,१४=गतिकर्मा।

संस्कृत०—[आ च परा च मेष्यन्-ऐब्रा. ४,२०।

२२९४+√मुच् (मुच) १०/२१५ (श) च× प्रमोचने (प) क्षी-मै-जै-काकृ-कात-शा हे। प्रमोचने मोदने च—सा। प्रयोजने—हे। मोक्षे—वो। √मुच् (मुच) १/ कल्कने (आ) इति चन्द्रः—क्षी। √मुच् (मुच्लृ) ६/ मोक्षणे (उ)।

प्रयो.—ह्वि.।

संस्कृत०—किं न मोचयते रामम्–वा. रा. २,७८,३। मोचयेदेनसः–मनु. ३,३७।

२२९५+√मुट् (मुट) १०/७९ श (क्षी—√पुट्)	संचूर्णने (प) मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे। क्षुदि—वो।	√मुट्ट्, १०/२६ b संचूर्णने (प) काकृ। √मुट्ट्, १/११८ प्रमर्दने (प) काकृ।

संस्कृत०—प्रति मोटयतु–छन्दोम. ३७।

प्राकृत०—√मोड (सक)=मोटने, कौटिल्ये (२) चूर्णने, आमर्दने। मोडसि –सुर. ७,६।

२२९६+√मुद् (मुद) १०/२१३ श-च ×	संसर्गे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो।	√मुद् (मुद) १/ हर्षे (आ)। √पुट् (पुट) ६/ संश्लेषणे (प)।
२२९७+√मुल् (मुल) १०/६७ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	रोहणे (प) इति नन्दी—क्षी। क्षी-हे-वो।	<√मूल् (मूल) रोहणे (प)। √मुल् १/४९८ c धारणे (आ) काकृ। √मुल्ल् १/४९८ d धारणे (आ) काकृ।
२२९८+√मुस्त् (मुस्त) १०/९७ श-च-काकृ × (मै–√पुस्त्)	संघाते (प) क्षी-मै-सा-जै-कात-सा-हे। संहतौ—वो।	√मुस्त् १०/४३ गन्धे (प) काकृ। √मुक्ष् १/२७९ संघाते (प) काकृ। √मृक्ष् (मृक्ष) १/६५३ संघाते (प) सा। <मुष्ट—(मुष्टिः)।

संस्कृत०—मुस्तके द्वे प्रकीर्तिते [मुस्तयति=संहतीकरोति रुधिरमिति। √मुस्त् +कः। ततः संज्ञायां कन्]=स्थावरविषभेदः–सुश्रु. कल्पस्थाने २ (श. क. द्रु.)। मुस्तक०–बृहत्सं. ७७,९।

२२९९+√मूत्र (मूत्र) १०/३५३ च-जे-शा- ×,श (जे–√मूस्त्र्)	प्रस्रवणे (प) क्षी-मै-सा-जे-काकृ-कात-हे। प्रस्रवे—वो।

भारोपीय०—*मॉइ=मनाक् क्लिन्नम्। पु. आइरिश्–मून्=मूत्रम्–वा. पॉकर्नीः।

भारेनीय०—अवे. मूथ=अपावित्र्यम्, मालिन्यम्, धूलिः। (नीदेलैं. माद्देर्)–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—मूत्रितः–नारदपरिव्राजको. ५,२८। अवमूत्रयतः–मनु. ८,२८२=मूत्रप्रक्षेपेणाऽवमानयतः (मन्वर्थ.)। मूत्रयन्ते–महाभार. ५,३४९३। कुण्डेष्वमूत्रयन् केचित्–भाग. पु. ४,५,१५।

प्राकृत०—√मुत्त (सक)=मूत्रणे। मुत्तंति–कुप्र. ९२।

२३००+√मूल् (मूल) १०/६७	रोहणे (प)	<√मुल् (मुल) रोहणे (प)।
च ×,श	क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे-वो।	√मू (मूङ्) १/ बन्धने (आ)।
	प्रतिरोहणे - काकृ।	√मू+उणा. ४,१०८ (मवते=बध्नाति वृक्षादिकम्)।

संस्कृत०—मूलं यातुधानस्य वृश्च–ऋ. १०,८७,१०। समुन्मूलयितुं वृक्षान्–इन्दिशे स्प्रूशे २१४२।

२३०१+√मृग (मृग) १०/३४४	अन्वेषणे (आ)	'मृग' इति संज्ञाशब्दस्य नामधातुः !
श	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे।	
	मार्गणे—वो।	

भारोपीय०—√*मेग्ʷ=अपनोदने।

भारेनीय०—अवे. मृग् (Mərγəa)=पक्षी। न. पर्सि. मुर्ग् (Murγ)=पक्षी, ताम्रचूडः–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—मृगयन्ते-ऋ. ८,२,६; जै. ४,१६,७; शौ. १०,५,४२। मृगयेते–पै. २०,५६,५। मृगयित्वा बहून् ग्रामान्—महाभार. विराट. २५,५; भूयश्च मृगयामहे—महाभार. विराट. २७,१०। छिद्रं हि मृगयन्त्येते–वा.रा. १,१२,१८ मृगयामि–वा. रा. २,११,२०।

पालि०—मग्गति, मगेति–मज्झिम. १,३३४; संयुत्त. २,२७०।

२३०२+√मृज् (मृजूष्) १०/२९५	शौचालङ्कारयोः (प)	√मृज् (मृजूष्) २/ शुद्धौ (प)।
श × (मै-सा√मृज् [मृजू])	आधृपाद्वा	
	क्षी-मे-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे।	
	शौचे—च।	
	शुद्धौ भूषे च—वो।	

१/ प्रयो. ह्वि.।

संस्कृत०—परिमार्जति–वा. रा. २,७२,३१ = परिमार्ष्टि (तिल.)। यदाश्रु परिमार्जति—महाभार. १२, ३४४० । ललाटं चाप्यमार्जयत्—महाभार. ५, ५५८८ । [मदन्तोभिर्मार्जयन्ते–तै. ६,२,२,७]; [मृजन्ति वाजिनं घृतेन–ऋ. ५,१,७–तौदादिकः]; न पांसून् परिमार्जति–महाभार. विराट. १६,५१ श्लोकानन्तरं पाठभेदः ।

२३०३+√मृण्ड् (मृडि) १०/१२४ क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	छेदने (प) आधृषाद्वा—सा ।	<√चुण्ट् (चुटि) छेदने (प) ।

आद्येषु व्याख्यानेषु न दृश्यतेऽतोऽप्रामाणिकः पाठोऽस्य–सा ।

बुन्देली०—√मोंड़बो (<मृण्डनम्)=मर्दने, छेदने ।

२३०४+√मृष् (मृष) १०/२९६ श	तितिक्षायाम् (प) आधृषाद्वा क्षी मै, सा (उ),-जै-कात-शा-हे (आ),-काकृ । क्षान्तौ—च-वो । क्षमायाम्—काकृ-कात ।	√मृष् (मृष) ४/ तितिक्षायाम् (उ) ।
प्रयो.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—मर्षयन्ति–मै. १, ५, १२। मीमृषः-शौ. ३, १५, ४। यो मर्षयति पार्थिवः–मनु. ८,३४६ । मर्षयत्यार्तैः—मनु. ८,३१३=सहते (मन्वर्थ.)। मर्षयस्व—वा. रा. ४,५८,३; ६,१२,१; हरिवंश. ७१२९ । केशपक्षे परामृष्टा मर्षयिष्यत्यशक्तवत्–महाभारते विराट. १६,५१ श्लोकानन्तरं पाठभेदः ।

२३०५+√मृष (मृष) १०/२९६ मै-सा-श-च ×	तितिक्षायाम् (प) क्षी-शा । जै ? क्षान्तौ—काकृ कात-हे-वो ।

केचिदमुं (√मृष् धातुम्) अदन्तत्वोपजीवनार्थं व्यत्यस्य पठन्ति–क्षी ।

२३०६+√मोक्ष् (मोक्ष) १०/१९८ च × ,श	असने (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।	√मुच् (मुच्लृ) ६/ मोक्षणे (प) ।

क्षेपे—वो ।
'सहने' पाठान्त॰
रम्—क्षी ।

संस्कृत०—मोक्षयेत्–ऐब्रा. ७,७ । मोक्षयध्वम्–वा. रा. १,६४.१०; महाभार. १, ५३०१ । मोक्षयति—सुश्रु. १, १८, ३ । मोक्षयासु महीपतिम्—महाभार. विराट. ३३,२१ ।

२३०७+√म्रक्ष् (म्रक्ष) १०/१२१ च×,श
म्लेच्छने (प) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे । 'अदने' इत्यपि क्वचित् पठ्यते—सा । क्षरणस्निग्धार्थे—काकृ । म्रक्षणं—कात । म्रक्षणे म्लेच्छने—वो ।
√म्लेच्छ् (म्लेछ) १०/ अव्यक्तायां वाचि (प) ।

संस्कृत०—स्नेहपत्राणि म्रक्षयित्वा छोरयति–कात्या. श्रौ. ५७८,१९; ५८३,२ ।

पालि०—मक्खेति=म्रक्षणे—जातक ३,२२५; विसुद्धिमग्ग ३४४ । (√मृक्ष् इत्यस्य प्रयोज. !) ।

२३०८+√म्लक्ष् (म्लक्ष) १०/१२६
अदने (प) इत्यपि क्वचित् पठ्यते—सा । क्षरणस्निग्धार्थे—काकृ ।
√म्रक्ष् (म्रक्ष) १०/१२१ म्लेच्छने (प) । √म्लक्ष् (म्लक्ष) १/ भक्षणे (उ) ।

२३०९+√म्लेच्छ् (म्लेछ) १०/१२२ श॰च× (जै√म्रछ्) मुद्रणदोषः ।
अव्यक्तायां वाचि (प) क्षी-मै-सा-जे-काकृ-शा-हे । कात ? देश्योक्तौ—वो । म्लेच्छने—जै-शा-हे ।

संस्कृत०—द्रष्ट. √म्लेच्छ् १/ ।

२३१०+√यक्ष् (यक्ष) १०/१६१ च×,श
पूजायाम् (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।
√यज् (यज) १/ देवपूजा-संगतिकरणदानेषु (उ)+ इच्छार्थे सन्–इयक्षति

	महि—वो ।	<यक्षति, ते । इयक्षति—निघ॰ २, १४=गतिकर्मा । इयक्षति—ऋ. ८,३१ (१५–१८); तै. १,८,२२,४ । यक्षि = यज—निरु. ८,१४, २; ६,१३,१ ।
१/	दमने—ह्वि. ।	

भारोपीय०—√*इ्अघ्=अनुसरणे, वाञ्छायाम् ।

भारेनीय०—अवे. यासैति=काङ्क्षायाम्—वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—न यासु चित्रं ददृशे न यक्षम्—ऋ. १,१३२,५ (=पूजा); प्र यक्षन्त श्रवस्यवः—१,१३,५ । यक्षते—तांब्रा. ९,१०,१ । यक्षामः—वा. रा. ७;४,१२ । सर्वे सन्नन्ता इमे प्रयोगाः √यज् धातोः प्रायेण । विष्णुपुराणीया यक्षशब्दनिरुक्तिस्तु विलक्षणा । तद्यथा—

मैवं भो रक्ष्यतामेव यैरुक्तं राक्षसास्तु ते ।
ऊचुः खादाम इत्यन्ये ये ते यक्षास्तु यक्षणात् ॥ १,५,४१ ।

लिङ्गपुराणेऽपि तथा—

एवं च यक्षतिर्धातुर्भक्षणे स निरुच्यते ॥ लिङ्गपु. पूर्वा. ७०,२८ ।

चौरादिकानि रूपाणि नोपलभ्यन्ते ।

पालि०—यक्ख=प्रकाशस्य तीव्रकिरणः, देवजातिविशेषोऽपि—विमानवत्थु २२४ ।

प्राकृत०—जक्ख=व्यन्तरदेवजातिविशेषः—पण्ह्. १,४; औप. ।

हिन्दी०—√जकना=आश्चर्य ।

२३११+√यत् (यत) १०/२०३ च ×,श	निकारोपस्कारयोः (प) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे । खेदबिम्बाच्छादनेषु —काक्ृ । निकारोपसंस्कारयोः —कात । खेदोपस्करयोः—वो । "निराकारः=परिभवः, इति क्षीरः" इति पुरुषकारः—७६ पृ. ।	यातयति—निघ. २,१९= वधकर्मा ।
प्रयो.	विस्तारे—ह्वि. ।	

संस्कृत०—द्वा जना यातयन्नन्तरीयते–ऋ. ९,८६,४२; मित्रो जनान् यातयति ब्रवाणः–३,५९,१; अधियातयमानः–६,६,४। यातनाः–भवसंतारणो. १,३। यातना–नाम्–भस्मजाबालो. २,२१।

प्राकृत०—√जाय (सक)=पीडने, यातनायाम्। जाएइ–उव.।

२३१२+√यन्त्र् (यत्रि) १०/३ श	सङ्कोचने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो।	√यन् ८/१७ उद्धारे (उ) काकृ। √जन्त्र् १०/७ सूचने (प) काकृ। √यम् (यम) १/ उपरमे (प)। (नि) √यम्+त्र=√यन्त्र इति वागीशः।

संस्कृत०—सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्णात्–ऋ. १,१४९,१। यन्त्रितकथः—वा. रा. १,७६,१=नियमिता कथोच्चैः कथनं येन सः (तिलक.)। अयन्त्रितहयद्विपा (राजधानी)–वा. रा. २,८८,१९। उपयन्त्रिता–मनु. ११,१७७=अभ्यर्थिता (मन्वर्थ.)। यन्त्रयति–सुश्रु. १,१५,७; १,३५८,८; २,५८,७; २ ३४३,१४। सुयन्त्रितः–मनु. २,११८= शास्त्रनियमितः (मन्वर्थ.)।

पालि०—यन्तेति–जातक १,४१८।

प्राकृत०—√जंत (सक)=वशीकरणे, (२) बन्धने–उपपृ० १३१।

हिन्दी०—जाँता (<यन्त्र-)=पेषणी।

२३१३+√यम् (यम) १०/८७ च-जै-शा ×,श	परिवेषणे (प) मित् क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-हे-वो। 'अपरिवेषणे' इत्येके पठन्ति—क्षी।	√यम् (यम) च=चकारो मित्त्वमाकर्ष्टुम् (प)। इति दुर्गः—क्षी।

प्राकृत०—√जम (सक)=नियमने, (२) आतञ्चने, स्थिरीकरणे। जमेइ–से. १०,७०।

हिन्दी०—√जमाना=आतञ्चने, स्थिरीकरणे।

२३१४+√यु १०/१७८ च-काकृ ×,श प्रयोज.	जुगुप्सायाम् (आ) क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे। निन्दने—वो। पार्थक्ये—ह्वि.।	>√युज् (युजु) कुत्सायाम् (आ) इत्येके—क्षी।

संस्कृत०—ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व–ऋ. ५,४२,९; अ. वे. १,२,३; ४,२,६; वा. सं. ५,२६; शब्रा. १३,८,३,१३।

२३१५+√युज् (युज) १०/१७८ मै-सा-श-च-जै-कात-शा×	कुत्सायाम् (आ) इत्येके <√यु जुगुप्सायाम् (आ)। —क्षी। क्षी। जुगुप्सायाम्—काक्र-हे। निन्दे—वो।	
२३१६+√युज् (युज) १०/२५७ च×, श	सम्पर्चने (प) आधृषाद्वा क्षी-हे। संयमने—मै-सा-जै-काक्र-कात-शा। संयमे युतौ च—वो।	√युज् (युज) ४/ समाधौ (आ)। √युज् (युजिर्) ७/ योगे (उ)।
प्रयोज.	—योगे—ह्वि.।	

संस्कृत०—अयूयुजन्नुष्ट्रखरान्–वा. रा. २,८२,३१। रथान् योजयत–महाभार. १,७९४८। दुःशासनमयोजयत्–महाभार. २, १२९०;………………योजितः–५,५३२ (= पीडितः)।

प्राकृत०—√जोअ (सक)=योजने। जोएइ–महा.।

प्राकृत०—√जोअ (सक)=(१) समाप्तौ, (२) करणे। जोएइ–सुज्ज. १०,१२–पत्र. १८०।

प्राकृत०—√जोज (सक)=[योजने]–कुप्र. १३०।

२३१७+√रंह् (रहि) १०/२६१ क्षी-मै-श-च-जै-काक्र कात-शा-हे-वो×	भाषार्थः (प) सा।	√रङ्घ् (रघि) १०/२३५ भासार्थः (प)। √रंह (रहि) १०/३०५ गतौ (प)। √लङ्घ् (लघि) १०/२३६ भासार्थः (प)।
२३१८+√रंह (रहि) १०/३०५ मै-सा-श-च-जै-काक्र कात-शा-हे× यौ. क्रि., प्रयोज.	गतौ (प) क्षी-वो। —ह्वि.।	√रंह् (रहि) १०/२६१ भाषार्थः (प) सा। √रह् (रह) १०/९३ त्यागे (प) मित्–सा। शेषः पूर्ववत्। √रम् (रमु) १/ क्रीडायाम् (आ)।

संस्कृत०—वाजे अन्द्रि रंहयन्तः–ऋ. १,८५,५; रंहयन्त आ शवः–८,१९,६ (= द्रुतगतौ)।

२३१९+√रक् (रक) १०/२०९ श-च ×	आस्वादने (प) इति चन्द्रः—क्षी । क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । स्वाद आपने—वो । 'आस्वादने' इति दुर्गः—क्षी-,हे ।	< √रग् (रग) आस्वादने (प)। √रस् (रस) १०/ आस्वादने स्नेहने (प)। √लक् (लक) १०/ आस्वादने (प) इति चन्द्रः—क्षी । √रघ् (रघ) १०/ आस्वादने (प) इत्येके—मै । √लग् (लग) १०/ आस्वादने (प)। √लिह् (लिह) २/ आस्वादने (प)।

संस्कृत०—रकसा–(=क्षुद्रकुष्ठ–) सुश्रु. १,२६८,४; शार्ङ्ग. सं. १,७,६५ ।

२३२०+√रग् (रग) १०/२०९ मै-श-च-काकृ-कात × (जै–√रज् [रज]) स्यान्मुद्रणदोषः ।	आस्वादने (प) क्षी-सा-जै-शा-हे । 'आसादने' इति दुर्गः—क्षी,-हे । रक्वत् (=स्वाद आपने) — वो ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

प्राकृत०—[रइगेल्ल=अभिलषितम्–दे. ७,३ ।]

हिन्दी०—√रगाना† (देश.)=तूष्णीम्भावे ।

हिन्दी०—रगा=मयूरः ।

हिन्दी०—{रगी, रगगा}=महीशूर–(मैसूर)–देशोत्पन्नोऽन्नविशेषः ।

हिन्दी०—रग (फा.)=नाडी ।

२३२१!√रघ् (रघ) १०/२०१ क्षी-श-च-जे-काकृ-कात-	आस्वादने (प) इत्येके—मै ।	√रघ् (रघ) १/४१२.jj गतौ (आ) काकृ ।

शा-हे-वो × मै-सा। द्रष्ट. √रक् (रक) १०/२०९ आस्वादने (प)।

२३२२+√रङ्घ् (रघि) १०/२३५ मै·शा·च-जै-काक्र-कात-शा × भासार्थः (प) क्षी-हे। भासार्थः—सा। भासि—वो। √रंह् (रहि) १०/ भाषार्थः (प) सा।

२३२३+√रच (रच) १०/३११ श × (काक्र-√चर् [चर]) वर्णविपर्ययः। यौ. क्रि., प्रयोज. प्रतियत्ने (प) क्षी-मै-सा·च-जै-काक्र-कात-शा-हे। कृत्याम्—वो। उत्पादने—ह्वि.। रजयति—निघ. ३,१४=अर्चतिकर्मा।

भारोपीय०—√*रेक्–, √*रेक्=आदेशे, व्यवस्थायाम्। गाँथि.–रह्न्जन्=सङ्कलने, गणनायाम्–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—रचयति–सार. २६८:८; रचयन्ति–२२२:२३। रचयेत्–शि. ६,४३।

पालि०—रचित–जातक ५,१५७।

प्राकृत०—√रय (सक)=निर्माणे, रचने। रयइ, रएइ–महा.।

प्राकृत०—√रयाव (सक) प्रयो.=निर्माणे, रचने। रयावेइ–कप्प.।

प्राकृत०—√रइआव (सक) प्रयो.=निर्माणे, रचने–ती. ३।

हिन्दी०—{√रचना, √रचना†*} = आयोजने, निर्माणे।

हिन्दी०—√राचना*=रचनायाम् (अप्रयो.)।

२३२४+√रस (रस) १०/३७६ श-च × ना. धा. –ह्वि.। आस्वादस्नेहनयोः (प) क्षी-मै-सा-काक्र-कात-शा-हे। आस्वादस्नेहनयोः—जै। आस्वादे स्नेहे—वो। √रस् (रस) १/ शब्दार्थः (प)। √रस्त् १०/४९ सामग्री-वृद्धौ (प) काक्र।

संस्कृत०—रसयति–शब्रा. १४,७,१,२५; रसयेत्–१४,७,३,२४। रसयते–प्रश्नो. ४,२। रसती रसना रसान्–महाभार. १२, १०५०४ (=आस्वादने); न रस्यति (दैवादिकः)–१२,११३८३।

हिन्दी०—{√रसना / √रिसना†} = शनैर्निश्च्योतने ।

हिन्दी०—रासन=स्वादु ।

२३२५+√रह् (रह) १०/९३ त्यागे (प) मित् √रह् (रह) १/ त्यागे (प) ।
क्षी-मै-श-च-जै-काकृ- सा ।
कात-शा-हे-वो ×
यो. क्रि.; प्रयोज. ह्वि. ।

२३२६√रह (रह) १०/३०४ क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-
श × कात-शा-हे-वो ।

संस्कृत०—न विरहयेदाचार्यम्–शाङ्खा. गृह्य. ४,११ । रहयत्यापदुपेतमायतिः–किरा. २, १४ = त्यजति (घण्टा०) । रहयति नृपं स्वार्थपरता—मुद्राराक्ष. ३, ४; मालतीमा. ९,८ ।

२३२७+√रिच् (रिच) १०/२६६ वियोजनसम्पर्चनयोः √रिच् (रिचिर्) ७/
च ×,श(काकृ√चिर्) (प) विरेचने (उ) ।
वर्णविपर्ययः । क्षी-मै-सा-जै-काकृ- √रिञ्च् १०/९२ विस्तारे
कात-शा । (प) काकृ ।
सम्पर्चने वियोजने √रिज् (रिज) १/ गतिस्था-
च—हे । नार्जनोर्जनेषु (आ) ।
सम्पर्कवियोगयोः—वो ।
प्रयोज. ह्वि. ।

संस्कृत०—अति ह रेचयेद् यदन्यः–शब्रा. ४,६,९,१० । सोमं मातिरीरिचः–शब्रा. ४,४,२,७ । रेचयति कोष्ठागाराणि–दशकुमा. १८७,५ । रेचितपुष्पवृक्षाः (द्विरेफाः)–रघु. ६,७ ।

२३२८+√रुंश् (रुशि) १०/२५३ भाषार्थः (पा) रुशती—निरु. २,२०,१=
क्षी-मै-श-चजै-काकृ- सा । रोचनशीला (दुर्गाचार्यः) ।
कात-शा-हे-वो × रुशदिति वर्णनाम रोचतेर्ज्वलतिकर्मणः–निरु. ६,१३,२ ।

२३२९+√रुंस् (रुसि) १०/२५४ भाषार्थः (प) √रुंश् (रुशि) १०/भाषार्थः
क्षी-मै-श-च-जै-काकृ- सा । (प) सा ।
कात-शा-हे-वो ×

२३३०+√रुज् (रुज) १०/२५५ च ×, श	हिंसायाम् (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्ट- कात-शा-हे । हिंसे—वो ।	√रुज् (रुजो) ६/ भङ्गे (प) । √रुश् (रुश) ६/ हिंसायाम् (प) ।

संस्कृत०—ताभ्यां (बाहुभ्याम्) वक्षस्यरूरुजत्–भा. पु. १०,६७,२३ ।

२३३१+√रुट् (रुट) १०/१३३ श-च-जै-काक्ट- कात-शा ×	रोषे (प) क्षी-मै-सा-हे । 'उपघाते' इत्येके—क्षी । रुषि द्युतौ—वो ।	√रुट् (रुट) १/ दीप्तौ (आ) । √रुट् (रुट) प्रतीघाते (आ) इत्येके–क्षी । √रुष् (रुष) १/ हिंसार्थः (प) । √रुष् (रुष) ४/ रोषे (प) । √रुठ् (रुठ) १/ रोषे (उपघाते ?) (प) इत्येके —क्षी ।

रुषेत्येनं चन्द्रो मत्वा भ्वादिदिवादिभ्यां (१/४५८) सिद्धमाह–क्षी ।

२३३२+√रुट् (रुट) १०/२२२ मै-सा-श-च-जै-काक्ट- कात-शा ×	भासार्थः (प) क्षी-हे । रुषि द्युतौ—वो ।	√रुट् (रुट) १०/१३३ रोषे (प) । √रुट् (रुट) १/ दीप्तौ (आ) । रुशती—निरु. २, २०, १ = रोचनशीला (दुर्गाचार्यः) ।

२३३३+√रुठ् (रुठ) १०/१३३ मै-सा-श-च-जै-काक्ट- कात-शा-हे-वो ×	उपघाते [रोषे] (प) इत्येके—क्षी क्षी ।	द्रष्ट√रुट् (रुट) रोषे (प) ।

२३३४+√रुठ् (रुठ) १०/२४८ क्षी-मै-श-च-जै-काक्ट- कात-शा-हे-वो ×	भाषार्थः (प) सा ।	√रुट् (रुट) १०/ भाषार्थः (प) ।

२३३५+√रुष् (रुष) १०/१३१ च-वो ×, श	रोषे (प) इत्येके—मै । (क्षी) मै-सा-जै-काक्ट- कात-शा-हे । रोषणे—जै-शा ।	√रुष् (रुष) ४/ रोषे (प) । √रुट् (रुट) १०/१३३ रोषे (प) ।

प्रयोज. ह्वि. ।

संस्कृत०—रोषयन्निव माम्–वा.रा. ५,३६,३६ । रोषये त्वां न भीषये–वा. रा. ६,१३,२३ । संरोषयेत्–सुश्रु. २,३३४,१२ ।

२३३६+√रूक्ष (रूक्ष) १०/३५४ पारुष्ये (प) √रूष् (रूष) १०/३८५
शा-च × (जै-शा √रूक्ष्) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । छुरणे (प) ।

संस्कृत० – रूक्षयति–शब्रा. ४,६,७,१२; रूक्षयन्ति–४,६,७,१८। रूक्षः–तांब्रा. २४,१३,२ ।

२३३७+√रूप (रूप) १०/३७९ रूपक्रियायाम् (प) रूयते कीर्त्यते रौतीति वा ।
शा-च × क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । तत्कृतौ—वो । √रु+उणा. ३,२८ इति पः; दीर्घश्च ।

रूपक्रिया=राजमुद्रादिरूपस्य करणम्, रूपदर्शनं वा–क्षी ।

संस्कृत०—अरूपयत्–काठ. २१,९; सामरहस्यो. २६०:१९ । रूपम्–ऐब्रा. १,१४; शब्रा. १,१,४,२ ।

पालि०—रूपेति–सुत्तनिपात १३२,१४३ ।

२३३८+√रूष (रूष) १०/३८५ छुरणे (प) √ऊष (ऊष) १०/४१३
मै-सा-श-च-जै-काकृ· क्षी । छुरणे (प) हे ।
कात-शा-हे × विच्छुरणे—वो ।

क्षीरतरङ्गिण्याम् "ऊष क्षुरणे" धातुः पठ्यते । तत्र 'रूष' इति भाव्यम् ।

संस्कृत०—चन्दनरूषितः–वा. रा. २,४२,१५=छुरितः ।

२३३९+√लक् (लक) १०/२१० आस्वादने (प) इति चन्द्रः—क्षी > √लग् (लग) आस्वादने (प) ।
सा-श-च-जै-शा × क्षी-मै-काकृ-कात-हे । 'आसादने' इति दुर्गः—क्षी, हे । स्वाद आपने—वो । √रक् (रक) १०/ आस्वादने (प) इति चन्द्रः—क्षी । √रग् (रग) १०/ आस्वादने (प) । √लिह् (लिह) २/ आस्वादने (प) हकारस्य ककारो 'लेक्ष्यति' इति प्रयोगे दृश्यते ।

भारोपीय०—√*लेक्, √*लेु क–: √*ऌक्–(जू. पॉकर्नीः) । इँग्लि. √लिक्= आस्वादने, लेहे–वागीशः ।

प्राकृत०--लउच (<लकुचः)-औप.; पि. ३६८।

२३४०+√लक्ष् (लक्ष) १०/५ दर्शनाङ्कनयोः (उ)
श क्षी-मै,-सा,-(प) जै,-
काकृ-कात (प),-शा-हे।
दर्शने—च।
दर्शनेऽङ्के—वो।
प्रयोज. ह्वि.।
अङ्कनम्= चिह्नम्-क्षी।

संस्कृत०—लक्षम्–ऋ. २, १२, ४। लक्षयेत्–मै. ४, ४, १०; मैत्रि. ६, ३४। अङ्कैर्लक्षैश्च ताः सर्वा (गाः) लक्षयामास–महाभार. ३,१४८५२। लक्षयेत् मनु. १२,२७=अनुभवेत् (मन्वर्थ.)

पालि०—लक्खेति ('लक्ख' इत्यस्य नाधा.)–नेत्तिप्पकरण ३०।

२३४१+√लक्ष् (लक्ष) १०/१६५ आलोचने (आ) √लक्ष् (लक्ष) १०/ दर्श-
च×,श (कात-√लक्ष्म) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- नाङ्कनयोः (उ)।
लैपिकी त्रुटिः। कात-शा-हे।
आलोके—वो।
प्रयो. ह्वि.।

संस्कृत०–लक्षयामहे–वा. रा. १,९,४४। गुणाँल्लक्षयामहे–महाभार. १२,८०२९; अवस्थामेव चात्मानं लक्षये–३,१६७५०। वस्तुतः पूर्वधातोरभिन्नोऽयमवसेयः।

प्राकृत०—√लक्ख (सक) = (१) ज्ञाने, (२) प्रत्यभिज्ञाने, (३) दर्शने। लक्खइ–महा.।

हिन्दी०—√लखना*†=अनुमितौ

हिन्दी०—√लखाना*†=दर्शने (आलोचने)।

हिन्दी०—√लछना†=दर्शने (आलोचने)।

२३४२+√लग् (लग) १०/२१० आस्वादने (प) √लक् (लक) आस्वादने (प)।
सा-श-च-जे-काकृ- क्षी-मै-हे। √रक् (रक) १०/ आस्वादने
कात-शा × 'आसादने' इति दुर्गः (प)।
—क्षी-हे। √रग् (रग) १०/ आस्वादने
रकौ (=स्वाद आपने) (प)
—वो। √लिह् (लिह) २/ आस्वादने
(प)।

भारोपीय०—√*लेक्–, √*लेक्–: √*लूक्–जू. पॉकर्नीः । इँग्लि.–√लिक्=लेहे. आस्वादने–वागीशः ।

२३४३+√लङ्घ् (लघि) १०/२३६ च ×, श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात । त्विषि—वो ।	√लङ्घ् (लघि) १/ गत्यर्थः (आ) । √रङ्घ् (रघि) १/ गत्यर्थः (आ) । √रङ्ग् (रगि) १/ गत्यर्थः (प) । √लङ्ग् (लगि) १/ गत्यर्थः (प) ।

संस्कृत०—[लङ्घयेत्–इतिहासो. १६:२; शि. ७,६९ ।]

२३४४+√लज् (लज) १०/१० मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा×	अपवारणे (प) इति नन्दी—क्षी । क्षी-सा-हे । अन्तर्द्धौ—वो ।	<√जल् (जल) अपवारणे (प) । लजति–निघ. २,१४= गतिकर्मा । √लज् (ओलजी) ६/ व्रीडे (आ) । √लाज् (लाज) १/ भर्जने च (प) ।
२३४५+√लज (लज) १०/३६१ क्षी-श-च-जै-काकृ-श ×	प्राणने (प) मै । प्रकाशे—सा । प्रकाशने—कात-हे । भासने—वो । ('प्रकाशने' इति कथादौ —सा १/२३८) ।	√लञ्ज् (लजि) १०/ प्रकाशने (प); प्राणने–मै ।
२३४६+√लञ्ज् (लजि) १०/३२ क्षी-मै श-च-जे-काकृ-कात-शा-हे ×	हिंसाबलादान-निकेतनेषु (प) इत्यपि क्वचिद् दृश्यते—सा । भा–, षट्टार्थे (=निकेतने हिंसे बले दाने)—वो ।	<√तुञ्ज् (तुजि) हिंसाबलादाननिकेतनेषु (प) । √लुञ्ज् (लुजि) १०/ हिंसा-बलादाननिकेतनेषु—सा ।

२३४७+√लञ्ज् (लजि) १०/२२६ मै-श-च-जै-काक्ृ-कात-शा ×	भाषार्थः (प) क्षी-हे । भाषार्थः—सा । भायाम्—वो ।	√लञ्ज् (लजि) १०/ प्रकाशने (प) ।
२३४८+√लञ्ज (लजि) १०/३६४ श-च-काक्ृ-कात ×	प्रकाशने (प) क्षी-सा-शा-हे । प्राणने—मै । जै ? भासने—वो ।	√लञ्ज् (लजि) १०/२२६ भासार्थः (प) ।

भारोपीय०—*(स्) लें-: *(स्)लृग्=शिथिलम् । नासिक्यम्-√*(स्) लेंग्–वा. पॉकर्नीः ।

संस्कृत०—लञ्जिका=वेश्या—अचि. ५३३ ।

२३४९+√लड् (लड) १०/७ श	उपसेवायाम् (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काक्ृ-कात-शा-हे । उपसेवने—वो । ईप्से—वो ।	√लड् (लड) १/ विलासे (प) । √लल् (लल) १०/ ईप्सायाम् (आ) ।

√लल्–यौ. क्रि., प्रयो. क्रीडायाम्, लीलायाम्–ह्वि. ।

संस्कृत०—लालनाश्रयिणो दोषास्ताडनाश्रयिणो गुणाः–महाभाष्य. ८,१,८ (लडयोश्चैक्यम्) ।

पालि०—ळळेति (प्रयो.)–जातक १,३६२; विसुद्धिमग्ग ३६५ ।

प्राकृत०—√लाल (सक)=स्नेहेन पालने । लालंति–तंदु. ५० ।

हिन्दी०—√लड्याना*†=लालने ।

२३५०+√लण्ड् (ओलडि) १०/९ मै-श-च-जै-काक्ृ-कात-शा ×	उत्क्षेपे (प) क्षी-हे । उत्क्षेपणे—सा-वो ।	> √लन्द् (लदि) उत्क्षेपणे (प) इति चान्द्राः—क्षी । √लण्ड् १/१७३ कोपे (प) काक्ृ ।

संस्कृत०—"इंरेजा नव षट् पञ्च लण्ड्रजाश्चापि भाविनः"–मेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः । (लण्ड्रे तदाख्यदेशे जायत इति) [फ्रेंच्–लोण्ड्रेस्] । पपात लण्डं विसृजन् क्षितौ व्यसुः"–भा. पु. १०,३७,८–लण्डम्=पुरीषम् इति श्रीधरस्वामी । गीताप्रेसीय-संस्करणे तु—'लेण्डम्' इतिः पाठः ।

पालि०—लण्ड=विष्ठा–जातक २,१९; धम्मपद १,१६३ । लण्डिका=अजविष्ठा-गुटिका—जातक १,४१९; पेतवत्थु २८३ ।

प्राकृत०—√ओलंड (सक)=उल्लङ्घने। ओलंडेंति–णाया १,१–पत्र ६१। लिंड=हस्त्यादिविष्ठा (तु० गुर्जर० लीद)–णाया १,१—पत्र. ६३; उप २६४ टी; ती २।

प्राकृत०—लिंडिया, स्त्री=अजादिविष्ठा (द्र. गुज० लिंडी)—उप पृ. २३७। उल्लंडिअ, वि.=बहिष्कृत०—(पाअ)।

हिन्दी०—लेंड़ा (<लण्ड–) = विष्ठादण्डः।

हिन्दी०—लेंड़ी (<लण्डिका) = अजविष्ठागुटिका।

२३५१+√लण्ड् (लडि) १०/२५३	भासार्थः (प)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।
मैं-शा-च-जै-काकृ-कात	क्षी-हे।	
शा ×	भाषार्थः—सा।	
	भासने—वो।	

२३५२+√लन्द् (लदि) १०/९	उत्क्षेपे (प) चान्द्रा	<√लण्ड् (लडि) उत्क्षेपे (प)।
मे-सा-श-च-जे-काकृ-	आहुः—क्षी।	√लद् = भारे—मॉ.विलि.।
कात-शा-वो ×	क्षी हे।	√लद् >लादना (हि.)।

इत्थं लक्षणमलक्षयताम् अन्धकुक्कुटीन्यायेन लक्ष्यमनुसरतां कियदिव रुष्यामः कियदिव तुष्यामः–क्षी।

प्राकृत०—उल्लद्दिय=भाराक्रान्तम् (सुर. २,२)।

[लन्द (<लन्दः)=कालः, समयः–पा. स. मह.।]

हिन्दी०—लीद=हस्त्यश्वादिविष्ठा।

बुन्देली०—√उल्दवौं=उत्क्षेपणे।

२३५३+√लभ (लभ) १०/३८२	प्रेरणे (प) इति	<√लाभ (लाभ) प्रेरणे (प)।
मे-सा-श-च-जै-काकृ-	सभ्याः—क्षी।	
कात-शा-हे ×	क्षी।	
	क्षेपे—वो।	

२३५४+√लल् (लल) १०/१५६	ईप्सायाम् (आ)	√लड् (लड) १०/ उपसेवा-
श,(जै√चल्[चले])	क्षी-मै-सा-च-काकृ-	याम् (प)।
मुद्रणदोषः। 'ललै'	कात-शा-हे-वो।	√लड् (लड) १/ विलासे
इति भाव्यम्।		(प)।

यौ. क्रि.; प्रयो.–क्रीडायाम्, लीलायाम्–ह्वि.।

संस्कृत०—लालयेत्–मुक्तिको. २, २, ७। लालसायाम्–महो. २, २५। यो नः सदा लालयति–वा. रा. २,४७,६।

२३५५+√लश् (लश) १०/१९६ मे-सा-श-च-जै-कात ×	शिल्पोपयोगे (प) इति कौशिकः—क्षो। क्षी। शिल्पयोगे—शा-हे-वो। शिलायोगे—काकृ।	< √लष् (लष) शिल्पोपयोगे (प)।

संस्कृत०—लशुन०-(√अश् धातोर्व्युत्पत्तिः !) महाभार. ८,२०३४; सुश्रु. १,१४५,६।

२३५६+√लष् (लष) १०/१९६ मे-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	शिल्पोपयोगे (प) क्षी। शिल्पयोगे—सा-हे-वो। शिलायोगे—काकृ।	√लस् (लस) १७२९ शिल्पयोगे (प)–सि. कौ.। √लस् (लस) १/ श्लेषणक्रीडनयोः (प)। √रस् (रस) १/ शब्दार्थः (प)। √रस् (रस) १०/ आस्वादनस्नेहनयोः (प)।

हिन्दी०—√लासना ([त] रासना)।

२३५७+√लस् (लस) १०/१८७ क्षी-च-काकृ-शा ×, श यो. क्रि.; प्रयोज.	शिल्पयोगे (प) मै-सा-जै-कात-हे-वो। ह्वि.	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।

संस्कृत०—लासयन्त्यस्तथैव च–वा. रा. ७,२,११; लासयन्त्यपरे तथा–२,६९,४।

२३५८+√लाभ (लाभ) १०/३८२ श-च×	प्रेरणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। क्षेपे—वो।	< √लभ (लभ) 'प्रेरणे' इति सभ्याः—क्षी।

२३५९+√लिङ्ग् (लिगि) १०/२१२ श-च ×	चित्रीकरणे (प) क्षी-मै-सा-हे। चित्रकरणे—जै-शा। काकृ। चित्रे—वो।	√लिङ्ग् (लिगि) १/गत्यर्थः (प)। लिङ्ग् १/४११kk गतौ (आ)

संस्कृत०—(उल्लिङ्गितशात्रवेङ्गित०–किराता. १४,२।)

२३६०+√ली (ली) १०/२६२ च ×, श (काकृ–√लै ?)	द्रवीकरणे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-	√री (रीङ्) ४/ स्रवणे (आ)।

	कात-शा-हे । द्रावणे—वो ।	√ली ९/ श्लेषणे (प) । लीलायताम्-गुह्यकाल्यु. ५० ।
२३६१+√लुञ्ज् (लुजि) १०/३१	हिंसाबलादान- निकेतनेषु (प) क्षी-सा । हिंसाबलदान- निकेतनेषु—हे । भा,-षट्टार्थे (=निकेतने हिंसे बले दाने)—वो ।	√लुज् ४/११६ विनाशे (आ) च । √लुञ्ज् (लुजि) १०/भासार्थः (प) ।
२३६२+√लुञ्ज् (लुजि) १०/२२७ च-शा × ,श	भासार्थः (प) क्षी-हे । भाषार्थः—मै-सा- जै-काकृ-कात । भायाम्—वो ।	√लञ्ज् (लजि) १०/भासार्थः (प) ।
२३६३+√लुट् (लुट) १०/२२३ च × ,श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भासार्थः—मै- सा-जै-काकृ-कात । भासि—वो ।	
२३६४+√लुण्ट् (लुण्ट)१०/२६ मै-जै × ,श	स्तेये (प) इत्येके क्षी । क्षी-सा-च-काकृ- कात-शा-हे । अवज्ञा-चौर्ये—वो ।	< √लुण्ट् (लुण्ठ) स्तेये (प) । √लुण्ट् (लुटि) १/ स्तेये (प) ।
२३६५+√लुण्ठ् (लुण्ठ) १०/२६ सा-श-च-काकृ-कात- शा-हे ×	स्तेये (प) क्षी-मै-जै-वो ।	> √लुण्ट् (लुण्ट) स्तेये (प) इत्येके—क्षी ।
२३६६+√लुम्ब् (लुबि) १०/११६ च × ,श	अर्दने (प) क्षी-मै-जै-काकृ-कात-	√तुम्ब् (तुबि) १०/ अर्दने (प्र) ।

	शा-हे-वो ।	√तुम्प् (तुपि) १०/ अर्दने
	अदर्शने—सा ।	इति दौर्गाः—क्षी ।
	'अर्दने' इति मैत्रेयः—	
	सा ।	
	मर्दने—काकृ ।	

२३६७+√लूष् (लूष) १०/८५	हिंसायाम् (प)	√लूष् (लूष) १/ स्तेये
श (जै–√लुष्)	क्षी-मै-सा-च-जै-	(प) इति दुर्गः—क्षी ।
	काकृ-कात-शा-हे ।	√रुश् (रुश) ६/ हिंसा-
	वधे स्तेये च—वो ।	याम् (प)।

प्राकृत०——√लूस (सक)=वधे, (२) पीडने, (३) दूषणे, (४) चौर्ये, (५) विनाशे, (६) अनादरे, (७) त्रोटने, (८) अल्पस्य दीर्घीकरणे; दीर्घस्य चाल्पीकरणे । लूसंति–सूअ. १,३,१,१४ ।

२३६८+√लोक् (लोकृ) १०/२४७	भासार्थः (प)	√लोक् (लोकृ) १/ दर्शने
श ×	क्षी-शा-हे ।	(आ) ।
	भाषार्थः—मै-सा-	√लोच् (लोचृ) १/ दर्शने
	जै-काकृ-कात ।	(आ) ।
	दर्शने—च ।	√लोच् (लोच) १०/
	दीप्तौ—वो ।	भासार्थः (प) ।
यौ. क्रि.; प्रयोज.	दर्शने—ह्वि. ।	

संस्कृत०—लोकम्–ऋ. २०,३०,७ । वसुधामभिलोकयन्—वा॰ रा. ६,२,७ ।

२३६९√लोच् (लोचृ) १०/२४८	भासार्थः (प)	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।
च×,श (काकृ–√लोछ्)	क्षी शा-हे ।	
	भाषार्थः—मै-सा-जै-	
	काकृ कात ।	
	भासे—वो ।	
यौ. क्रि.; प्रयोज.	दर्शने, विचारे—ह्वि. ।	

संस्कृत०—अन्वालोचयत्–बृहदारण्यको. ४९ शाङ्करभाष्यम् । आलोचयामः–कात्या. श्रौ. (टीकायाम्)–८५,३ । उपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्याम्–रघु. २,१९ । लोचने दीप्तिरिति भासार्थस्य सिद्धिः स्पष्टा ।

२३७०+√वच् (वच) १०/२९१	भाषणे (प) आधृषाद्वा	√वच् (वच) २/ भाषणे
श-च ×	क्षी-मै-शा-हे ।	(प) ।

परिभाषणे—सा।
संदेशने—कात-हे।
संदेशवचने—जै।
चन्द्रः संदेशे चुरादि·
माह—क्षी।
यौ. क्रि.; प्रयो.—ह्वि.।

संस्कृत०—वाचयति—शब्रा. २,५,२,२१; काब्रा १,५,१,१८; ऐब्रा. ८,६। वाचयति-शि. ७,७८।

प्राकृत०—√वुझाव (सक)=आकारणे-ठा. ३,२-पत्र. १२८।

२३७१+√वज् (वज) १०/८० मै-श-च× | मार्गसंस्कारगत्योः (प) क्षी-सा। मार्गगतौ संस्कारगतौ चेत्येके—क्षी। मार्गणसंस्कारयोः—जै। 'मार्गणसंस्कारे' इति दुर्गः—क्षी। क्षी-काकृ-कात-शा मार्गणसंस्कारगत्योः—हे। गतौ संस्कृतौ च—वो। | √वज् (वज) १/ गतौ (प)। √व्रज् (व्रज) १/ गतौ (प)।

प्रयो. दाढर्ये—ह्वि.।

संस्कृत०—वाजेभिः—ऋ. ४,२२,३=अन्नैः (सायणा.)। वाजमर्वत्सु–५,८५,२=बलम्। वाजं नः स्वदतु–वा. सं. ९,१=घृतम्। वाजयति–तांब्रा. १४,८,६। वाजयन्—ऐब्रा. १,५,२। अस्मिन्नेव वने पार्थो हृतां कृष्णामवाजयत्–महाभारते विराट. ४९,७।

२३७२+√वञ्च् (वन्चु) १०/१७१ घ×,श | प्रलम्भने (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। वञ्चने—वो। | √वञ्च् (वन्चु) १/ गत्यर्थः (प)।

यौ. क्रि.; प्रयोज. ह्वि.।
प्रलम्भनम्=मिथ्याफलाख्यानम्—क्षी।

संस्कृत०—वच्यते-ऋ. १,१४२,४। वञ्चयामास–वा. रा. ५,४०,९। वञ्चयानौ पुनश्चैव चेरतुः–महाभार. ९,३१,९५। वञ्चयन्ते जनान् ऋजून्–कथासरि. २४,७९; २८,१७५।

हिन्दी०—{√वंचना* / √बंचना*†}=प्रवञ्चने ।

हिन्दी०—बाचना‡=सुरक्षितत्वे, कष्टात् पार्थक्ये ।

२३७३+√वट (वट) १०/३०३ शा-च × (कात–√वठ)	ग्रन्थे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-हे । ग्रन्थने—शा । वेष्टे भागे च—वो ।	√वट् (वट) १/ वेष्टने (प) । √वट् (वट) १/ परिभाषणे (प) मित् । √वृत् ६/३५ ग्रन्थे हिंसायां च (प) । √वेष्ट् (वेष्ट) १/ वेष्टने (आ) । √भट (भट) १०/१९५ a ग्रन्थे (प) काकृ ।

संस्कृत०—द्रष्ट. √वट् (वट) १/ वेष्टने (आ) ।

२३७४+√वट (वट) १०/३६० क्षी-शा-च-जै-शा ×	विभाजने (प) मै-सा-काकृ-हे । कात ? वेष्टे भागे च—वो ।	√वण्ट् (वटि) १०/४९ विभाजने (प) । √वण्ड् (वडि) १०/४९ विभाजने (प) ।
२३७५+√वण्ट् (वटि) १०/८९ शा-च-जै-काकृ-कात-शा ×	विभाजने (प) इत्येके—क्षी । क्षी-मै-सा-हे । वण्टने—वो ।	<√वण्ड् (वडि) विभाजने (प) ।
यो. क्रि.; कर्मणि	—ह्वि. ।	

हिन्दी०—{√बाँटना=विभाजने । वितरणशब्दादस्य व्युत्पत्तिरसङ्गता । / √बँटाना=विभाजने (प्रयो.) ।}

२३७६+√वण्ट् (वटि) १०/३६३ शा-च-काकृ-कात × (जै–√वन्त्)	विभाजने (प) क्षी-मै-सा-जै-शा-हे । भागे—वो ।	√वण्ट् (वटि) १०/ विभाजने (प) इत्येके—क्षी । √वण्ड् (वडि) १०/ विभाजने (प) ।

संस्कृत०—वण्ट्यते–ह्वि. । द्र √वण्ट् १/

हिन्दी०—पूर्ववदुदाहरणानि ज्ञेयानि ।

२३७७+√वण्ड् (वडि) १०/४९	विभाजने (प)	>√वण्ट् (वटि) विभाजने (प) इत्येके—क्षी ।
मै-काकृ-कात ×, श	क्षी-सा-च-जै-शा-हे ।	√वण्ड् (वडि) १/ विभाजने (आ) ।
	विभागे—वो ।	√वण्ट् (वटि) १/विभाजने (आ) नन्दी तु—क्षी ।
		√वण्ट् (वटि) १/विभाजने (प) ।

संस्कृत०—द्रष्ट. √वण्ड् (वडि) १/ विभाजने (आ) ।

२३७८+√वद् (वद) १०/२८८	संदेशने (प)	√वद् (वद) १/ व्यक्तायां वाचि (प) ।
श-च ×	क्षी,-मै (उ),-हे-(आ) ।	
	संदेशवचने—सा (उ) शा (आ) ।	
	वाक्संदेशयोः—वो (उ) ।	
	भाषणे—हे-जै-कात (आ),-काकृ ।	
यौ. क्रि.; प्रयो.	—ह्वि. ।	

संस्कृत०—वादयेत्—महाभार. ५,१२७० ।

हिन्दी०—√बजाना=शब्दे ।

२३७९+√वन् (वन) १०/२८७	श्रद्धोपहिंसनयोः (प) इति चान्द्रं पारायणम्–क्षी ।	वनुष्यति–निघ. २,१२ =क्रुध्यतिकर्मा ।
मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	क्षी-हे ।	√तन् (तनु) १०/ श्रद्धोपकरणयोः (प) ।
(सा-√चन्)	श्रद्धोपहिंसनयोः—अत्र क्वचित् पठ्यते—सा ।	
	उपहतौ श्रद्धाघाते श्रद्धोपकारयोः —वो ।	
यौ. क्रि.; प्रयोज.	विजये—ह्वि. ।	

संस्कृत०—गावो घृतस्य मातरोऽमूं सं वानयन्तु (तुल.–अ. वे. प्राति. ४,९३)–अ. वे. ६,९,३ ।

२३८०+√वर (वर) १०/२९८ श ×	ईप्सायाम् (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । ईप्से—वो ।	√वृ (वृञ्) ५/ वरणे (उ)। √वृ (वृङ्) ९/ संभक्तौ (आ)। √वृ (वृञ्) १०/ आवरणे (उ)।

√वृ=यौ. क्रि.; प्रयो.–वरणे–ह्वि ।

संस्कृत० वरय–अन्नपूर्णो. १,१०; सार. २७७:२३। वरयेत्–इतिहासो. १९:१७।

२३८१+√वर्ण् (वर्ण) १०/१७ च-जै-काकृ-कात शा ×,श	वर्णने (प) क्षी-सा । प्रेरणे—मै-सा । हे ? वर्णे—वो ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् । वर्णः (व्रियते इति √वृ+उणा. ३/१० इति नः स च नित् ।) वर्णो वृणोतेः–निरु. २,३,३।

वर्णं गृह्णाति—वर्णयतीति व्युत्पत्त्यन्तरम्–मै १०/१७ ।

संस्कृत०—वर्णम्–ऋ. १,८६,५; १०,१०४,४। वर्णयन्ति–त्रिपाद्विभूतिमहानारायणो. ६,१; सूर्यतापिन्यु. १,७।

पालि०—वण्णेति–जातक १,२,२२२।

प्राकृत०—√वण्ण (सक)=(१) वर्णने, (२) प्रशंसने, (३) कृष्णादौ रङ्गे। वण्णआमो–पि. ४९०।

प्राकृत०—√वन्न (सक)=(१) वर्णने, (२) प्रशंसने, (३) कृष्णादौ रङ्गे वन्नेहि–कुमा.; उव.।

हिन्दी०—√बनना (<वर्णनम्=चित्रणादौ)=(१) सामग्रीप्रस्तुतौ, (२) रचनायाम् ।

हिन्दी०—√बरनना *† (<वर्णनम्)=वर्णने ।

२३८२+√वर्ण (वर्ण) १०/३८४ श-च × (जै-शा-√वर्ण्)	वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे ।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत् ।

पूर्वस्माद् धातोरभिन्नोऽयम् ।

संस्कृत०—यथा हि भारता वर्णैर्वर्णयन्त्यात्मनस्तनुम्–इन्दिशे स्प्रूशे ४७९६ (याज्ञ.)।

पालि०—वण्णेति–जातक १,५९,८४।

२३८३+√वर्ध् (वर्ध) १०/११४ च ×, श (काकृ-√वृध्) | छेदनपूरणयोः (प) क्षी-मै-सा-कात-हे । पूरणे छेदने च— जै-शा । काकृ । | √वृध् (वृधु) १/ वृद्धौ (आ) । √वड्ड् १/१६१ खनने (प) काकृ ।

संस्कृत०—इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति–ऋ. २,११,१ । वर्द्धकिः (वर्धयति= छिनत्तीति)=त्वष्टा—वा. रा. १,१३,७। प्राङ् नाभिवर्धनात्–मनु. २,२९=नाभिच्छेदनात् प्राक्–(मन्वर्थ.)।

पालि०—वद्धेति=छेदने। जातक ६,५२७।

हिन्दी०—{√बढ़ाना=छेदने, निर्वापणे (दीपपण्यादीनाम्) । √बढ़ाना=पुष्टौ ।

२३८४+√वर्ह् (वर्ह) १०/२३२ च-काकृ × (क्षी-श शा√बर्ह्) | भाषार्थः (प) मै-सा-जै-कात । भासार्थः—क्षी-शा-हे । वधे दीप्तौ—वो ।

संस्कृत०—यथा वर्हाणि चित्राणि बिभर्ति भुजगाशनः—महाभार. १२,१२०,४ [ब-(व) र्हयति=दीप्यत इति ब (व) र्हम्]।

२३८५+√वल्क् (वल्क) १०/३५ श | परिभाषणे (प) क्षी-मै सा । भाषणे—च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । | √श्वल्क् (श्वल्क) १०/ परिभाषणे (प)। √वल् (वल) १/ संवरणे (आ)। √वल्ग् (वल्ग) १/ गत्यर्थः (प)।

संस्कृत०—[तस्य (यो) वल्कः परापतत्–तैब्रा. १,४,७,६]।

हिन्दी०—[वकला (<वल्कलम्)=वल्कलम्]

२३८६+√वल्यूल (वल्यूल) १०/२२८ मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा × | लवनपवनयोः (प) इति दीर्घः—क्षी । क्षी-हे । लवनपतनयोरिति | <√पल्यूल (पल्यूल) लवन-पवनयोः (प) । √पल्युल (पल्युल) १०/ लूनिपूत्योः (प) वो ।

	दुर्गः—क्षी। पल्यूलार्थे (= लूनि-पूत्योः)—वो।	√वल्युल (वल्युल) १०/ पल्यूलार्थे (प) वो। √पू (पूञ्) ९/ पवने (उ)। √पल १०/२१३ पवने (प) काकृ।

√पल १०/२१३ पवने (प) काकृ, +√पू (पूञ्) ९/ पवने (उ) <√पल्पू (ल) >√पल्यूल—इति लक्ष्यते विकासः।

२३८७+√वल्ह् (वल्ह) १०/२३३ च ×,श (क्षी-काकृ-शा-√वल्ह्)	भाषार्थः (प) मै-सा-जै-काकृ-कात। भासार्थः—क्षी-शा-हे। त्विषि—वो।	√वर्ह् (वर्ह) १०/२३२ भाषार्थः (प) मै।
२३८८+√वस् (वस) १०/२०४ च ×,श	स्नेहच्छेदापहरणेषु (प) क्षी-सा-जै। स्नेहच्छेदावहरणे—काकृ। स्नेहच्छेदावहरणेषु—कात-शा-हे। स्नेहच्छेदापहरणेषु—मै। अवहरणे च—मै। वधे स्नेहच्छिदोश्च—वो।	√वस् (वस) १/ निवासे (प)। √वस् (वस) २/ आच्छादने (आ)। √वस् (वसु) ४/ स्तम्भे (प)।

संस्कृत०—कामतस्तु प्रवासनम्–मनु. ९,२४२ = वधः (मन्वर्थ.)।

२३८९+√वस (वस) १०/३८५ क्षी श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	निवासे (प) मै-सा-हे। वासे—वो।	√वास (वास) १०/ उपसेवायाम् (प)।

संस्कृत०—[ब्राह्मणं मे पिता पूर्वं वासयामास·····–महाभार. ३,१२६१]।

२३९०+√वा (वा) १०/३२९ मै-सा-श-च-जै-काकृ-शा ×	गतिसुखसेवनयोः (प) क्षी। गतौ—कात-हे। सुखाप्तिगतिसेवासु—वो।	>√वात (वात) गतिसुख-सेवनयोः (प) इत्येके—क्षी।

यौ. क्रि.; प्रयो. वाते—ह्वि.।

संस्कृत०—वापयति–ह्वि. । मया नावाप्तम् ।

२३९१+√वात (वात) १०/३२९ श-च-कात × (जै–√बात)	गतिसुखसेवनयोः (प) इत्येके—क्षी । क्षी-काकृ-शा-हे । (काकृ—'०सेचनयोः'— त्रुटिः) । सुखसेवनयोः—मै-सा । गतिसेवयोः सुखे (च) —वो ।	< √वा गतिसुखसेवनयोः (प) । √वा २/ गतिगन्धनयोः (प) ।

संस्कृत०—वातयति व्यजनेन पतिं पतिव्रता–सैण्टपीटर्सबर्गसंस्कृतशब्दकोशे । वातयन्त्रविमानक०–कथासरि. ४३,४४ ।

२३९२+√वास (वास) १०/३३१ श ×	उपसेवायाम् (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो । गतिसुखसेवनयोः—जै ।	√वस् (वस) १/ निवासे (प) । √वस् (वस) २/ आच्छादने (आ) । √वस् (वस) १०/२०४ स्नेहच्छेदापहरणेषु (प) विवासति—निघ. ३,५ = परिचरणकर्मा ।

उपसेवा तु = गुणान्तराधानम्—दुर्गादासः ।

संस्कृत०—वासयति–सार. २२२:१५ । (अनिलः) वासयत्यभितो भूमिम्–दे. भा. ८,६,३ । वासितम्–१ योत. ३४ । आवासयन्तः–वा. रा. २,१०३,१४ = सुरभीकुर्वन्तः (तिल.) ।

पालि०—वासेति–विनय. १, २११ = सुरभीकरणे ।

अपभ्रंश०—√वास (सक)=(१) संस्कारे, (२) सुरभीकरणे, (३) निवासे वासइ–भवि. ।

बुन्देली०—{√बसाना†}
हिन्दी०— {√बसाव्ी†} = सौगन्ध्ये, गन्धे ।

२३९३+√विच्छ् (विछ) १०/२४२ च ×, श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे ।	√विच्छ् (विछ) ६/ गतौ (प) ।

भावार्थः—मै-सा-जै-
काकृ-कात ।
त्विषि—वो ।

प्राकृत०—[√विच्छाय (सक) = निस्तेजस्त्वे । विच्छाएइ–गउड. । (नाम-धातुरयम् । विगता छाया तेजो यस्मात् तत्)]

२३९४+√वित्त (वित्त) १०/३७८
मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-
शा ×

समुत्सर्गे (प)
क्षी-हे ।
त्यागे—वो ।

< √व्यय (व्यय) वित्त-
समुत्सर्गे (प) इति
सभ्याः—क्षी ।
√विद् (विद्लृ) ६/
लाभे+क्ते ।

समुत्सर्गः=त्यागः—क्षी ।

संस्कृत०—वित्ते रमस्व–ऋ. १०,३४,१३ । वित्तैषणा–शब्रा. १४.६,४,१ ।

२३९५+√विद् (विद) १०/१७६
श, (जै-√विष् [विषँ])
मुद्रणदोषः । 'विदँ' इति
स्यात् ।

चेतनाख्यानवि-
वादेषु (आ)
क्षी ।
वेदनाख्यानवि-
वादेषु—मै ।
चेतनाख्याननिवासे-
षु—सा-कात-
शा-हे ।
वेदनायाम्—च ।
जै ?
वेतनाख्याननिवास-
नेषु—काकृ ।
'चेतनाख्यान' इति
भाव्यम् ।

√विद् (विद) २/ ज्ञाने
(प) ।
√विद् (विद) ४/ सत्ता-
याम् (आ) ।
√विद् (विद) ७/ विचारणे
(आ) ।
वेदयन्ते–निरु. ५,२,६ ।

यौ. क्रि.; प्रयोज. ज्ञाने—ह्वि. ।

संस्कृत०—आचार्याय वेदयति–आश्व. श्रौ. ८,१४,३ । वेदयन्ति ते–वा. रा. १,७६,१४ । तस्य त्वं वेदयस्व ह–महाभार. १४,१८,३५; काले वेदयते सदा–२,१७५ । वेदये–वा. रा. २,६४,७३ ।

पालि०—वेदेति–सुत्तनिपात २११ ।

प्राकृत०—√वेअ (सक) = (१) अनुभवे, भोगे, (२) ज्ञाने। वेअइ, वेएइ–सम्यक्त्वो. ९।

२३९६+√विप् (विप) १०/१३८ क्षेपे (प) मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे। क्षी-वो।
√विप् १/.........यो. क्रि.—कम्पने ह्वि.।

√टिप् (टिप) १०/१३८ क्षेपे (प)।
√डिप् (डिप) १०/ क्षेपे (प)।
√तिप् (तिप) १०/ क्षेपे (प)।
√वेप् (वेपृ) १०/ कम्पने (आ)।

संस्कृत०—वेना अवीविपन्–ऋ. ९,७३,२; चक्रं न वृत्तं व्यतीरवीविपत्—ऋ. १,१५५,६; विपः.........विधन्त–३,३,१।

२३९७+√विल् (विल) १०/७१ क्षेपे (प) क्षी-मै-च-जै-कात-हे-वो ×,श सा-काकृ।

√वी २/ गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु (प)।
√विल् (विल) ६/ संवरणे (प)।
√वेल् (वेलृ) १/ चलने (आ)।

२३९८+√विष्क् (विष्क) १०/१५१ हिंसायाम् (आ) क्षी-मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो × सा।

< > √किष्क् (किष्क) १०/१५४ हिंसायाम् (आ)।
√हिष्क् (हिष्क) १०/ हिंसायाम् (आ) इति दुर्गः–क्षी।
√हिवक् १०/११९ b हिंसायाम् (आ) काकृ।

क्वचित् कोशे 'हिष्क' इति पठ्यते–सा।

२३९९√विष्क (विष्क) १०/३८३ दर्शने (प) क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो × मै-सा।

वि+√लक्ष् (लक्ष) १०/ दर्शनाङ्कनयोः (आ)– विलक्ष > विलष्क् > (ललोपे) > √विष्क्।
√ब्लेष्क् (ब्लेष्क) १०/ दर्शने (आ) क्षी।

√विष्क् (विष्क) १०/१५१ हिंसायाम् (आ) सा ।
वि+√ईक्ष् १/ दर्शने (आ)= √वीक्ष् > √वीष्क् > √विष्क् इति वागीशः ।

२४००+√वीज (वीज) १०/६४ (प) १०/(१/१७९ क्षी ×, हे ? मै-सा-श-च-जै-काकृ- व्यजने—वो । कात-शा ×

√विज् (विज) १/२१४ गतौ (प) इत्येके—क्षी ।
वि+√ईज् १/ गतिकुत्सनयोः (आ)=√वीज् ।
वि+√अज् १/ गतिक्षेपणयोः (प) =√व्यज्, व्यजनम्

वीजेर्लौकिकादवीजयत्–क्षी ।

संस्कृत०—तेषु वेश्मस्ववीजयत्—वा. रा. ५, ५०, ८; राघवं पर्यवीजयत्—५,४५,९ । पक्षाभ्यामभ्यवीजयत्–महाभार. १२,६३४७; जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ७,३०७ । (तं) वीजन्ति बालव्यजनैः–हरिवंश. १३०९२ ।

प्राकृत०—√वीज (सक)=व्यजने । वीजइ, वीजेमि–मै. ६६ ।

प्राकृत०—√वीअ (सक)=व्यजने । वीअंति–अभि. ८९ । वीयंति–सुर. १,९६ ।

अपभ्रंश०—√विज्ज (सक)=व्यजने । कर्म–विजिज्जइ–भवि. ।

बुन्देली०—बिजना (<व्यजनम् ?)=व्यजनम् ।

२४०१√वीड् १०/ दाढ्र्ये (प)
अपाणिनीयः

यद् वीळयासि वीळु तत्–ऋ. ८,४५,६ । वीळयतिश्च व्रीळयतिश्च संस्तम्भकर्माणौ पूर्वेण संप्रयुज्येते–निरु. ५,१६,१ ।

२४०२+√वीर (वीर) १०/३४७ विक्रान्तौ (आ) च ×, श क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । शौर्ये—वो ।

√वीड् (वीड) दाढ्र्ये ऋ. ८,४५,६ ।
√अज्+उणा. १,१३ रकि; अजेर्वीभावः ।
वि+√ईर् १०/ विशेषेण ईरयति दूरीकरोति शत्रून्=√वीर ।

		√वी २/ गतिव्याप्ति-प्रजनकान्त्यसनखादनेषु (प)।

संस्कृत०—इन्द्रमनु वीरयध्वम्–ऋ. १०,१०३,६। वीरयस्व–ऐब्रा. ३,२०. तैब्रा. २,७,८,१। वीरैः स्याम सधमादः–ऋ. ५,२०,४=पुत्रैः। वीरहीनां तथा स्त्रियम्–मार्क. पु. ३५,३१=पतिपुत्रहीनाम्।

बुन्देली०—बीर, बीरो=पुत्रः। "सो जा, मोरे बीर! बीर की बालैयाँ लैजैं गंगा जी के तीर" बुं. ख. लोकगीतम्।

२४०३+√वुक्क् (वुक्क) १०/१७२ च × (क्षी-सा-श-काकृ-कात-शा-हे-वो–√वुक्क्)	भाषणे (प) मै। क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे। भर्त्सने—जै। श्वादिशब्दे—वो।	√बुक्क् (बुक्क) १/ भाषणे (प)। √बुख् १/४६० a चलने (आ) काकृ।

हिन्दी०—√भौंकना।

२४०४+√वृ (वृञ्) १०/२६४ च ×, श	आवरणे (उ) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-हे। जै? वृतौ—वो।	√वृ (वृञ्) वरणे (उ)। √वॄ (वॄञ्) ९/ वरणे (उ)।

यौ, क्रि.; प्रयोज. वृतौ—ह्वि.।

संस्कृत०—वारयते–तांब्रा. ९,६११; तैब्रा. १,८,२,५। वरन्ते–ऐब्रा. ४,२९; जैब्रा. १८०।

पालि०—वारेति–पेतवत्थु २,७।

प्राकृत०—वार (सक)=रोधे, निषेधे। वारेइ–उव.; महा.।

हिन्दी०–√वराना (<वारणम्)=सत्यपि प्रसङ्गे कस्या अपि वार्ताया अनुदीरणे, वारणे, (२) त्यागे, (३) रक्षायाम्, (४) क्षेत्रेभ्यो मूषिकादीनामपसारणे।

हिन्दी०—√बारना=निषेधे।

२४०५+√वृंह् (वृहि) १०/२३१ च × (क्षी-श-काकृ-शा-हे–√बृंह्)	भाषार्थः (प) मै-सा-जै-काकृ-कात। भासार्थः—क्षी-शा-हे। त्विषि—वो।	√वृंह् (बृहि) १/ शब्दे, च=वृद्धौ (प)। √वृह् (बृहिर्) १/ शब्दे च (प) इति दुर्गः - क्षी।

२४०६+√वृज् (वृजी) १०/२६३ श	वर्जने (प) आधृषाद्वा क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे । त्यागे—वो ।	√वृज् (वृजी) २/ वर्जने (आ) । √वृज् (वृजी) ७/वर्जने (प) । √वृञ्ज् (वृजि) २/वर्जने (आ) ।

यौ. क्रि.; प्रयोज. वेष्टने—ह्वि. ।

संस्कृत०—वर्जयति–छान्दोग्यो. २,२२,१; ऋ. प्राति. ६,१०,१५,८; लाट्या श्रौ. ३,३,२५ । वर्जयसि–वा. रा. २,१००,६७ । यत्र वर्जयते राजा–मनु. ९,२४६; वर्जयेत् २,१७७ ।

प्राकृत०—√वज्ज (सक) = त्यागे–काल.; महा.; पंचा. १२,६ ।

२४०७+√वृत् (वृतु) १०/२५२ च×,श	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-जै-काकृ-कात । दीप्तौ—वो ।	√वृत् (वृतु) १/ वर्तने (आ) । √वृत् (वृतु) ४/ वरणे (आ) । √वृध् (वृधु) १/ वृद्धौ (आ) ।

संस्कृत०—[वर्तयतं दिवो वधम्–ऋ. ७,१०४,४ ।]

२४०८+√वृध् (वृधु) १०/२५३ च-जै×,श(काकृ—√वृध्)	भासार्थः (प) क्षी-शा-हे । भाषार्थः—मै-सा-काकृ-कात । दीप्तौ—वो ।	√वृध् (वृधु) १/ वृद्धौ (आ । √वर्ध् (वर्ध) १०/ छेदन-पूरणयोः (प) ।

२४०९+√वृष् (वृष) १०/१७२ मै-स-च-काकृ-कात-वो×	शक्तिबन्धने (आ) क्षी-सा-जै-शा । 'शक्तिसम्बन्धे' इति मैत्रेयः—सा ।	√वृष् (वृषु) १/ सेचने (प) । √घृष् (घृष) १०/ सामर्थ्य-धारणार्थः (आ) इत्येके–क्षी । वृषायमाणः–तैब्रा.२,५,४,२ । अवृषायिषत—मंब्रा.२,२,७ ।

शक्तिबन्धनम् = प्रजननसामर्थ्यम्–क्षी ।

२४१०+√वृष् (वृषु) १०/१६३	शक्तिसम्बन्धे (आ) मै-कात । शक्तिबन्धे—हे । प्रजनैश्ये—वो ।

यौ. क्रि.; प्रयो. वर्षणे—ह्वि. ।

संस्कृत०—यूयं वृष्टिं वर्षयथ–ऋ. ५,५५,५।

२४११+√वेल (वेल) १०/३२७ श-च ×	कालोपदेशे (प) क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा। हे ? कालार्थे—वो।	

संस्कृत०—संवत्सरवेलायाम्–शब्रा. ७,४,२,३८। वारवेलः–वा. रा. २,५९,३०–वेला=मर्यादा (तिल.)।

२४१२+√व्यप् (व्यप) १०/९४ मै-श-जै-काकृ-कात- शा-हे ×	व्यये (प) इति कौशिकः—क्षी। क्षये—सा-वो। (कूट) दाहे—च।	<√व्यय् (व्यय) क्षये (प)। वि + अपेत्युपसर्गौ= √व्यप्।
२४१३+√व्यय् (व्यय) १०/९४ मै-श-च ×	क्षये (प) क्षी-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे नुदि—वो।	वि+√इ (इण्) २/ गतौ (प) =√व्यय्। वि+√अय् (अय) १/ गतौ (आ) =√व्यय्। √व्यय् (व्यय) १/ गतौ (प)। √व्यय (व्यय) १०/ वित्तसमुत्सर्गे (प)।
२४१४√व्यय (व्यय) १०/३७७	गतौ (प) क्षी-हे। गतौ त्यागे—वो।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।

उत्तरधातोरभिन्नेयं प्रकृतिरिति शेषस्ततोऽवगन्तव्यः।

२४१५+√व्यय (व्यय) १०/३७७ च ×, श	वित्तसमुत्सर्गे (प) इति सभ्याः—क्षी। क्षी-मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे। समुत्सर्गे—हे। गतौ त्यागे—वो। व्यये—ह्वि.।	ध्वनिसादृश्यानि पूर्ववत्।

संस्कृत०—पृष्टोऽपव्ययमानस्तु–मनु. ८,६०=अपह्नुवानः (मन्वर्थ.); हुत्वाऽप-व्ययते च यत्–८,३३२=अपह्नुते (मन्वर्थ.)।

२४१६+√व्युन्द् (व्युदि) १०/९४
मै-सा-श-च-जै-काक्र-कात-
शा-हे-वो ×
व्यये (प) इति
नन्दी—क्षी।
<√व्यय् (व्यय)
क्षये (प)।
वि+√उन्द् (उन्दी) ७/
क्लेदने (प)।

संस्कृत०—व्युन्दन०–वा. सं. २,२ (क्लेदने)।

२४१७+√व्रज् (व्रज) १०/८०
च-काक्र-कात-शा ×,
श
मार्गसंस्कारगत्योः (प) इति
चन्द्रः—क्षी।
क्षी-सा।
मार्गसंस्कारयोः, गतौ च—मै।
मार्गणसंस्कारयोः—जै।
मार्गणसंस्कारगत्योः—हे।
गतौ संस्कृतौ च—वो।
<√वज् (वज) मार्ग-संस्कारगत्योः (प)।
यौ. क्रि.; प्रयो. ह्वि.।

संस्कृत०—रामं प्राव्राजयत् समाः—रघु. १२,६=प्रावासयत् (संजी.)।

२४१८+√व्रण (व्रण) १०/३८३
च ×,श
गात्रविचूर्णने (प)
क्षी-मै-सा-जै-काक्र-
कात-शा-हे।
अङ्गचूर्णे—वो।
√व्रण् (व्रण) १/ शब्दार्थः (प)।
√वृण् १/२०८d क्रिमिभक्षणे (प) काक्र।
व्रन्दी व्रन्दतेर्मृदुभावकर्मणः–
निरु. ५,१६,१।

भारोपीय०—√*व्रएर=विदारणे। ग्रीक्. व्रन्; रसन्–वॉरॉन=छिद्रम्–वा. पॉकर्नीः।

संस्कृत०—साकूतनिर्व्रणित०–कथासरि. ३८,२८। व्रणयति (अधरम्)—इन्दिशो स्पृशो २९९०।

२४१९+√शट् (शट) १०/१६०
मै-सा-श च-जै-काक्र-
कात-शा ×
श्लाघायाम् (आ) इति
नन्दी—क्षी।
क्षी-हे।
श्लाघे—वो।
<√शठ् (शठ) श्लाघा-याम् (आ)।
√शल् (शल) १०/१६०
श्लाघायाम् (आ)
इति कौशिकः—क्षी।

		√शल्भ् शल्भ १/ कत्थने (आ)। √शाड् (शाडृ) १/ श्लाघायाम् (आ)।
२४२०+√शठ् (शठ) १०/२७ च-जै-शा ×,श	असंस्कारगत्योः (प) क्षी-सा। संस्कारगत्योः—मै-काकृ-कात-हे। आलस्ये गत्यसंस्कृत-संस्कृते—वो।	√सठ (सठ) श्वठार्थे=[गत्यसंस्कृत-संस्कृते] (प) वो। √शठ् (शठ)१/ कैतवे (प)।
२४२१+√शठ् (शठ) १०/१०४ मै-सा-श-च-काकृ-कात-शा-हे ×	आलस्ये (प) इत्येके—क्षी। क्षी-वो।	<√शुठ् (शुठ) आलस्ये (प)।
२४२२+√शठ् (शठ) १०/१६० च ×,श	श्लाघायाम् (आ) क्षी-मै-सा-जै,-काकृ (प),-कात-शा-हे-वो।	>√शट् (शट) श्लाघायाम् (आ) इति नन्दी—क्षी।
२४२३+√शठ (शठ) १०/३०० श ×	असम्यगाभाषणे (प) क्षी। सम्यगाभाषणे—मै-च-काकृ-कात। सम्यगवभाषणे—सा-जै-शा। सम्यग्भाषणे—हे। दुर्वाचि—वो।	द्रष्ट. √शट् (शट) १०/१६० श्लाघायाम् (आ)।

"सम्यगाभाषणे=सम्यग्वचनक्रियायाम् इति क्षीरस्वामी"–पुरुषकारः (६९ पृ.)।

२४२४+√शब्द् (शब्द) १०/१८२ च ×,श	उपसर्गादाविष्कारे (प) क्षी-मै-सा-काकृ-कात-शा। अव्यक्तशब्दक्रियायाम्—मै। आविष्करणे—जै।	पिब्दना–ऋ. ६,४६,६; शौ. २०,८,२। अव्यक्तं शब्दायमाने, रक्षोभेदे–वाचस्पत्यकोशः। अपि

	भावाविष्कारयोः—हे ।	+शब्द (पृषोदरादीनि))
	आविष्कृतौ—वो ।	=√पिब्द्, पिब्दना ।
	शब्दकृतौ—वो (निरुप-सर्गः) ।	शब्दते—निरु –. १,१८,१ ।
	भाषणेऽपि शब्दविशेषेऽस्य वृत्ति स्मरन्ति—मै ।	

संस्कृत०—अहरभिशब्दयन्तः-आश्व. श्रौ. ६,१०,२३ । पञ्चरात्रानुशब्दितः-महाभार. १२,१२९७६ । नामग्राहमशब्दयत्—कथासरि. ११०,२४ ।

२४२५+√शम् (शम) १०/१६४ च ×, (जै√सम्)	आलोचने (आ) क्षी-मै-सा-जै-काकृ कात-शा-हे । आलोचे—वो (उ) ।	√शम् (शमः) १/८०३ अदर्शने–मित् ।

यौ. क्रि.; प्रयो. द्वि. ।

संस्कृत०—निशामयत–वा. रा. ६,२१,२; निशाम्य–१,६९,१७=दृष्ट्वा (तिल.); निशम्य–२,१०,४=ज्ञात्वा (तिल.) । चित्रमद्य निशामय–महाभार. ४,१९६८ ।

२४२६+√शम्ब् (शम्ब) १०/२१ श-च-जै-काकृ-कात-शा-वो ×	सम्बन्धे (प) चन्द्र आह—क्षी । क्षी-मै-हे । सम्बन्धने—सा ।	<√साम्ब् (साम्ब) सम्बन्धे (प) । शम्ब इति वज्रनाम, शमयतेर्वा शातयतेर्वा–निरु. ५,२४,२ ।

संस्कृत०—[शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तम्–ऋ. २,१२,११; शम्बः–१०,४२,७ ।] शम्बूकं नाम नामतः–वा. रा. ७,७६,३ ।

२४२७+√शर (शर) १०/३१५ मै-सा-श-च-जै-काकृ कात-शा-वो ×	दौर्बल्ये (प) इति नन्दी—क्षी । क्षी-हे ।	<√शार (शार) दौर्बल्ये (प) √शॄ (शॄञ्) ९/ हिंसायाम् (उ) । शरः शृणातेः–निरु. ५,४,५ ।

संस्कृत०—[मा युगं विशारि–ऋ. ३,५३,१७० । शर०–ऋ. १,१२१,३ । अग्निहोत्रं शरशरायत्–आश्व. श्रौ. ३,११,१९ । शरस्तम्बाच्च गौतमः–महाभार. १,१३८,१५ ।

२४२८+√शल् (शल) १०/१६० मे-सा-श-च-जै-काक्ृ- कात-शा ×	श्लाघायाम् (आ) इति कौशिकः—क्षी । क्षी-हे । श्लाघे—वो ।	< √शठ् (शठ) श्लाघायाम् (आ)। द्रष्ट.√शाड् (शाड़) १/ श्लाघायाम् (आ)।
२४२९+√शार (शार) १०/३१५ मै-सा-श-च-जै-काक्ृ ×	दौर्बल्ये (प) क्षी-कात-शा-हे-वो ।	< √शर (शर) दौर्बल्ये (प) इति नन्दी—क्षी । < √सार (सार) दौर्बल्ये (प) इति दुर्गः—क्षी । √शॄ (शॄञ्) ९/ हिंसायाम्(उ)।

संस्कृत०—विशारि–ऋ. ३,५३,१७ ।

२४३०+√शिष् (शिष) १०/२६ श-च ×	असर्वोपयोगे (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्ृ, कात-शा-हे-वो ।	√शिष् (शिष) १/ हिंसार्थः (प)। √शिष् (शिष्लृ) १/ विशेषणे (प)।
विपूर्वः– च ×	अतिशये—क्षी-मै-सा-जै-काक्ृ-कात-शा-हे । अतिशायने—वो ।	

असर्वोपयोगः = अनुपयुक्तत्वम्—क्षी ।

असर्वोपयोगः = परिशेषीकरणम्–दुर्गादासः ।

संस्कृत० · दत्तशेषं न शेषयेत्–महाभार. १३,४०० । न शेषयेतां युधि शत्रुसेनाम्–३,१४७६० ।

२४३१+√शीक् (शीक) १०/२५५ क्षी-मे-श-च-जै-काक्ृ-कात-शा-हे-वो ×	भाषार्थः (प) स्वामिकाश्यपानुसारेण—सा ।	
२४३२+√शीक् (शीक) १०/२७६ श-च × (काक्ृ-√सीक्)	आमर्षणे (प) आधृषाद्वा क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे । काक्ृ ? सेके आमर्षे च—वो ।	√शीक् (शीक) १/ सेचने (आ)। √चीक् (चीक) १०/२०७ आमर्षणे (प) मै । √शक् (शक) ४/ विभाषितो मर्षणे (आ)।

संस्कृत०—शीकित०–तै. ७,५,११,२। शीकाय–तै. प्राति. ३,२। शीकायन्त्—वा. सं. २२,२६=सेचने।

२४३३+√शील (शील) १०/३१५ उपधारणे (प)
शX
क्षी-मै-सा-च-जै-काक्ट-कात-शा-हे।
अभ्यासेऽतिशायने—वो।
उपधारणम्=अभ्यासः—क्षी।
उपधारणम्=परिचय इत्येके—क्षी।

संस्कृत०—शीलयेदुत्तरेण वा–आपस्त. १,३०,७। यतस्व पुण्यशीलने–महाभार. १२,३२१,४३=अभ्यसने। नैकमेवातिशीलयेत्–सुश्रु. २,२१२,१७।

प्राकृत०—√सील (सक)=(१) अभ्यास, (२) पालने–हित. १९।

२४३४+√शुक्ल् (शुक्ल) १०/८४ अतिसर्जने (प) सा। सर्जने—काक्ट। > <√शुल्क् (शुल्क) १०/८१ सर्जने (प)। लकारककारयोर्वर्णविपर्यय इति वागीशः।
क्षी-मै-श-च-जै-कात शा-हे-वो ×

२४३५+√शुठ् (शुठ) १०/१०४ आलस्ये (प)
च×,श
क्षी-मै-सा-जै-काक्ट-कात-शा-हे-वो।

२४३६+√शुण्ठ् (शुठि) १०/१०५ शोषणे (प) √शुण्ड् १/१८३ m हिंसा-गत्योः (प)।
च×,श
क्षी-मै-सा-जै-काक्ट-कात-हे-वो।

संस्कृत०—द्रष्ट. √शुण्ठ् (शुठि) १/३४१ शोषणे (प)।

२४३७+√शुन्ध् (शुन्ध) १०/२८० शौचकरणे (प) √सुन्द् शोभे—सौ. धा.–वो।
श-चX
आधृषाद्वा।
क्षी-शा।
शौचकर्मणि—मै (उ),-सा।
शुद्धौ—जै-कात-शा-हे (आ),-काक्ट-वो।

यौ. क्रि.; प्रयोज. द्वि.।

संस्कृत०—शुन्धयति–वा. सं. ४,२ ।

२४३८+√शुल्क् (शुल्क) १०/८१	सर्जने (प)	> √शुल्व् (शुल्व) असर्जने
मै-श-च-कात-शा-हे ×	क्षी-काक्र ।	(प) इत्येके – क्षी ।
(काक्र—√शुक्ल्)	अतिस्पर्शने—सा ।	√शुल्क् १०/३३ भाषणे
	जै ?	(प) काक्र ।
	सर्जने वर्जने भाषे—वो ।	√श्वल्क् (श्वल्क) १०/
		परिभाषणे (प) ।
		√वल्क् (वल्क) १०/
		परिभाषणे (प) ।

संस्कृत०—शुल्काय देयाम्—ऋ. ८, १, ५; ७, ८२, ६ । धनुः शुल्कावाप्तम्—महाभार. १,७०८८ । गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि–मनु. ३,५१ ।

२४३९+√शुल्ब् (शुल्ब) १०/७६	माने (प)	> √शूर्प् (शूर्प) माने (प)
मै-श-च-काक्र ×	क्षी-सा-जै-कात ।	इति चन्द्रः—क्षी ।
(जै-कात √शुल्व्)	सर्जने – कात-शा ।	
	माने सर्जने च—हे ।	
	माने सर्गे—वो ।	

संस्कृत०—शुल्ब०–आपस्त. (कात्या. श्रौ.) १,३,१४ । शुल्वसूत्रनामको ग्रन्थः ।

२४४०+√शुल्व् (शुल्व) १०/८१	असर्जने (प)	> √शुल्क् (शुल्क) सर्जने
	इत्येके—क्षी ।	(प) ।

१०/७६ धातोरभिन्नोऽयम् । अर्थभेदात् क्षीरस्वामिनाऽन्यत्र संख्यात इति सर्वेषां वैयाकरणानामर्थादयस्तत एवावसेयाः ।

२४४१+√शूर (शूर) १०/३४६	विक्रान्तौ (आ)	√शूर् (शूरी) ४/ हिंसायाम्
च × ,श	क्षी-मै-सा-जै-काक्र-	(आ) ।
	कात-शा-हे ।	√शु १/ गतौ (प) + उणा.
	विक्रमे—वो ।	२,२५ क्रन् दीर्घश्चेति शूरः
		(शवति वीर्यं प्राप्नो-
		तीति) । शूरः शवतेर्गति-
		कर्मणः—निरु. ४,१३,१ ।

संस्कृत०—शविष्ठं न आ भर शूर शवः–ऋ. ६,१९,६; इमे नरो वृत्रहत्येषु शूराः–७,१,१० । शूराश्च कृतविद्याश्च–महाभार. १,१०९,४ ।

२४४२+√शूर्प् (शूर्प) १०/७६ च×,श (काकृ√सूर्प्)	माने (प) इति चन्द्रः—क्षी । क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	<√शुल्ब् (शुल्ब) माने (प)। √शॄ (शॄञ्) ९/ हिंसायाम् (उ) + उणा. ३/२६ इति पः; चकारात् स च कित् ।

संस्कृत०—शूर्प०-तैब्रा. १,६,५,४; शब्रा. १,१,१,२२ । सशूर्पपिटकाः—महाभार. ५,५२४९ । विसृज्य सूर्पवद्दोषान् गुणान् गृह्णन्ति साधवः—इन्दिशे स्प्रूशे २८७८ ।

२४४३+√शृध् (शृध) १०/२०२ च-जै-वो × , श	अप्रसहने (प) क्षी-हे । 'प्रहसने=अभिभवे' इत्येके—क्षी प्रसहने—क्षी-मै-सा-शा-हे । प्रहसने—काकृ-शा ।	√शृध् (शृध) १/ शब्द-कुत्सायाम् (आ)। √शृध् (शृध) १/ उन्दे (उ)। √धृष् (धृष) १०/ अप्र-सहने (प)। वर्ण-विपर्ययेण— √शृध् प्रहसने—काकृ-कात ।
१/ यौ. क्रि.; प्रयो.	औद्धत्ये —ह्वि. ।	

प्रहसनम्=विद्रव इति गोविन्दभट्टः—(श. क. द्रु.) ।

संस्कृत०—शर्धयतीति ह्वि. ऋग्वेदोदाहरणं प्रस्तौति । मया नोपलब्धम् ।

२४४४+√श्रण् (श्रण) १०/४२ श	दाने (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	√सन् (षणु) ८/दाने (उ) ।
१/, यौ. क्रि.; प्रयो.	ह्वि. ।	

संस्कृत०—विश्राणय सर्वशः—वा. रा. २,३२,२९; विश्राणितम्—२,३२,२६= दत्तम् (तिल.) । विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्तथा—महाभार. १३,२८०३ । विश्राण्य—रघु. १४,१५=दत्त्वा—(संजी.) ।

२४४५+√श्रथ् (श्रथ) १०/१३ च×,श (काकृ√श्रन्थ्) (कात—√ग्रन्थ्)	प्रतिहर्षे (प) क्षी-कात-शा-हे । प्रतियत्ने—मै-हे । प्रयत्ने—सा । 'प्रस्थाने' इति मैत्रेयः—सा ।	

'अतिहर्षे' इति बह्वः—
सा। (बा. ग. प.
प्रतिहर्षे पठति तद्
धातुवृत्तौ नास्ति)।
प्रीतिहर्षे – जै।
प्रतिहर्षणे—काकृ।
यत्ने प्रतिहृषि—वो।

१/, यौ. क्रि.; प्रयोज. शैथिल्ये—ह्वि.।

२४४६√श्रथ् (श्रथ) १०/२७३ हिंसायाम् (प) > √श्रन्थ् (श्रन्थ) हिंसायाम् (प) इत्येके—क्षी।
शा-च-कात × आधृषाद्वा क्षी-जै-शा। मोक्षणे—मैं-सा-हे। हिंसायां बन्धने च—हे। बन्धे मोक्षे वधे—वो।
√ग्रथ् १०/३२८ हिंसायां बन्धने च (प) जै। √ग्रथ् १०/२४६ हिंसायां बन्धने (प) शा।
१/ यौ. क्रि.; प्रयोज. शैथिल्ये—ह्वि.।

संस्कृत०—श्रथन्ते–ऋ. ५,५९,१। अनु शिश्रथः–ऋ. ५,३२,२२। वि शश्रथे–ऋ. ९,७०,२ (अनु श्रृन्थति–तै. ६,१,९,७)।

२४४७+√श्रथ (श्रथ) १०/३१७ दौर्बल्ये (प)
शा-च × क्षी-मैं-सा-काकृ-कात-शा-हे-वो।
शैथिल्ये—जै।
१/, यौ. क्रि. प्रयो. ह्वि.।

संस्कृत०—श्रथयति (अद्रिम्)–ऋ. १०,११२,८; ९,६८,२। श्रथयन्ताह सिस्रतः–ऋ. ५,५४,१०। श्रथयन्ति–ऐब्रा. ६,२४। शिश्रथयत्–तैब्रा. २,५,४,४।

२४४८+√श्रन्थ् (श्रन्थ) १०/२७३ हिंसायाम् (प) < √श्रथ् (श्रथ) हिंसायाम् (प)।
मैं-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा × आधृषाद्वा इत्येके—क्षी
हिंसार्थः—हे।
दर्भे वधे—वो।

२२४९+√श्रन्थ् (श्रन्थ) १०/२८४ सन्दर्भे (प) आधृषाद्वा √श्रथ् (श्रथ) १०/२७३
शा-च × क्षी-मै-सा-जै-काकृ- हिंसायाम् (प) ।
कात-शा-हे ।
दर्भे वधे—वो ।

संस्कृत०—[अनु श्रृन्थति–तै. ६,१,९,७ ।]

२४५०+√श्लिष् (श्लिष) १०/३८ श्लेषणे (प) √श्लिष् (श्लिष) ४/
च ×, शा क्षी-मै-सा-जै-काकृ- आलिङ्गने (प) ।
कात-शा-हे ।
श्लेषे—वो ।

यौ. क्रि.; प्रयोज. ह्वि. ।

संस्कृत०—श्लेषयेत् स्वजघनम्–रतिरह. [–किरातार्जु. ९,५०–मल्लि. टीकायाम् ।]

२४५१+√श्वठ् (श्वठ) १०/२८ असंस्कारगत्योः (प) √शठ् (शठ) १०/२७ असं-
शा क्षी·सा । स्कारगत्योः (प) ।
संस्कारगत्योः—
मै-काकृ·कात-शा-हे ।
गतौ—च ।
गतिसंस्कारयोः—जै ।
गत्यसंस्कृतसंस्कृते—वो ।

२४५२+√श्वठ (श्वठ) १०/३०१ असम्यगाभाषणे (प) √शठ (शठ) १०/३००
क्षी-सा । असम्यगाभाषणे (प) ।
सम्यगवभाषणे—
सा-जै·शा ।
सम्यगाभाषणे—मै-च-
जै-काकृ·कात ।
सम्यग्भाषणे—हे ।
दुर्वाचि—वो ।
'अभाषणे' इति केचित्
—सा ।

"सम्यगाभाषणे=सम्यग्वचनक्रियायाम् इति क्षीरस्वामी"–पुरुषकारः (६९ पृ.) ।

२४५३+√श्वण्ठ् (श्वठि) १०/२८ श-च-काकृ-कात ×	असंस्कारगत्योः (प) इति दौर्गाः—क्षी । क्षी-सा । संस्कारगत्योः— मै-शा-हे । गतिसंस्कारयोः—जै । गत्यसंस्कृतसंस्कृते—वो ।	< √श्वठ् (श्वठ) असंस्कार- गत्योः (प) ।
२४५४+श्वभ्र् (श्वभ्र) १०/८५ मै-श च-जै-काकृ- कात-शा ×	गतौ, च=कृच्छ्रजीवने (प) इति दौर्गाः—क्षी । क्षी । गत्याम्—सा । गतौ—हे । बिले गतौ तङ्के—वो ।	< √स्वर्त् (स्वर्त) गत्याम्, च=कृच्छ्रजीवने (प) । √श्वर्त् (श्वर्त) १०/८५ गत्याम् (प) मै ।

संस्कृत०—परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्याम्—ऋ. २,२७,५; शब्रा. ११,२,३,८। श्वभ्रम्-वा. रा. ३,४,११ (गी. प्रे. सं.) । श्वभ्र०—मार्क. पु. ५३,२९=छिद्र० ।

२४५५+√श्वर्त् (श्वर्त) १०/८५ क्षी-च-कात-हे-वो ×, श	गत्याम् (प) मै-सा-काकृ । गत्याम्, च= कृच्छ्रजीवने—शा । गमने, च= कृच्छ्रजीवने—जै ।	श्वात्रति—निघ. २,४= गतिकर्मा । √स्वर्त् (स्वर्त) १०/गत्याम्, च=कृच्छ्रजीवने (प) ।
२४५६+√श्वल्क् (श्वल्क) १०/३४ श, (काकृ-√शुल्क्)	परिभाषणे (प) आधृपाद्वा क्षी-मै-सा । भाषणे—च-जै- काकृ-कात-शा-हे । भाषे—वो ।	√वल्क् (वल्क) १०/परि- भाषणे (प) । √शुल्क् १०/३३a भाषणे (प) काकृ ।
२४५७+√श्वेत (श्वेत) १०/३८७ श-जै-शा-हे-वो ×	·········(प) क्षी-मै-सा-च-काकृ- कात × तेनातिक्रामति । तदाचष्टे ।	√श्वित् (श्विता) १/ वर्णे (आ) ।

२४५८+√सङ्केत (सङ्केत) १०/३४९	आमन्त्रणे (प)	√केत (केत) १०/ आमन्त्रणे
क्षी-मे-श-च-जै-काक्-कात- शा-हे-वो ×	सा।	(प)।

संस्कृत०—शिष्याणां सङ्केतयति–जेड्. डी. डी. एम. जी. १४.५७२,१२। सङ्केतित०–प्रायश्चित्तत. २२,b८।

प्राकृत०—√संकेअ (सम्+√केतय्)=इङ्गिते। संकृ–संकेइय–सम्मत्त. २१८।

हिन्दी०—√सकेतना=सङ्कोचे।

हिन्दी०—[√संकेतना (<संकीर्ण–?)=संकटे]।

२४५९+√सङ्ग्राम (सङ्ग्राम) १०/३६६	युद्धे (प)	√ग्राम (ग्राम) १०/३५०
श	क्षी-च,-मै-सा-जै- काकृ-कात-शा- (आ),-हे-वो (उ)।	आमन्त्रणं (प) सा। सम्+√ग्राम= √सङ्ग्राम।

प्राकृत०—√संगाम (सक)=युद्धे। संगामेइ–भग.; तंदु. ११। वकृ–संगामेमाणणाया. १,१६—पत्र. २२३; निर. १,१।

२४६०+√सट्ट् (सट्ट) १०/९४	हिंसायाम् (प)	√सठ् १०/ गतौ (प) वो।
श-जै ×	क्षी-मै-सा-च-शा। हिंसाबलदाननिकेतनेषु— काकृ-कात-हे। निकेतने हिंसे बले दाने— —वो।	

संस्कृत०—सट्टक०–सा. द. ४१९; ५४२।

२४६१+√सत्र (सत्र) १०/३५०	संतानक्रियायाम् (आ)	√सद् (षद्लृ) १/ विशरण-
श-च ×	क्षी-मै-सा-काकृ-कात। संदानक्रियायाम्— जै-शा-हे। सम्बन्धे संततौ—वो।	गत्यवसादनेषु (प)। √सद्+उणा. ४,१६६।

संस्कृत०—सत्र०–ऋ. ७,३३,१३। सत्रं निषेदुर्ऋषयो नाधमानाः–अ.वे. १७,१,१४।

२४६२+√सद् (आङ् पदः) १०/२७९ श-च ×	पद्यर्थे (प) आधृषाद्वा क्षी-मै-सा-कात। गतौ—जै·सा-हे-वो। गत्यर्थे—काकृ।	√सद् (षद्लृ) १/विशरण- गत्यवसादनेषु (प)।

संस्कृत०—आसदम्–ऋ. ४,९,१; आसदे–५,२६,८; आसादयति–१,३१,१७। आसादयामास–वा. रा. २,३१,१४। न चाससाद—हरिवंश. ४९१९।

२४६३+√सभाज (सभाज) १०/३३४ श-च ×	प्रीतिदर्शने (प) क्षी। प्रीतिदर्शनयोः— मै-सा-जै। प्रीतौ—काकृ- कात-शा-हे। सेवने—काकृ- कात-शा-हे। सेवनप्रीतिदर्शने —वो।	√भज् (भज) १/सेवायाम् (उ)। √भाज् (भाज) १०/पृथ- क्कर्मणि (प)। स+√भाज=√सभाज।

संस्कृत०—सभाजयति–वा. रा. ३,३५,१७। सभाजयन्ते–महाभार. ५,१७,१८। सभाजयसे–मा. पु. ११०,१३। सभाजयामास–भा. पु. १०,४८,३।

प्राकृत०—√सभाज (सक)=पूजने–शो.; अभि. १६०।

२४६४+√सम्ब् (षम्ब) १०/२१ क्षी-च ×, श (कात— √सङ्घ्)	संबन्धे (प) मै-सा-जै-काकृ- कात-शा-हे-वो। संबन्धने—सा।	√सम्ब् (षम्ब) १/सर्पणे (प) वो। साम्ब् (साम्ब) १०/२१ संबन्धे (प)। √शम्ब् (शम्ब) १०/संबन्धे (प)।
२४६५√सह् (षह्) १०/२६० च ×, श	मर्षणे (प) आधृ- षाद्वा क्षी-मै-सा-च-जै- काकृ-कात-शा-हे। शक्तौ—वो।	√सह् (षह्) १/मर्षणे (आ)।
१/यौ. क्रि.; प्रयोज.	ह्वि.।	

संस्कृत०—सहन्तम्, सहन्ती–ऋ. १,११,४। स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम्–सुभाषित. ६,३१।

२४६६+√सान्त्व् (सान्त्व) १०/३३ मै-सा-च ×	सामप्रयोगे (प) क्षी-जै-काकृ-कात-शा-हे । सामयोगे—वो ।	√साम (साम) १०/ सान्त्वने (प) च ।
२४६७+√सान्त्व् (षान्त्व) १०/३४ क्षी-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	सामप्रयोगे—मै सा-हे । सामयोगे—वो ।	

संस्कृत०—परिसान्त्वय–वा. रा. १,६४,१८; २,३०,२८; २,८०,२१ । परिसान्त्वयस्व–महाभार. ३,२३४; कानि सान्त्वानि–५,१ ०,२–सान्त्वम्=अत्यर्थं मधुरम् । विधिना तेन सान्त्वयन्–मनु. ८,७९=प्रियोक्ति रचयन् (मन्वर्थं.); सान्त्वेन प्रशमय्यादौ–मनु. ८,७९=प्रीत्या (मन्वर्थ.) । सान्त्वमान०–महाभार. ८,२४३ ।

२४६८+√साम् (साम) १०/३३ मै-सा-श-जै-काकृ-कात-शा ×	सान्त्वप्रयोगे (प) इति चन्द्रः—क्षी । क्षी-हे । सान्त्वने—च । सान्त्वे—वो ।	√साम् (साम) १०/ सान्त्वने (प) ।

संस्कृत०—सामानं व्याचष्टे–तैब्रा. ३,२,५,४ ।

२४६९+√साम (साम) १०/३२६ श-च ×	सान्त्वने (प) क्षी-मै-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो । सान्त्वप्रयोगे–शो । क्षी—सान्तने (यु. मी. सं.) तदयुक्तम् । सान्त्वनम्=प्रीणनम्—क्षी ।	√साम् (साम) सान्त्वप्रयोगे (प)। चान्द्रमते १०/२९ इति क्षी । √साम् (साम) १०/८९ सान्त्वने (प) च ।

संस्कृत०—पूर्ववदुदाहरणमवसेयम् ।

२४७०+√साम्ब् (साम्ब) १०/२१ मै-श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	सम्बन्धे (प) क्षी-सा-हे-वो ।	√सम्ब् (षम्ब्) १०/२१ सम्बन्धे (प) मै । √शम्ब् (शम्ब) १०/२१ सम्बन्धे (प) इति चन्द्रः—क्षी । स + अम्ब = √साम्ब्—इति वागीशः ।

२४७१+√सार (सार) १०/३१५
श-च-कात-शा-हे ×
(बा.ग.प.–क्षी ×)
(जै–√सर)
(काकृ–√स्वार)
सारयतीति व्याख्यातः
कन्नडटीकायाम्

दौर्बल्ये (प) इति
दुर्गः—क्षी ।
क्षी-मै-सा-काकृ-
कात-वो ।
शैथिल्ये—जै ।

< √शार (शार) दौर्बल्ये (प)।
√शर (शर) दौर्बल्ये (प)
इति नन्दी—क्षी ।
√सृ १/गतौ (प)।
राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः
सारो हिमाद्रिणा—रघु.
४,७९=बलम्, धनम् ।

सृ १/ यौ. क्रि.; प्रयोज. प्रवाहे—ह्वि. ।
? ग— [सारः—रघु. ४,७९]

२४७२+√सुख (सुख) १०/३७४
च ×, श

तत्क्रियायाम् (प)
क्षी-मै-सा-जै-काकृ-
कात-शा-हे ।
तत्कृतौ—वो ।

√सुघ् १०/१८६w भावार्थः (प)
काकृ ।

संस्कृत०—स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठ–ऋ. ३,३५,४। न तथा सुखयत्यग्निः–महाभार. ३,१८१ । मत्संदेशैः सुखयितुमलम्–मेघ. उ. २५ ।

प्राकृत०—√सुह (सक)=सुखने । सुहइ–पिंग.; सुहेदि–शौ. ।

२४७३+√सुट्ट् (सुट्ट) १०/२५
श-च-शा ×

अनादरे (प)
क्षी-मै-सा-जै-काकृ-
कात-हे ।
अनादरे तौच्छये
च—वो ।

> √अट्ट् अनादरे (प)
इति दुर्गः—क्षी ।
√सट्ट् (सट्ट) १०/ हिंसा-
याम् (प)।
√सुण्ट् १/९९ वक्रे (प)
काकृ ।

२४७४√सुट्ट् (पुट्ट) १०/२५
मै-सा-श-च-जै-काकृ
कात-शा ×

अनादरे (प) इति
चन्द्रदुर्गौ—क्षी ।
क्षी-हे ।
अनादरे तौच्छये
च—वो ।

तौच्छयम् = अल्पीभावः–दुर्गादासः ।

२४७५+√सूच (सूच) १०/३२०
श ×

पैशुन्ये (प)
क्षी-मै-शा-च-जै-
काकृ-कात-शा-हे-वो ।

[सूचि० ऋ. २,३२,४।]
√सिव् (षिवु) ४/ तन्तु-
सन्ताने (प)।
यावद्धि सूच्याः (सीव्यतेऽ-
नया)-महाभार. ५,२८,१८।

संस्कृत०—सूचयसि–मैत्रायण्यु. ३,१; मैत्र्यु. ३,१ । सूचयन्ति परं तेजः–वा. रा. ४,९,१०५ । सूचकोऽशुचिरेव च–मनु. ४,७१=खलः–यः परस्य दोषान् असतः सतो वा ख्यापयति (मन्वर्थ.) ।

प्राकृत०—√सूअ (सक)=(१) सूचने, (२) ज्ञाने, (३) शरव्ये । सूएइ, सूअंति–विसे. १३६८; स. २४८; गउड. ।

२४७६+√सूत्र (सूत्र) १०/३५२ विमोचने (प)
शा-च × (जै-शा√सूत्र) क्षी-हे ।
वेष्टने—मै-सा ।
अवमोचने—जै-काक्र-कात-शा ।
ग्रन्थे—वो ।

√सिव् (षिवु) ४/ तन्तुसन्ताने (प) ।
√सिव् (षिवु) +उणा. ४,१६३=सूत्रम् ।

संस्कृत०—सूत्र०–अ.वे. ३,९,३; शब्रा. ३,२,४,१४ । असूत्रयन्–शत्रुञ्जयमाहा. १४,२१,५५ । धर्मेषु सूत्रितम्–महाभार. १२,९६७१ । धात्रा किं न सूत्रितम्–कथासरि. १००,३० ।

प्राकृत०—√सुत्त (सक)=निर्माणे । सुत्तइ–सुपा. २३५ ।

२४७७+√सूद् (षूद) १०/१८५ आस्रवणे (प)
च × ,श
क्षी-सा-हे
क्षरणे—मै-सा-जै-काक्र-कात-शा-हे ।
'घाते च' इति केचित्—क्षी ।
आश्रये—काक्र । ('आस्रवे' इति स्यात्) ।
आश्रवणे—जै-कात ।
'आस्रवणे' इति भाव्यम् ।
केचित् 'आश्रवणे' इति पठन्ति—सा ।
निरासे आश्रुतिहत्योश्च—वो ।
यौ. क्रि.; प्रयोज. व्यवस्थापने—ह्वि. ।

संस्कृत०—असूदयत् सुकृते गर्भमद्रिः—ऋ. ३,३१,७ । सूदयन्ति–वा. रा. ४,९,२०; सूदयसे–६,९५,३८ । सर्वा····ब्रह्मणा सूदयामि–ऋ. १,१६२,१७=व्यवस्थापने । अथ भीमो महाबाहुः सूदयिष्यंस्तु कीचकम्–महाभारते (विराट. १६,५१ श्लोकानन्तरं पाठभेदः) = घातार्थे ।

२४७८+√सृ १०/१०९ आवरणे (प) <√घृ स्रावणे (प) ।
मै-सा-श-च-जै-काक्र-कात-शा ×
इति पूर्वे पेठुः —क्षी ।

स्रावणे—क्षी ।
स्तृतौ—वो ।

२४७९+√स्कन्ध (स्कन्ध) १०/३८५ समाहारे (प) √स्कन्द (स्कन्दिर्) १/
मे-सा-श-च-जै-काकृ-कात- क्षी-हे । गतिशोषणयोः (प)।
शा × समाहृतौ—वो √स्कन्द + उणा. ४,२०६ = स्कन्धः ।
स्कन्धो वृक्षस्य समास्कन्नो भवति–निरु. ६,१७,११ ।

संस्कृत०—[चस्कन्धे–हरिवंश. १९५८ ('चस्कन्दे' इति भाव्यम् । स्खलतिः)]; स्कन्धांसीव–ऋ. १,३२,९ । स्कन्ध०–अ. वे. ६,१३५,१ । खर्जूरीस्कन्धनद्धानाम्–रघु. ४,५७–स्कन्धेषु=प्रकाण्डेषु–(संजी.) ।

२४८०+√स्तन (स्तन) १०/३०६ देवशब्दे (प) द्रष्ट.√स्तन् (स्तन) १/
श × क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ- शब्दे (प) ।
कात-शा ।
गर्जे—हे ।
अभ्रशब्दे—वो ।

१/, यौ क्रि.; प्रयो.—ह्वि ।

भारोपीय०—द्रष्ट.√स्तन् (स्तन) १/ शब्दे (प) ।

संस्कृत०—स्तनयन्त्–ऋ. १,५८,२; यत्पर्जन्यः स्तनयन् हन्ति–५,८३,२; । स्तनयति–शब्रा. २,२,३,८; छान्दोग्यो. २,३,१ । स्तनयन्ति–आर्षेयो. ७ : ३ ।

२४८१+√स्तिप् (स्तिप) १०/१४१ क्षेपे (प) √स्तिप् (ष्टिप) १/ क्षरणार्थः
मे-सा-श-च-जै-काकृ-कात- (आ)
क्षी-वो-शा-हे × √तिप् (तिपृ) १/ क्षरणार्थः
(वो–√स्तेप्) (आ) ।
√तेप् (तेपृ) १/ क्षरणार्थः (आ) ।
√स्तेप् (ष्टेपृ) १/ क्षरणार्थः (आ) ।
√टिप् (टिप) १०/ क्षेपे (प) ।
स्तिपाः–निघ. ४,३ । स्तिपा स्तियापालन उपस्थितान् पालयतीति वा–निरु. ६,१७,८ ।

संस्कृत०—स्तिपा तनूपा जरितॄणाम्–ऋ. ७,६६,३; स नः स्तिपा उत भवा–१०,६९,४ (= अग्निः) ।

२४८२+√स्तूप् (स्तूप) १०/१४२	समुच्छ्राये (प)	>√स्तूप् (ष्टूप) समुच्छ्राये (प) इति चन्द्रः—क्षी ।
मै-सा(च)जै-काकृ-कात शा-हे-वो × च ४/७०	क्षी ।	
स्तूप् (ष्टूप) १०/१४२ श-च × (काकृ–√सूप् [षूप]) लैपिकी त्रुटिः । 'स्टूप' इति भाव्यम् ।	समुच्छ्राये (प) इति चन्द्रः—क्षी । क्षी-मै-सा-काकृ-कांत-कात-शा-हे । समुच्चये—जै । उच्छ्राये—वो ।	√स्तृप् ४,६७ समुच्छ्राये (प) काकृ । स्तूपः स्त्यायतेः, सङ्घातः–निरु. १०, ३३,१ ।

संस्कृत०—उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः–ऋ. ७,२,१ ।

२४८३+√स्तेन (स्तेन) १०/३४१	चौर्ये (प) ।	स्तेनः कस्मात् ? संस्त्यानमस्मिन् पापकमिति नैरुक्ताः–३,१९,१८ ।
श	क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ।	

संस्कृत०—स्तेनो यो दिप्सति नः–ऋ. २,२८,१०; स्तेन इव वव्रमक्रमुः–१०,९७,१० ।

प्राकृत०—तेण (<स्तेनः)=चौरः–ओघ. ११; कस. ।

२४८४+√स्तोम (स्तोम) १०/३६७	श्लाघायाम् (प)	√स्तु (ष्टुञ्) १/ स्तुतौ (उ)+उणा. १,१३९ ।
श-च ×	क्षी-मै-सा-जै-काकृ-कात-शा-हे । श्लाघने—वो ।	

संस्कृत०—स्तोमो अश्विनावजीगः–ऋ. ३,५८,१; अग्नेः स्तोमं मनामहे–५,१३, २ । स्तोम०—उत्तरराम. १ अङ्के = समूह० ।

हिन्दी०—√तूमना = (१) पिचुवादिसंहतगुच्छानां विश्लेषे (अपलुञ्च्य); (२) मर्दने, दलने, (३) रहस्योद्घाटने ।

२४८५+√स्थूल (स्थूल) १०/३४८	परिबृंहणे (आ)	√स्था (ष्ठा) १/ गतिनिवृत्तौ (प)+उणा. ५,४ इत्युरन् । रलयोश्चैक्यम् । एतां स्थूणां पितरो धारयन्तु
श	क्षी-सा-काकृ-शा । परिवृहणे—मै-च-जै-कात-हे ।	

बृंहणे—वो। —ऋ. १०,१८,१३।
स्थूरं ददृशे पुरस्तात्–ऋ. ८,१,३४।
स्थूरः समाश्रितमात्रो महान् भवत्यणुरनुस्थवीयांसमुपसर्गः ………निरु. ६,२२,४ = (स्थूलः)।

संस्कृत०—बहुस्पृशापि स्थूलेन—शिशु. २,७८।

प्राकृत०—थुल्ल (<स्थूलम्) = पीवरम्–प्रामा.।

प्राकृत०—थूल (<स्थूलम्) = पीवरम्–पउम. १४,११३; उवा.।

हिन्दी०—स्थूर = मनुष्यः, (२) इट्चरः।

हिन्दी०—स्थूरी (स्थूरिन्) = भारवाही पशुः।

बुन्देली०—√थूलवौ (<स्थूलनम्)=पैवर्ये। (रज्जुनिर्माणाय पलाशादिमूलस्य परिबृंहणेऽस्य प्रायेण प्रयोगः)। मनुष्यादौ लाक्षणिको भवति प्रयोगः।

२४८६+√स्निट् (स्निट) १०/३६ स्नेहने (प) >√स्मिट् (स्मिट) अनादरे
मै-सा-श-च-जै- क्षी-शा-हे। (प) इत्येके–क्षी।
काकृ-कात × स्नेहे—वो। ><√स्निह् (ष्णिह) १०/३७
स्नेहने (प) मै।

२४८७+√स्निह् (ष्णिह) १०/३७ स्नेहने (प) <>√स्निट् (स्निट) १०/३६
क्षी-च-शा × मै-सा-जै-काकृ- स्नेहने (प)।
(काकृ–√स्नेह्) कात-हे-वो। स्नेहयति–निघ. २,१९ =
यौ. क्रि.; प्रयो. —ह्वि.। वधकर्मा।
न स्नेहयति–निरु. ७,१४, ५ = विरूक्षीकरोतीत्यर्थः (दुर्गाचार्यः)।

संस्कृत०—स्नेहयच्च–ऋ. ९,९७,५४। क्षीरसिद्धो बहुस्नेहः स्नेहयति नरम्–चरक. ६,१३।

२४८८+√स्पश् (स्पश) १०/१४९ ग्रहणसंश्लेषणयोः (आ) √स्पर्श् (स्पर्श) १०/ ग्रहणे
च-काकृ-कात-वो × क्षी-मै-सा। श्लेषे (प) वो।
(श–√स्पृश्) ग्रहणश्लेषणयोः— √पश् (पश) १०/ बन्धने
जै-शा-हे। (प)।

संस्कृत०—स्पाशयाञ्चक्रे—शब्रा. ७,५,१,२५ ।

हिन्दी०—√फाँसना=ग्रहणे । 'पाशः' इत्यस्मादपि व्युत्पत्तिः । पशिस्पश्योः विकाससम्बन्धः ।

२४८९√स्पुण्ड् (स्पुडि) १०/४ (क्षी)-मै-सा-श-च-जै-काकृ-कात-शा-हे-वो ×	परिहासे (प) क्षी (यु. मी. सं. एव) तदयुक्तम् ।	√स्फुण्ट् (स्फुटि) परिहासे (प) इति दुर्गः—क्षी । √स्फुण्ड् (स्फुडि) परिघाते (प) इत्येके—क्षी ।

२४९०+√स्पृह (स्पृह) १०/३१८ श	ईप्सायाम् (प) क्षी-मै-सा-च-जै-काकृ-काता-शा-हे । ईप्से—वो ।	√स्पृ ५/ प्रीतिबलनयोः (प) √स्पृश् (स्पृश) ६/ संस्पर्शे (प) ।
यौ क्रि.; प्रयोज.	ह्वि. ।	

भारोपीय०—√*स्पेंघ्-(√*स्पेरेघ्)–नासिक्यम्–√*स्प्रेंघ्=कूर्दने, उच्छलने ।

भारेनीय०—अवे. आ–स्पृरजत–वा. पांकर्नीः ।

संस्कृत०—न स्वप्नाय स्पृहयन्ति–ऋ. ८,२,१८; तस्मा अस्पृहयं पुनः–१०, १३५,२ । स्पृहयन्ति–शब्रा. २,२,३,५; काब्रा. १,२,३,४ ।

प्राकृत०—√पिह (सक)=वाञ्छायाम् । पिहाइ–भग. ३ ।

प्राकृत०—√पीह (सक)=वाञ्छायाम् । पीहंति, पीहेज्जा–औप.; ठा. ३,३–पत्र. १४४ ।

प्राकृत०—√सिह (सक)=वाञ्छायाम् । कृ–सिहणिज्ज–देवे. ८,३१ टी. ।

२४९१+√स्फिट् (स्फिट) १०/३७ मै-श-जै-काकृ-कात-शा ×	अनादरे (प) क्षी-च-हे 'स्नेहने' इति क्वचित् कोशे–सा । वृत्त्यां हिंसेऽनादरे च—वो ।	√स्फिट् (स्फिट) १०/ हिंसायाम् (प) मै । √स्मि (स्मिङ्) १०/ अनादरे √(प) 'इत्येके' इति मैत्रेयः सा । √स्निह् (ष्णिह) १०/ स्नेहने (प) । √स्मिट् (स्मिट) १०/ अनादरे (प) । √स्मिट् (स्मिट) १०/ गतौ (प) इति शाकटायनः—सा ।

संस्कृत०—[संस्फेटः=तुमुलयुद्धम्-क्षी]

प्राकृत०—√फेड (सक)=(१) विनाशे, (२) अपनयने, (३) परित्यागे, (४) उद्घाटने । फेडइ–उव. ।

हिन्दी—√(सर) सेटना–(<फ-लोपे<स्फेटनम्)=तिरस्कारे, अनादरे ।

प्राकृत०—√उप्फिड् (<उत्+√स्फिट्)=कुण्ठे, असामर्थ्ये—महा. ।

२४९२+√स्फिट् (स्फिट) १०/९३ क्षी-सा-श-च-जै- काकृ ×	हिंसायाम् (प) मै-कात-शा-हे वृत्त्यां हिंसेऽनादरे च— वो ।	√स्फिट् (स्फिट) १०/३७ अनादरे (प) ।

प्राकृत—खेड्य (<स्फेटकः) = नाशकः (हे २,६; कुप्रा) ।

२४९३√स्फिट्ट् (स्फिट्ट) १०/१०० हिंसायाम् (प) सा ।

मैत्रेयादीनामनुरोधादेवेह स्फिट्टिश्च पठितः–सा ।

प्राकृत०—स्फिट् (स्फिट) १०/३७ वत् ।

हिन्दी०—संस्कृते√स्फिट् (स्फिट) १०/३७ वत् ।

प्राकृत०—√उफिड् (<उत्+√स्फिट्)=मण्डूकवत् प्लवे—उत्त. २७ ।

२४९४+√स्फुट् (स्फुट) १०/१९० श-च ×	भेदे (प) क्षी-काकृ-कात-हे । भेदने—मै-सा । भिदि– वो ।	√स्फुट् (स्फुट) १०/५ परिहासे (प) जै । √स्फुट् (स्फुट) १०/९ परिहासे (प) काकृ ।
आ+√स्फुट् (स्फुट)	हन्त्यर्थः— क्षी-जै-शा-हे ।	√स्फुट् (स्फुट्) १०/४५ परिहासे (प) हे । √स्फुट् १०/७५a हिंसायाम् (प) काकृ ।

संस्कृत०—स्फोटयति तलघोषेण पर्वतान्–महाभार. ५,५७७८ । स्फोटयति कराग्रेण पञ्जरम्–हरिवंश. १०२६८ । स्फोटनम्–सुश्रु. ६,४२; प्रस्फोटयति–हरिवंश. १३८९४ । आस्फोटयिष्यञ्जग्राह पदे–कथासरि. २५, १५० ।

प्राकृत०—√फोड (सक)=भेदे, विदारणे । फोडेज्ज–कुप्र. ६७ ।

प्राकृत०—√फोडाव (सक)=भेदे, विदारणे, उद्घाटने–स. ४६० ।

२४९५+√स्फुट (स्फुट) १०/३८५ श-च-जै-काकृ-कात-शा ×	प्रकटभावे (प) क्षी-हे । मै-सा × विशरणे—वो ।	√स्फुट् (स्फुट) ६/ विक- सने (प) । शेषः पूर्ववत् ।

यौ. क्रि.; प्रयोज.·· ···द्वि ।

विशरणम्=विकसनम्—दुर्गादासः ।

संस्कृत०—नास्फोटयेत्–मनु. ४,६४=पाणिना बाहौ ध्वनिरूपमा फोटनं न कुर्यात् (मन्वर्थ.) ।

प्राकृत०—√फोडाव (सक)=भेदे, विदारणे, उद्घाटने–स. ४६० ।

२४९६+√स्फुण्ट् (स्फुटि) १०/४ मै·सा-श-च-जै·काक्र-कात ×	परिहासे (प) इति दुर्गः—क्षी । क्षी-शा-हे । नर्म्मणि—वो ।	< √स्फुण्ड् (स्फुडि), परिहासे (प) । √स्फुट् (स्फुट) १०/५ परिहासे (प) जै । √स्फुट् (स्फुट) १०/९ परिहासे (प) काक्र । √स्फुट् (स्फुट) १०/४५ परिहासे (प) हे । √स्फुट (स्फुट) १०/३८५ प्रकटभावे (प) ।
२४९७+√स्फुण्ड् (स्फुडि) १०/४	परिघाते (प) इत्येके—क्षी । नर्म्मणि—वो ।	> √स्फुण्ड् (स्फुडि) परिहासे (प) क्षी । शेषः पूर्ववत् ।
२४९८+√स्मि (स्मिङ्) १०/३९ क्षी-श-च-जै-काक्र·कात-शा-हे ×	अनादरे (आ) इत्येके—मै । मै-सा-वो ।	< √स्मिट् (स्मिट) १०/३८ अनादरे (प) मै । √स्मिट् (स्मिट) १०/३६ अनादरे (प) क्षी ।

संस्कृत०—स्मयावेशविवर्जिताय–रघु. ५,१९=गर्वाभिनिवेशशून्याय (संजी.) ।

२४९९+√स्मिट् (स्मिट) १०/३६ श-च-जै-काक्र ×	अनादरे (प) क्षी-मै-सा-कात-शा-हे । अनादरे स्नेहे च—वो ।	> √स्मि (स्मिङ्) अनादरे (आ) इत्येके—मै । स्मित—इति वागीशः । √स्मिट्, १०/२७ a अनादरे (प) काक्र ।

२५००+√स्यम् (स्य म) १०/१६२ च ×,श (काक्ृ– √श्यम्)	वितर्के (आ) क्षी-मै-सा-काक्ृ-कात-शा-हे-वो। वितर्कणे—जै।	√स्यम् (स्यमु) १/ शब्दे (प) मित्। √स्यम १०/ ध्याने (प) वो। 'स्मथ' इत्यस्य वर्ण-विपर्ययः–इति वागीशः।

√स्य (श्य) ल् (स्य[श्य] ल) १०/१५४ वितर्के (आ) इति न्यासकृत्–मै। ६/२/१३३ इति स्वरसूत्रे स्या(श्या)लसंप्रतिपत्त्यर्थं पठितवान्–"स्या(श्या)लपुत्र इति। स्य(श्य)ल वितर्के इत्यस्माच्चुरादिणिजन्तात् पचाद्यच्। तेन स्या(श्या)-लशब्दोऽन्तोदात्तः"–इति न्यासकारः।

२५०१+√स्वद् (ष्वद) १०/२५६ चं ×,श	संवरणे (प) क्षी-जै-शा-हे। आस्वादने––मै-सा-काक्ृ-कात। स्वादे छदे—वो।	√स्वद् (ष्वद) १/ आस्वादने (आ)। सु+√अद्=√स्वद्—इति वागीशः।

यौ. क्रि.; प्रयोज. स्वादे—ह्वि.।

संस्कृत०—मूलफलं समास्वाद्य–वा. रा. ५,७,३१ [अग्निरस्वदयत्–ऋ. २,४,७]।

२५०२+√स्वर (स्वर) १०/३१० श-च ×	आक्षेपे (प) क्षी-मै-सा-जै-काक्ृ-कात-शा-हे-वो।	√स्वृ १/ शब्दोपतापयोः (प)। सु+√ऋ १/ गतिप्रापणयोः(प)।

स्वरयति–लाट्या. श्रौ. १,६,३।

२५०३+√स्वर्त् (स्वर्त) १०/८५ मै-सा-श-च-जै-काक्ृ-कात-शा-वो ×	गत्याम्, च=कृच्छ्र-जीवने (प) क्षी। कृच्छ्रजीवने—हे।	> √श्वभ्र् (श्वभ्र) गतौ, च = कृच्छ्रजीवने (प) इति नन्दी—क्षी। सु+अर्त—वागीशः।
२५०४√स्वर्त् (ष्वर्त) मै-सा-श-च-जै-काक्ृ-शा-वो ×	गत्याम्, च=कृच्छ्र-जीवने-इति नन्दी—क्षी। क्षी। गतौ—कात-हे।	

२५०५+√हिंस् (हिसि) १०/२७८ हिंसायाम् (प)		√हिंस् (हिसि) ९/
श-च-काकृ ×	क्षी-मै-सा-जै-कात-शा-हे ।	हिंसायाम् (प) ।
	हिंसने—जैं ।	
	हिंसे—वो ।	
यौ. क्रि.; प्रयो.	द्वि. ।	

संस्कृत०—न चात्मानं विहिंसयेत्–महाभार. १२,११०१६ ।

२५०६+√हिष्क् (हिष्क) १०/१५४ हिंसायाम् (आ) इति		< √किष्क् (किष्क) हिंसायाम्
च-जैं-कात-शा ×	दुर्गः—क्षी	(प) ।
	क्षी-मै-सा-काकृ-हे ।	√हिक्क १०/११९b हिंसायाम्
	हिंसे—वो ।	(प) काकृ ।

२५०७+√ह्लप् (ह्लप) १०/११८a व्यक्तायां वाचि (प)		√रप्(रप) १/ व्यक्तायां
क्षी-सा-श-च-जै-काकृ-	मै ।	वाचि (प) ।
कात-शा-हे-वो ×		√लप् (लप) १/ व्यक्तायां
		वाचि (प) ।
		√ह्लप् (ह्लप) १०/११८
		व्यक्तायां वाचि (प) ।

२५०८+√ह्लप् (ह्लप) १०/११८ व्यक्तायां वाचि (प)		√ह्रप् (ह्रप) १०/११८ a
श-च ×	क्षी-मै-सा-जै-काकृ-	व्यक्तायां वाचि (प) मै ।
	कात-शा-हे ।	शेषः पूर्ववत् ।
	भाषणे—वो ।	√क्लप् (क्लप) १०/१२३
		व्यक्तायां वाचि (प)
		इत्येके—सा ।

श्रीयमुनाप्रसादस्य प्रणिपत्य पदाम्बुजम् ।
शुकदेवं गुरुं नत्वाऽनन्तरं मुरलीधरम् ॥
धातुपाठसमीक्षेयं श्रावणे शनिवासरे ।
अमायां वैक्रमे व्योमहस्ताकाशकरेऽब्दके ॥
जेजाकभुक्तिवासेन स्थित्वा काश्यां विवित्सया ।
वागीशेत्यभिधेयेन पूर्यते प्रीयतां शिवः ॥

•

प रि शि ष्ट म्

परिशिष्टम्—१

ह्विट्नीमहोदयेन न्यक्कृता ग्रन्थेऽस्मिंश्च प्रयोगैः साधिता धातवः

अङ्क् (अकि) १।८४
अङ्ग् (अगि) १।१०५
अट्ट् (अट्ट) १ २५२
अड् (अड) १।३५३
अड्ड् (अड्ड) १।३४५
अण् (अण) १।४३७
अण्ठ् (अठि) १।२५८
अन्त् (अति) १।५९
अन्द् (अदि) १।६०
? अभ्र् (अभ्र) १।५५५
अम्ब् (अबि) १।३७५ }
अम्ब् (अम्ब) १।४११ }
अम्भ् (अभि) १।३८२
अर्घ् (अर्घ) १।७३१
अर्ब् (अर्ब) १।४११
अर्व् (अर्व) १।५८०
अल् (अल) १।५१६
अष् (अष) १।८९०
अस् (अस) १।८७२
इङ्ख् (इखि) १।१४०
इन्द् (इदि) १।६१
? ई १।३१७
? ईष् (ईष) १।६७५
उख् (उख) १।१२८
? उङ्ख् (उखि) १।१२९
उछ् (उछी) १।२१३
उञ्छ् (उछि) १।२१२
उर्द् (उर्द) १।२०
उर्व् (उर्वी) १।५६७
उह् (उहिर्) १।७३०
? ऊय् (ऊयी) १।४८०
ऋह् (ऋह) ६।२७
एज् (एज) १।१७६
एव् (एवृ) १।४९७
ओख् (ओखृ) १।१२१
ओण् (ओणृ) १।४४६
कंस् (कसि) २।१४
कक्ख् (कक्ख) १।११९
कख् (कखे) १।७७८
कङ्क् (ककि) १।९१
? कज् (कज) १।२२७
कञ्च् (कचि) १।१६७
कट् (कटी) १।३१७
कठ् (कठ) १।३३१
कड् (कड) १।३५५
कड् (कड) १।१००
कड्ड् (कड्ड) ६।३५५
कण् (कण) १।४४१
कण् (कण) १।७८८
कण्ट् (कटि) १।३१७
कण्ठ् (कठि) १।२६१
कण्ड् (कडि) १।२०८ }
कण्ड् (कडि) १।३५५ }
कन्द् (कदि) १।६७ }
कन्द् (कदि) १।७६५ }
कव् (कवृ) १।३७७
? कर्ज् (कर्ज) १।२२३
कर्द् (कर्द) १।५७
कर्ब् (कर्ब) १।४१३
कर्व् (कर्व) १।५८१

हठ् (हठ) १।३३४
हम्म् (हम्म) १।४६१
हल् (हल) १।८२१
हिल् (हिल) ६।८२
हुड् (हुडृ) १।३४९ }
हुड् (हुड) ६।१०२ }
हुड् (हुड) ६।१०८ }

हुण्ड् (हुडि) १।२६६ }
हुण्ड् (हुडि) १।२७४ }
हूड् (हूडृ) १।३४८
हेठ् (हेठ) १।२६३
हेड् (हेड) १।७७१
होड् (होडृ) १।२८२ }
होड् (होडृ) १।३५५ }

इति ४८९ धातवो विज्ञेयाः ।

—: ० :—

परिशिष्टम्—२

अथ चुरादिधातवः

(येषु प्रश्नचिह्नानि ते ह्विट्नीमहाशयेन प्रयोजकत्वेनोरीकृताः शेषाश्च निरस्ताः)

ग्रन्थेऽस्मिंस्तु प्रयोगैस्ते साधिता धातवः समे

अंश (अंश) १०।३६२
अंस (अंस) १०।३६२
अघ (अघ) १०।३८५
अङ्क् (अकि) १०।३७२
अङ्क (अङ्क) १०।३७३
अञ्च् (अन्चु) १०।२११
अट्ट् (अट्ट) १०।२५
अन्ध (अन्ध) १०।३७०
अम् (अम) १०।१८८
? अर्च् (अर्च) १०।२५९
? अर्ज् (अर्ज) १०।१९३
अर्थ (अर्थ) १०।३४९
अर्द् (अर्द) १०।२७७
? अर्ह् (अर्ह) १०।१९९
आन्दोल (आन्दोल) १०।६४, ३८४
आप् (आप्लृ) १०।२८६
[इल् (इल) १०।१२०]
? ईड् (ईड) १०।१३०
? ईर् (ईर) १०।२६१
उलण्ड् (उलडि) १०।९
ऊन (ऊन) १०।३३५
ऊर्ज् (ऊर्ज) १०।१६
ओलण्ड् (ओलडि) १०।९
कण् (कण) १०।१८३
कण्ड् (कडि) १०।४५
कथ (कथ) १०।२९७
कर्ण (कर्ण) १०।३६९
? कल् (कल) १०।६८
? कल (कल) १०।३१२

काल (काल) १०।३२५
किष्क् (किष्क) १०।१५४
कीट् (कीट) १०।१००
कुट् (कुट) १०।१६४
कुट् (कुट) १०।१७०
कुटुम्ब् (कुटुम्ब) १०।१४७
? कुट्ट् (कुट्ट) १०।२३
कुट्ट् (कुट्ट) १०।१६८
कुण्ड् (कुडि) १०।४६
कुत्स् (कुत्स) १०।१६६
कुद् (कुदृ) १०।६
कुमार (कुमार) १०।३२४
कुम्प् (कुपि) १०।११५
कुम्ब् (कुबि) १०।११५
कुम्भ् (कुभि) १०।१२०
कुशूल (कुशूल) १०।३२२
कुस्म् (कुस्म) १०।१७९
कुह (कुह) १०।३४५
कूट् (कूट) १०।१७०
कूट (कूट) १०।३३७
कूण् (कूण) १०।१५७
? कृप (कृप) १०।३१६
कृत् (कृत) १०।११३
केत (केत) १०।३३८
क्रथ् (क्रथ) १०।११३
? क्रथ् (क्रथ) १०।२७५
क्लप् (क्लप) १०।१२३
क्षम्प् (क्षपि) १०।८३
? क्षल् (क्षल) १०।६१

तन्त्र् (तन्त्रि) १०।१४७
? तर्क् (तर्क) १०।२५१
तल् (तल) १०।६२
? तिज् (तिज) १०।११२
तिप् (तिप) १०।१३७
तीर (तीर) १०।३५६
तुत्य (तुत्थ) १०।३८६
तुम्ब् (तुबि) १०।११७
तुल् (तुल) १०।६३
तूण् (तूण) १०।१०१
तूण् (तूण) १०।१५८
तूल् (तूल) १०।१५८
? तृप् (तृप) १०।२६९
? त्रस् (त्रस) १०।२१७
त्रुट् (त्रुट) १०।१६७
? दंश् (दशि) १०।१४५
दंश् (दशि) १०।२३२
दंश् ' दशि) १०।२३३
दण्ड (दण्ड) १०।३७१
? दभ् (दभ) १०।१३६
? दल् (दल) १०।२१९
? दस (दस) १०।३४३
दाश् (दाशृ) १०।१४४
दिव् (दिवु) १०।१९२
? दुल् (दुल) १०।६४
धक्क् (धक्क) १०।५८
? धू (धूञ्) १०।२८२
धूप् (धूप) १०।२४१
धूस् (धूस) १०।९९
? धृ १० (१।९४५)
धृष् (धृष) १०।२९६ = २९७
? ध्वन (ध्वन) १०।३३६
नक्क् (णक्क) १०।५७
? नट् (नट) १०।१२
नद् (णद) १०।२४९
निष्क् (निष्क) १०।११५
पंस् (पसि) १०।७९
पक्ष् (पक्ष) १०।१८
पञ्च् (पचि) १०।१११
? पट् (पट) १०।२२०
पट (पट) १०।३०२
? पत (पत) १०।३०८
पथ् (पथ) १०।२१
पन्थ् (पन्थ) १०।३९
पर्ण (पर्ण) १०।३८५
पर्थ् (पर्थ) १०।२०
पल् (पल) १०।७४
पल्यूल (पल्यूल) १०।३२८
पष् (पष) १०।१८७
पार (पार) १०।३५५
पाल् (पाल) १०।७४
पिच्च् (पिच्च) १०।४०
पिच्छ् (पिच्छ) १०।४२
पिञ्ज् (पिजि) १०।३०
पिञ्ज् (पिजि) १०।२२५
पिण्ड् (पिडि) १०।१३२
[पिस् (पिस) १०।३२]
पीड् (पीड) १०।११
पुंस् (पुंस) १०।९६
पुच्छ (पुच्छ) १०।३९१
पुट् (पुट) १०।७८
? पुट (पुट) १०।:५६
पुट्ट् (पुट्ट) १०।२४
पुथ् (पुथ) १०।२४६
पुल् (पुल) १०।६५
पुष् (पुष) १०।२१८
पुस्त् (पुस्त) १०।५४

? श्रथ् (श्रथ) १०।३१७
[श्रन्थ्] (श्रन्थ) १०।२८४]
? श्लिप् (श्लिष) १०।३८
श्वभ्र् (श्वभ्र) १०।८५
सङ्केत (सङ्केत) १०।३४९
सङ्ग्राम (सङ्ग्राम) १०।३६६
सट्ट् (सट्ट) १०।९४
सत्र (सत्र) १०।३५०
सद् (आङः षद) १०।२७९
सभाज (सभाज) १०।३३४
सान्त्व् (सान्त्व) १०।३३
साम् (साम) १०।३३ }
साम (साम) १०।३२६ }
[सार (सार) १०।३१५]
सुख (सुख) १०।३७४
सूच (सूच) १०।३२०
सूत्र (सूत्र) १०।३५२
? सूद् (षूद) १०।१८५
स्कन्ध (स्कन्ध) १०।३८५
? स्तन (स्तन) १०।३०६
स्तिप् (स्तिप) १०।१४१
स्तूप् (स्तूप) १०।१४२
स्तेन (स्तेन) १०।३४१
स्तोम (स्तोम) १०।३६७
स्थूल (स्थूल) १०।३४८
? स्निह् (ष्णिह) १०।३७
स्पश् (स्पश) १०।१४९
स्पृह (स्पृह) १०।३१८
स्फिट् (स्फिट) १०।३७
स्फुट् (स्फुट) १०।९०
स्फुट (स्फुट) १०।३८५
स्मि (स्मिङ्) १०।३९
स्वद् (ष्वद) १०।२५६
स्वर (स्वर) १०।३१०
हिंस् (हिसि) १०।२७८

इति २२९ धातवः ।

—: ० :—

परिशिष्टम्–३

अनुपलब्धप्रयोगा धातवः

प्रश्नचिह्नाङ्किताः संदिग्धा धातवः

अक् (अक) १।७८६
अठ् (अठ) १।३३२
अण् (अण) ४।६७
? अन्त् (अति) १।५९
? अभ्र् (अभ्र) १।५५५
? अह् (अह) ५।२६
इख् (इख) १।१४०
ईख् (ईख) १।१३९
ईर्क्ष्य् (ईर्क्ष्यं) १।५११
? ईष् (ईष) १।६७५
उठ् (उठ) १।३३५
उध्रस् (उध्रस) ९।५४
ऊय् (ऊयी) १।४८०
ऋङ्क्ष् (ऋक्षि) ५।२९
ऋफ् (ऋफ) ६।२८
ऋम्फ् (ऋन्फ) ६।२९
ॠ ९।२६
? एठ् (एठ) १।२६४
कग् (कगे) १।७८५
? कर्ज् (कर्ज) १।२२३
कल्ल् (कल्ल) १।४९४
? कव् (कव) १।७१९
? कस् (कम) १।७२२
[कांस् (कासि) १।६३७]
कास् (कासृ) १।६३८
किट् (किट) १।३१६
कुच् (कुच) १।१८१
कुज् (कुजु) १।१९६

कृ (कृञ्) ९।१३
कॄ (कॄञ्) ९।१३
कॄ ९।२५
क्नस् (क्नस) ४।५
क्लिन्द् (क्लिदि) १।१५
क्लिन्द् (क्लिदि) १।७०
क्लेव् (क्लेवृ) १।५०१
क्लेश् (क्लेश) १।६०२
क्षज् (क्षज) १।७६२
क्षञ्ज् (क्षजि) १।७६२
क्षिरि ५।२९
क्षिव् (क्षिवु) १।५६६
क्षी (क्षीष्) ९।३६
क्षीज् (क्षीज) १।२३३
क्ष्मील् (क्ष्मील) १।५१९
क्ष्विद् (निक्ष्विदा) १।७३५
क्ष्विद् (निक्ष्विदा) ४।१३३
खच् (खच) ९।५९
खम्ब् (खम्ब) १।४१४
खव् (खव) ९।५९
? खिद् (खिद) ७।१२
खु (खुङ्) १।९३८
खु ९।६२
खुड् (खुड) ६।१०९
खेव् (खेवृ) १।५०२
खै १।८९७
गम्ब् (गम्ब) १।४१५
गा (गाङ्) १।९३५
गुज् (गुज) १।२००

पष् (पष) १।८७३ }
पस् (पस) १।८७२ }

पिश् (पिशृ) १।७११

पुड् (पुड) १।३२०

पुड् (पुड) ६।१०४

? पुण्ड् (पुडि) १।३२०

पुण्ड् (पुडि) १।३२७

? पुन्थ् (पुथि) १।४२

पुस् (पुस) ४।१०२

पृज् (पृजी) २।२०

पृञ्ज् (पृजि) २।१९ }
पृञ्ज् (पृजि) २।२० }

पृड् (पृड) ६।४९

पेव् (पेवृ) १।३७२ }
पेव् (पेवृ) १।५०४ }

? पेश् (पेशृ) १।७१२

? पै १।९०५

प्युष् (प्युष) ४।१०२ }
प्युस् (प्युस) ४।६ }
प्युस् (प्युस) ४।१०२ }

प्रस् (प्रस) १।७५९

? प्रुष् (प्रुष) १।६९४

प्रेष् (प्रेषृ) १।६१४

प्रैण् (प्रैणृ) १।४५४

प्लेव् (प्लेवृ) १।५०५

बन्द् (बन्द) १।५१

बम्ब् (बम्ब) १।४१२

बस् (बसु) ४।१०६

बिट् (बिट) १।३१५

बिड् (बिड) १।३०६

बुन्ध् (उबुन्दिर्) १।८६१

बेद् (उबेदिर्) १।८६१

बेह् (बेहृ) १।६३४

ब्युस् (ब्युस) ४।१०७

व्रण् (व्रण) १।४४७

व्रुड् (व्रुड) ६।११२

भर्व् (भर्व) १।४२१

भुङ्ग् (भुगि) १।१५७

भुण्ड् (भुडि) १।[२७४]

भृड् (भृड) ६।११९

भृष् (भृषु) १।७००

भृ ९।२० }
भॄ ९।२१ }

भेष् (भेषृ) १।८६९

भ्रंस् (भ्रन्सु) १।७४३

भ्रक्ष् (भ्रक्ष) १।८९७

भ्रण् (भ्रण) १।४४४

भ्रुड् (भ्रुड) ६।११०

भ्रेज् (भ्रेजृ) १।१७७

म्लक्ष् (म्लक्ष) १।८७८

म्लाश् (टुम्लाशृ) १।८०८

मङ्घ् (मघि) १।१०७ }
मङ्घ् (मघि) १।१०८ }

? मङ्घ् (मघि) १।१५८

मभ्र् (मभ्र) १।५५७

मर्ब् (मर्ब) १।४१९

मर्व् (मर्व) १।५७५

मव् (मव) १।५९५

मव्य् (मव्य) १।५०९

? मा (माङ्) ४।३३

मान्थ् (माथि) १।४४

मिद् (मिदृ) १।८५३

मिन्व् (मिवि) १।५८४

? मुङ्ख् (मुखि) १।१३९

मुच् (मुच) १।१६८

मुञ्च् (मुचि) १।१६९

मुड् (मुड) ६।१०२

मुण्ट् (मुटि) १।३२२

वृह् (वृह) १।७२३
वेथ् (वेथृ) १।३३
? व्युष् (व्युष) ४।१०९
व्री (व्रीङ्) ४।३२
व्री ९।३३
शद् (शद्लृ) ६।१४५
शप् (शप) ४।५७
शम्ब् (शम्ब) १।४१७ }
शर्ब् (शर्व) १।४१७ }
शल्भ् (शल्भ) १।३८७
शास् (आङः शासु) १।६२२
? शि (शिञ्) ५।३
शिट् (शिट) १।२९९
शिष् (शिष) १।६७७
शुच्य् (शुच्यी) १।५१४
शुठ् (शुठ) १।३३८
शुण्ठ् (शुठि) १।३३८ }
शुण्ठ् (शुठि) १।३४१ }
? शुभ् (शुभ) १।४३२
शै १।१०२
श्मील् (श्मील) १।५१९
श्रङ्क् (श्रकि) १।८१
श्रङ्ग् (श्रगि) १।१५०
? श्रथ् (श्रथ) १।७९२
श्रिभ् (श्रिभु) १।४३०
श्रिम्भ् (श्रिम्भु) १।४३१
श्रेक् (श्रेकृ) १।८१
श्लङ्क् (श्लकि) १।८२
श्लङ्ग् (श्लगि) १।१५१
श्लाख् (श्लाखृ) १।१२७
श्लिष् (श्लिषु) १।६९३
श्वङ्क् (श्वकि) १।९२
श्वङ्ग् (श्वगि) १।१४६
श्वल्ल् (श्वल्ल) १।५४९
श्विन्द् (श्विदि) १।१०
ष्ठिव् (ष्ठिवु) ५।४
संस्त् (षस्ति) २।७० }
संस्त् (सस्ति) २।६७ }
सग् (षगे) १।७८३
सद् (षद्लृ) ४।१४६
सम् (षम) १।८१३
सर्व् (षर्व) १।४१८ }
सर्व् (षर्व) १।५८६ }
सल् (सल) १।५४६
? साघ् (षाघ) ५।१७
सिन्व् (षिवि) १।५८२
सिभ् (षिभु) १।४३०
सृभ् (सृभु) १।४२४
सृम्भ् (सृम्भु) १।४२५
सेक् (षेकृ) १।७८
सै १।९००
स्तक् (ष्टक) १।७७६ }
स्तक् (स्तक) १।७७७ }
स्तम् (ष्टम) १।८१४
स्तिप् (ष्टिप) १।३५९
स्तृह् (स्तृन्हू) ६।७१
स्तृक्ष् (स्तृक्ष) १।६५२ }
स्तृक्ष् (ष्टृक्ष) १।६५२ }
स्तेप् (ष्टेपृ) १।३६०
स्नुस् (ष्णुस) ४।४
स्फण्ट् (स्फटि) १।३२६
? स्फुट् (स्फुट) १।२५७
? स्फुड् (स्फुड) ६।११६
स्फुण्ड् (स्फुडि) १।२७५
स्फूर्च्छ् (स्फुर्छा) १।२१०
स्मील् (स्मील) १।५२०
स्मूर्च्छ् (स्मुर्छा) १।२१०
स्मृ ५।१३

—: ० :—

परिशिष्टम्-४

अथ चुरादिधातवः

यत्र प्रश्नचिह्नानि तेषु धातुषु मन्यते प्रयोजकतां ह्विट्नीः ।

अंह् (अहि) १०।२३७
अङ्क (अङ्क) १०।३७३
अञ्ज् (अजि) १०।२२८
अर्क् (अर्क) १०।१०३
? अर्ह् (अर्ह) १०।१९९
अवधीर (अवधीर) १०।३८६
अश्व (अश्वतर) १०।३८८
? आप् (आप्लृ) १०।२८६
आह्वर (आह्वरक) १०।३९०
[इल् (इल) १०।१२०]
? ईर् (ईर) १०।२६१
उध्रस् (उध्रस) १०।२१४
ऊष (ऊष) १०।३८५
[ओलण्ड् (ओलडि) १०।९]
[कण्ठ् (कठि) १०।२९४]
कत्र (कत्र) १०।३५८
कर्त् (कर्त) १०।३६८
कर्तृ (कर्तृ) १९।३५८
कर्त्र (कर्त्र) १०।३५८
! कल् (कल) १०।६८
? कल (कल) १०।३१२
कालोड (कालोडित) १०।३८९
किल् (किल) १०।६९
कुंश् (कुशि) १०।२३०
कुंस् (कुसि) १०।२२९
कुण (कुण) १०।३३९
कुण्ठ् (कुठि) १०।५०
कुद्र् (कुद्र) १०।६
[कुन्द्र् (कुद्रि) १०।६]
[कुप् (कुप) १०।२५०]
[कूट (कूट) १०।३३७]
कॄ १०।१७५
क्लृप् (क्लृप) १०।२००
? क्रथ् (क्रथ) १०।१३
क्षञ्ज् (क्षजि) १०।८४
[खेट (खेट) १०।३२१]
[खेड (खेड) १०।३२१]
खोट (खोट) १०।३१८
खोद (खोद) १०।३२२
गर्ज् (गर्ज) १०।१०७
गर्ज् (गर्ज) १०।१२५
गर्द् (गर्द) १०।१२५
गर्घ् (गर्घ) १०।१२६
गर्व् (गर्व) १०।३५१
गर्ह् (गर्ह) १०।२९२
? गल् (गल) १०।१५८
गुप् (गुप) १०।२४०
गूर् (गूरी) १०।१६३
[गॄ १०।१७३]
गृह (गृह) १०।३४३
? ग्रन्थ् (ग्रन्थ) १०।२६७
ग्रस् (ग्रस) १०।२१६
घट् (घट) १०।२२९
? घट्ट् (घट्ट) १०।९१
? घर् (घर) १०।१०९
? घुष् (घुषिर्) १०।१९४
? घॄ १०।११०
चण्ड् (चडि) १०।५०

दिव् (दिवु) १०।१७४
दृप् (दृप) १०।२७०
दृभ् (दृभ) १०।२६४
दृभ् (दृभी) १०।२७१
? धू (धूञ्) १०।२८२
धूश् (धूश) १०।१९९
धूष् (धूष) १०।१९९
धूस् (धूस) १०।१९९
धृ १० [१।९४५]
धृष् (धृष) १०।१७२
ध्रस् (उध्रस) १०।२१४
? ध्वन (ध्वन) १०।३३६
? नट् (नट) १०।१२
नट् (नट) १०।२५३
नड् (नड) १०।१२
नड् (नड) १०।२६२
? नद् (णद) १०।२४९
निवास (निवास) १०।३३२
? पट् (पट) १०।२२०
पण्ड् (पडि) १०।८०
पण्ड् (पडि) १०।१३२
? पत (पत) १०।३०८
? पद (पद) १०।३४२
पश (पश) १०।३०९
पष (पष) १०।३०९
पिंस् (पिसि) १०।२५३
पिज् (पिज) १०।३३
[पिस् (पिस) १०।३२]
पुट् (पुट) १०।२२१
? पुट् (पुट) १०।३५६
पुण् (पुण) १०।१०२
पुण्ट् (पुटि) १०।२५७
? पुष् (पुष) १०।२१८
पुस्त् (पुस्त) १०।९७
? पूज् (पूज) १०।१०२

? पूर् (पूरी) १०।२५४
? पूर्ण् (पूर्ण) १०।१९५
पूल् (पूल) १०।९५
? पृ १०।१५
? पृच् (पृच) १०।२५०
? प्रथ् (प्रथ) १०।१९
? प्री (प्रीञ्) १०।२८३
बंह् (बहि) १०।२३८
? बध् (बध) १०।१४
? बन्ध् (बन्ध) १०।१४
बर्ह् (बर्ह) १०।१२४
[बल् (बल) १०।८९]
? बुल् (बुल) १०।६६
[बुस्त् (बुस्त) १०।५५]
ब्रोस् (ब्रोस) १०।१२३
ब्रूस् (ब्रूस) १०।१२३
भञ्ज् (भजि) १०।२५३
भन्द् (भदि) १०।७९
? भर्त्स् (भर्त्स) १०।१५०
? भल् (भल) १०।१६९
? भाज (भाज) १०।३३३
? भूष् (भूष) १०।१९७
भृश् (भृशि) १०।१५९
[मंह् (महि) १०।२३९]
? मण्ड् (मडि) १०।५१
? मद् (मद) १०।१७३
? मन् (मन) १०।१७७
मर्च् (मर्च) १०।१०८
? मह (मह) १०।३१४
? मार्ग् (मार्ग) १०।२९३
[मार्ज् (मार्ज) १०।१०९]
[मी १०।२७४]
? मुच् (मुच) १०।२१५
मुद् (मुद) १०।२१३
मुल् (मुल) १०।६७

? विद् (विद) १०।१७६
? विप् (विप) १०।१३८
विल् (विल) १०।७१
विष्क् (विष्क) १०।१५१
विष्क (विष्क) १०।३८३
[वुक्क् (वुक्क) १०।१७२]
? वृ (वृञ्) १०।२६४
वृंह् (वृहि) १०।२३१
? वृज् (वृजी) १०।२६३
[वृत् (वृतु) १०।२५२]
वृध् (वृधु) १०।२५३
? वृष् (वृषु) १०।१७२
व्यप् (व्यप) १०।९४ }
व्यय् (व्यय) १०।९४ }
व्यय (व्यय) १०।३७७ }
[व्यय (व्यय) १०।३७७]
[व्युन्द् (व्युदि) १०।९४]
? व्रज् (व्रज) १०।८०
शट् (शट) १०।१६०
शट् (शट) १०।१०४ }
शठ् (शठ) १०।२७ }
शठ् (शठ) १०।१६० }
शठ (शठ) १०।३०० }
? शम् (शम) १०।१६४
शल् (शल) १०।१६०
[शार (शार) १०।३१५]
शीक् (शीक) १०।२५५
[शीक् (शीक) १०।२७६]
शुल्क् (शुल्क) १०।८४
शुठ् (शुठ) १०।१०४
शुण्ठ् (शुठि) १०।१०५
? शुन्ध् (शुन्ध) १०।२८०
? शृध् (शृध) १०।२०२

श्रण् (श्रण) १०।४२
श्रथ् (श्रथ) १०।१३
? श्रथ् (श्रथ) १०।२७३ }
? श्रथ (श्रथ) १०।३१७ }
श्रन्थ् (श्रन्थ) १०।२७३
[श्रन्थ् (श्रन्थ) १०।२८४]
? श्लिष् (श्लिष) १०।३८
श्वठ् (श्वठ) १०।२८ }
श्वठ (श्वठ) १०।३०१ }
श्वण्ठ् (श्वठि) १०।२८
श्वर्त् (श्वर्त) १०।८५
श्वल्क् (श्वल्क) १०।३४
श्वेत (श्वेत) १०।३८७
सम्ब् (षम्ब) १०।२१ }
साम्ब् (साम्ब) १०।२१ }
सार् (सार) १०।३१५
सुट्ट् (सुट्ट) १०।२५
? सूद् (षूद) १० १८५
सृ १०।१०९
? स्तन (स्तन) १०।३०६
[स्तिप् (स्तिप) १०।१४१]
स्निट् (स्निट) १०।३६
स्पुण्ड् (स्पुडि) १०।४
स्फिट्ट् (स्फिट्ट) १०।१००
स्फुण्ट् (स्फुटि) १०।४
स्फुण्ड् (स्फुडि) १०।३९
स्मिट् (स्मिट) १०।३६
स्यम् (स्यम) १०।१६२
? स्वद् (ष्वद) १०।२५६
स्वर्त् (स्वर्त) १०।८५
हिष्क् (हिष्क) १०।१५४
ऌप् (ऌप) १०।११८a }
ऌप् (ऌप) १०।११८ }

इति १६९ धातवः ।

परिशिष्टम्–५

अथ सार्था पाणिनीयापाणिनीयधातुसूची

(अ)

(घ)

(झ)

(ट)

(न)

(ल)

(ह)

—: ० :—

परिशिष्टम्—६

पाणिनीयापाणिनीयधात्वर्थसूची

(अ)

(क्ष)

(ह)

———

परिशिष्टम्—७

अथ वैदिकप्रयोगसूची

(ख)

(झ)

(त)

(प)

(य)

(ल)

परिशिष्टम्–८
अथ निघण्टुशब्दसूची

रेलते = क्रुध्यतिकर्मा ४१०
रोचते = ज्वलितकर्मा ४०४, ४३०
रौति = अर्चतिकर्मा ४०४

(ल)

लजति = गतिकर्मा ६९२
लोटते = गतिकर्मा ४२४
लोठते = गतिकर्मा ४२५, ४२७

(व)

वञ्चति = गतिकर्मा ४३४
वनुष्यति = क्रुध्यतिकर्मा ४३८, ७००
वनोति = कान्तिकर्मा ४३९, ४४७
वर्पस् = रूपनाम ४४१
वल्गूयति = अर्चतिकर्मा ४४३
वष्टि = कान्तिकर्मा ४४४
वहते = गतिकर्मा ४४६
वाञ्छति = गतिकर्मा ४४७
विधेम = परिचरणकर्मा ४५१
वृकः = वज्रनाम ४५५
वेनति=गतिकर्मा, कान्तिकर्मा, अर्चतिकर्मा ४६१
वेप = कर्मनाम ४६२
वेवेष्टि = अत्तिकर्मा ४५२
वेसति = कान्तिकर्मा ४६४

(श)

शंसति = अर्चतिकर्मा ४७०
शची = वाङ्नाम ४७२
शूषम् = बलनाम, सुखनाम ४८९
शेवम् = सुखनाम ४९०
शोचति = ज्वलतिकर्मा ४८४
श्रथति = वधकर्मा ४९३
श्लोकः = वाङ्नाम ४९८
श्वसिति = वधकर्मा ५००
श्वात्रति = गतिकर्मा ७२०

(ष)

ष्वःकति = गतिकर्मा ५०२

(स)

सचति = गतिकर्मा ५०४
सर्पति = गतिकर्मा ५१७
सस्ति = स्वपितिकर्मा ५०७
सेधति = गतिकर्मा ५१०
स्तिपाः = अग्निरुच्यते ५२५
स्तृणाति = वधकर्मा ५२९
स्तृणाति = वधकर्मा ५२८
स्तोभति = अर्चतिकर्मा ५२७
स्तौति = अर्चतिकर्मा ५२६
स्नेहयति = वधकर्मा ७२८
स्फुरति = वधकर्मा ५३९
स्यन्दते = गतिकर्मा ५४२
स्यमति = गतिकर्मा ५४२
स्रंसति = गतिकर्मा ५४३
स्रवति = गतिकर्मा ५४४
स्वरति = गतिकर्मा ५४८

(ह)

हनति = गतिकर्मा ५५०
हर्यति = कान्तिकर्मा ५५१
ह्वयते = अर्चतिकर्मा ५६५
ह्वरति = अत्तिकर्मा ५६५

———

परिशिष्टम्—९
अथ निरुक्तशब्दसूची

परिशिष्टम्—१०

अथ संस्कृतपद्यसूची

(क्ष)

(द)

(ध)

(ह)

परिशिष्टम्—११

अथ संस्कृतप्रयोगसूची

(य)

(स)

(ह)

परिशिष्टम्—१२

अथ व्याकरणसूत्रसूची

———

परिशिष्टम्—१२

वैयाकरणवचन-सूची

कैयटवचनम्

'धात्वन्तरे' इति तौदादिकावित्यर्थः ४५८

क्षीरस्वामिवचनम्

(उ)

उखिरिन्तोऽनार्षः, न्यूङ्खा ओङ्कारा: षोडशे-त्याद्यर्थमुन्नीतः ३७

(भ)

भ्वादौ क्षीरस्वामी "पुल महत्त्वे" इत्यत्र प्रतिज्ञातवान्—"चुरादौ पोलयतीति" एवं सत्यपि स चुरादौ महत्त्वार्थकं पुलधातुं न पठित्वा समुच्छ्रयार्थकमेव पठति। मै० सा० चन्द्रास्तु चुरादौ महत्त्वार्थकमेव पठन्ति, समुच्छ्रयार्थे च चुलधातुं नियोजयतो मैत्रेयसायणौ। प्रतीयते चुल धातुमेव 'पुल' इत्यवगतवन्तः क्षीरस्वाम्यादयः, चकारादधस्तनपङ्क्तेर्घृष्टत्वात् तद्भ्रस्वतया पकारभ्रान्तेर्वा। ६६०

(ल)

लुठतीति लक्ष्यदर्शनात् तुदादौ पाठ्यः—क्षी—४२५०

क्षीरस्वामिवचननिरसनम्

"लक्ष्ये तर्जयतीति दृश्यते। एवं निशामयति, भालयति, कोटयति, वञ्चयति, निवेदयतीत्यादि। अत एव चुरादिभूतान् स्वरान्वितान् नाकरोत्"—क्षी०। क्षीरस्वामिनैवं वदता नूनं महाभारतं न परीशीलितम्। तत्र 'तर्जयसे' इति प्रयोगो विद्यते। भट्टिकाव्यकारोऽपि 'तर्जयन्तः' ७,३६ इति लिखंस्तथैव ज्ञेय इति वागीशः ६३२ सृवर्जम्—(६।१।६४) इति भाष्येणाषोपदेशस्यादिग्रहणात्—क्षी० ५१८

दुर्गाचार्यः

उञ्छः = उद्धृतशस्यशेषाहरणम् ४८१

ऋणाति=पृथक्करोति ४०३

कणति = स्तोत्रलक्षणं शब्दं करोति, कण्वते स्तूयते वा ६४

शीघ्रहारिणः ४८०

दुर्गादासः

शक्तिः = दिवादिपक्षे क्षमा, स्वादिपक्षे सामर्थ्यम् ४७१

शरणम् = हिंसा ५०५

समाधिः = सेवानुभावनं प्रवृत्तिर्वा

स्वामि धनपालशाकटायनाः

चकयर्थः = तृप्तिः ५१४

मेधातिथिः

वृकैः = शृगालप्रकृतिभिः ४५६

वागीशः

मैत्रेयस्य ध्रज ध्रजि घृज घृजि ध्वज ध्वजि गतौ, इति दण्डको वृज ध्रजि ध्वज गतौ, इति क्षीरस्वामिनो दण्डकाद् युक्ततरो भाति ४५६

शाकटायनः

रुण्ड स्तेये ४०६

सायणः

सनन्तः = युवां संभजन्तो वयं सनेम = युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि ५०५

परिशिष्टम् १३

अथ व्युत्पत्तयः

अघशब्दस्य

(अ)

अर्वाञ्च एतच्छब्दनिष्पत्यर्थं कल्पितम् √अघ् इति धातुम्
√अंह इत्यस्यैव रूपान्तरमाहुः
√अङ्घ् इत्यस्य तु भौवादिकस्य गत्याक्षेपे पठितत्वादपार्थ एवायमायासः संभाव्येत ।
आक्षेपस्य निन्दाया वैयाकरणैर्व्याख्यातचरत्वान्निन्दितकर्मात्मकशब्दार्थसांगत्यस्य √अङ्घ् इत्यनेन सहजप्राप्तत्वादिति भाव इति शास्त्री विश्वबन्धुः । (वै०प०को०संहि०भा०) वयं तु ब्रूमः √अघ् गत्याक्षेपे (आ) इत्येतेष्वस्ति कश्चन विकाससंबन्धः √अघ् > √अङ्घ् > √अंह इति । अतः काशकृत्सनीयस्य √अघ् धातोः सत्त्वादपार्थ एवायमायास इति । ५७०

(ए)

एकचर्यायाम् = एकस्य चर्या, एकचर्या =
सहायत्वेनागमनम्

(त)

"ताडेर्णिलुक्च"—उणा० १,९८ इति वैयाकरणास्तडिच्छब्दं √तड् आघाते धातुतो व्युत्पादयन्ति । निरुक्तकारोऽपि (३, ११, २) तथा प्रतिपेदे । वस्तुतः प्रकृतशब्दे ताडनार्थो भासनार्थश्चेति व्यापारद्वयम् । पाणिनिर्भासनार्थमपि प्रस्तौति धातुम् । ध्वन्यात्मकत्वेन धातुद्वयमभिन्नम् । अर्थभेददर्शनायायं पार्थक्यं नीतः ।६३०

(व)

वृंहतीति—ह्वि ४५५
व्रणतीति व्रणः । —सुश्रु० ४६८

(श)

√शु गतौ (प) + उणा० २।२५ क्रन् दीर्घश्चेति शूरः (शवति वीर्यं प्राप्नोतीति) । ७१६
शेव्यते इति शेवम् = सुखम् ४९०

———

अथ व्याकरणवचनोद्धरणसूची

(शर्वरी) अयं शब्दोऽपि कृ शॄ० २।१२१ इत्युणादिसूत्रेण सिद्धयति। इहापि पूर्वो हेतुः प्रस्तुतौ, पाणिनिर्ज्यायानुकुणादिकारात्। ४७६

अपाणिनीयः ५०

अश्वतरः (तनुरश्वः) वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे–पा० ऊ० ५।३।६९–५७५

उज्ज्वलदत्तः श्रोणशब्दसिद्धयर्थमुणादि (३।६)-टीकायां/श्रुश्रवणे बाहुलकात् 'नः' इत्युक्तवान्, तन्न सङ्गतम् 'यदश्लोणात्' तच्छ्रोणा" इति तैत्तिरीयब्राह्मणाद् उणादौ श्रोणिशब्दोऽपि √श्रुधातोः "वहिश्रिश्रुत्विति" (उणादि ४।५१) साध्यते, तदपि न मनोरमम्–"श्रोणिः श्रोणतेर्गतिचलाकर्मणः—४९७

उणादावयं√वन् धातुतोड प्रत्ययं कृत्वा साधितः ४३६

उणादौ १।१५० शेव-शब्दः शीङ्धातो–र्निष्पाद्यते। निरुक्ते १०।१७।१ तु√शिष् धातोः। तद्यथा 'शेव इति सुखनाम शिष्यतेर्वकारो नामकरणोऽन्तस्थान्तरोपलिङ्गी' इति ज्ञायते यद् व्युत्पत्तिरव्यवस्थिता कल्पिता च भवति। शेवादौ शेवदर्शनात् सेवनार्थकः√शेव-धातुर्निश्चेयः। ४९०

उञ्छ विवासे इत्यतो व्युत्पत्तिरिति क्षीरस्वामिभानुजिदीक्षितौ नामलिङ्गानुशा–४६७

कदाचित् पन्था इत्यादिरूपाणि धातोरेतस्मात् स्युर्युत्वादितानि, (पा० सू० ७।१।८७) इति न्थादेशस्य कल्पना परवर्तिनी। ६५१

काकु कात√रिप् संभूय पठितं धातुद्वयम् ३९९ काशकृत्स्नस्य मतेन रौधादिकस्य धातोरुभयपदित्वादस्य धातोरदादौ पाठो न समीचीनः। आर्धधातुके खल्वेतस्यरूपाणि भवन्ति सनुम्कानि रौधादिकस्य √वृज धातोश्चविनुम्कानि। अयमेवोभयोर्भेदः। काशकृत्स्नः ४५८

घटादिः २४२

किं किं दधातीति किष्किन्धा √धा + कः पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोपः, सुट् षत्वं च निपातनादिति वैयाकरणाः ५८३

कौशिकस्तु विथुरसिद्धये यातन इत्याह, तन्न व्यथेः संप्रसारणं किच्च (उणा० १।४०) इति सिद्धेः—क्षी० ४६२

ग्लास्नावनुवमाञ्च, अनुपसर्गान्मित्त्वं वा ४३८

ग्लास्नावनुवमां च (पाणिनीयसूत्रम्) ४४०

तर्हि नूनं√व्रज धातौ स्वयम्म्वनुस्वारः ४६८

तिङन्त रूपाणि नोपलभ्यन्ते ५१

दलिवलि (भोजसूत्रम्) ४४२

पाघ्रा. ७।३।७८ इति शीयादेशः शादेः शितः १।३।६० इति तङानौ शशाद''''?'''' शत्स्यति ४७४

पिपर्तीति√पॄ (उणा. ३।६) इति नः, प्रजने वीयतेः—अष्टाध्या. (६।१।५५) ४५४

यद्यपि (उणा १।११५) इति√शॄ धातुतः शर्वशब्दो व्युत्पाद्यते, तथापि पाणिनेर्मूर्धन्यत्वादयमुदाहरणत्वेन प्रस्तूयते। ४७५

यद्यपि वैयाकरणाः √लङ्घ् धातुं स्मरन्ति, ८।२।१८ काशिकोक्त्या च लो रत्वमापादयन्ति तथाप्यन्ते√रङ्घ् वा√रघ् वा धातुः श्रूयते इत्यनेनैव सम्बन्धः साध्यताम्, क्लिष्टकल्पनाऽऽश्रयणानौचित्यात्, अर्थसादृश्याच्च ३९०

यद्यपि 'व्यथेः सम्प्रसारणं किच्च (उणा. १।३९) इत्यनेन विथुरसिद्धिर्जायते, तथापि तत्र√विथ् इति दर्शनाम्मयेहोल्लेखः कृतः। कौशिकहेमचन्द्रमतेन यातनार्थकोऽप्ययम्। ४५०

√युज् धातुवदिमं ह्विट्नीमहाशयः कर्मवाच्यं कुतो नाश्रुतवान् ।

रागः =वर्णान्तरोत्पादनमासक्तिश्च—दुर्गादासः ३९०

राधोऽकर्मकाद् वृद्धावेव ३९८

√रिप् अपाणिनीयः ४०१

व् + √रण् √व्रण् ३९.२

वस्तुतश्चान्द्रे धातुपाठे√सच् समवाये इति षोपदेशः पाठो विद्यते ५०६

वैयाकरणाश्छेदनार्थकाद्√व्रश्च धातोः 'वृक्ष' शब्दं व्युत्पादयन्ति (उणादि २।६६) ४५६

वो विधूनने जुक् (अष्टा० ७।३।३८) ४६४

√व्लङ्ग इति भाष्यम् । व्लङ्ग (व्लगि) इत्यसमञ्जसम् । 'अभिव्लग्या' इति वैदिकप्रयोगे 'निपातनात्' क्यपि नुम्लोपाभावप्रसङ्गात् । √व्लग् इति धातूल्लेखस्य क्वाप्यसत्त्वात् 'व्लङ्ग्यात्' इति प्रयोगानुपलम्भाच्च । ४७०

'शुवादीनां दीर्घश्च' इति शवतेः क्रनि शूरशब्दो व्युत्पाद्यते । ४८३

√शो धातुतो व्युत्पाद्यते शाच्छोः ७।४।४१–४७९

'ष्टचै स्त्यै' उभयोरुपदेशे उपादानाद् 'धात्वादेः षः सः' (पा० ६।१।६४) नास्ति इति स्वामी । सायणस्तु मतमिदं स्मृत्वा निरास्यत् । पुरुषकारोऽप्येवमेव कृतवान् (१६) ५०१

स्तूपः–स्तूयते 'स्तुवो दीर्घश्च' (उणादि. ३।२५) ५२७

√स्यल वितर्के इति न्यासकृत् (६।२।१३३) इति स्वरसूत्रे स्यालसंप्रतिपत्त्यर्थं पठितवान् 'स्यालपुत्र' इति । स्यल वितर्के इत्यस्माच्चुरादिणिजन्तात् पचाद्यच् । तेन स्यालशब्दोऽन्तोदात्त इति न्यासकारः ७३२

परिशिष्टम्—१४

अथ पालिधातुतत्प्रयोगसूची

(अ)

√अञ्च् अञ्चने १७

√अरह् पूजायाम् २०

√अस् अदने २२

√अप्प् पापुणे २५

(इ)

√इक्ख् दस्सने ३१

√इस् इच्छायं ३०

(ई)

√ईह् चेटायं ३५

(उ)

√उञ्छ् उञ्छे ३९

(ए)

√एध् वुद्धियं ५३

√एस् अन्वेषणे ५५

(क)

√कंख सन्देहे ७७

√कत्थ् = सिलाघायां—धा. पा. ६७

√कित्त = संसद्दे—धा. पा. ५९२

√कुथ् = क्वथने—जातक ११९

√कूज् = अव्यक्ते सद्दे ९६

पालिधातुप्रयोगसूची

(अ)

अंस = स्कन्धः—जातक ५६९

अंकेति - जातक ५७०

अग्घति—जातक १७

अचोदयि—जातक ६१६

अच्चति—दाठावंस १७

अच्छति—विनय २५

अज्झति—जातक १८

अञ्जति—संयुत्त, जातक ७

अट्टयति = व्याकुलतायाम्, चिन्तायाम्—दीघ. ५७२

अदेमि—जातक ११

अधीयति—विनय २६

अन्दु = शृङ्खला—विनय १२

अप्पोति—विसुद्धिमग्ग २५

अभिकिरति—संयुत्त १०३

अरहेति—, अरहति— } सुत्तनिपात, जातक २०

अवकस्सति—विनय १०१

अस्नाति—जातक २२

अस्नातु—जातक २२

(आ)

आहिण्डते—दिव्यावदान ५५४

आहिण्डति—विनय ५५४

(उ)

उज्जोत—जातक २०९

उड्डेति—मज्झिम २२०

(ए)

एधति—संयुत्त ५३

(ओ)

ओकस्सति—विनय १०१

ओक्खायति—संयुत्त १३०

ओसक्कति—चरियापिटक ५०२

(क)

कंखति—दीघ० ७७

कठति—विनय ११९

कड्ढति—जातक १०१

———

परिशिष्टम्–१५

प्राकृतधातुसूची

परिशिष्टम्–१६

प्राकृत-प्रयोग-सूची

(ग)

(झ)

(ट)

(ठ)

(ड)

(थ)

(द)

परिशिष्टम्–१७

प्राकृतधात्वर्थसूची

—: ० :—

परिशिष्टम्–२०

अपभ्रंशधातुसूची

√तेज्ज = त्यागे २४१

(थ)

√थंभ = रोधे, स्थितौ, क्रियानिरोधे ५२५

√थुण = स्तुतौ ५२६

(फ)

√फट्ट = स्फटने, विशरणे ५३७

√फुल – पिंग ५३९

(म)

√मरुस = मरुसिज्ज – भवि० ३७७

√मल = मर्दने ३७६

√मिसल = मिश्रणे ६७८

√मुक्क = त्यागे ३६५

√मुव = त्यागे ३६५

√मोह = मोहे, सम्भ्रमे ३७१

(र)

√रड = क्रन्दने उच्चैः शब्दे ३९१

√रड = रोदने ३९१

√वसइ, √वईस = उपवेशे ४५२

√वास = आह्वाने ४४८

√वास = तिरश्चामारावे ४४८

√वास = संस्कारे, सुरभीकरणे, निवासे ७०४

√विज्ज = व्यजने ७०७

√वुस = गतौ ४६७

अपभ्रंश-प्रयोगसूची

अवहेलअ = तिरस्कारकः ५६०

किक्किंधि = पर्वतविशेषः ५८३

छाय = आच्छादने ६१९

छोडिवि – सुपा ५९६

जोहइ – भवि० ३८७

तिम्ममाण–पउम ५२६

तेज्जइ – पिंग २४१

थुणंत-भवि ५२६

फट्टई–भवि० ५३७

फुला–पिंग ५३९

मलइ, मलेइ–भवि ६७८

मुवइ–भवि ३६५

मूकवु–गुर्जरभाषा ३६५

मोहइ–भवि० ३७१

रडइ–भवि० ३९१

लंचइ–भवि० ४२४

वइसइ, वईसइ – भवि० ४५२

वालइ, वालेइ–भवि० ४४२

वासइ–पउम ४४८

वासइ–भवि ७०४

विजिज्जइ – भवि ७०७

वुलइ–कुमा० ४६७

संपुडइ–भवि ६५८

हिंसा = अश्वशब्दः, हयहिंस च ५६१

अपभ्रंशधात्वर्थसूची

अपनयने = √लुञ्च ४२४

आर्द्रीभावे = √तिम्म ५२६

उच्चैःशब्दे = √रड ३९१

केशोत्पाटने = √लुञ्च ४२४

परिवर्तने = √वाल ४४२

प्रतिवर्तने = √वाल ४४२

युद्धे = √जोह ३८७

संबन्धे, संयोजने = √संपुड ६५८

—:०:—

परिशिष्टम्–२१
बुन्देलीभाषाया धातुसंज्ञाप्रयोग-सूची

(अ-औ)

√अनाबौ = केशप्रक्षालने ५३२
√उड़ेलबौ ५७८
√उलझबौ ५७८
√उलदबौ = अन्नादिपूर्णशकट्या अग्रत उपरिक्षेपणे, पृष्ठभागतश्चावोनयने, अधःक्षेपे५७६
√उल्दबौ = उत्क्षेपणे ५७८, ५९४
√उसनबौ = गोधूमचूर्णक्लेदने ३६
√ऊँछबौ = कङ्कतिकया केशप्रसाधने ३९
√ओंझबौ ५७८
√औंझबौ ३९
औंड़ौ = भित्तिभेदनम् ५५
√ओजबौ = बले, शक्तिप्रदर्शने ४१

(क)

√कड़बौ = गमने, निर्गमने ६२
कनूका = कणिका ६५
करौं = कठोरम् ६४
√किसबौ = कषणे ७५
कुड़मूता–कुण्डः ८८
√कुनकुनाबौ = शिशोर्निद्रात्यागलक्षणाव्यक्तध्वनौ ८७

(ख)

√खसलबौ = स्खलने ५२२
√खाँजो = गतिवैकल्ये, विशेषतः क्षेत्रकर्मणि हलस्य व्यवस्थितरेखां विहाय कर्षणे १३६
√खिसलबौ = स्खलने ५२२
खुंस = क्रोधः ११३
√खुंसयाबौ = क्रोधे ११३
खैंचना = कर्षणे १०२
√खोरबौ = तिलकरचनायाम् १३०
√खौंटबौ = खण्डने ५९८
खौर = नीशारः १४७

(ग)

√गँसबौ, √गँसाबौ = दृढीकरणे, शासने च ७६
√गुन्नाबौ = असोषे बालकादीनामस्फुटे ध्वनौ १०६
√गुड़याबौ = कुण्डल्याकारेण परिवर्तने ६०४
गुड़ी = वली ६०४
गुम्मा = इष्टका ५८९
गुम्मा = मूकः ५८८
गूना = लूनसपलालधान्यबन्धनार्थं नातिवेष्टिता काशादितृणमयी रज्जुः ६०३
√गोपबौ=कण्टकादिनिशितोपकरणप्रवेशने५२१
√गोंठले करबौ, √गोंठले होबौ = कुण्ठितीभवने, कुण्ठितीकरणे ८८
गोड़ा = यष्टिविशेषः १५८

(च)

√चचोरबौ = चूषणे १८७
√चुटयाबौ = आच्छेदने ६१५
√चोंटबौ = छेदने ६१५
चोंटिया = छोटिका ६१५
चोंटिया=अङ्गुलिद्वयनखसहकारेण कलेवरचर्मण ईषद् विदारणम् ६२१

(छ)

छिमा = क्षमा १२१
√छीबौ = स्पर्शे ५३६
√छोंटबौ = अल्पीभावे १९३

(ट)

टीक = जघनाग्रभागः ६३६
टुड़ी = नाभिः २३२
टुण्डा = वृद्धनाभिः २३२
टुण्डी (टोंटी) २३२

—: o :—

परिशिष्टम्–२२

हिन्दीधातुसूची

(अ)

√अँकना ३

√अँकाना = मूल्यनिर्धारणे, परीक्षणे ५७०

√अँगनना=अङ्गीकरणम्, आच्छादानाधनम् ५

√अँचोना आचमने १८५

√अँटना लये, पूरणे, चलने, क्षपणे ७

√अँदाना वारणे, रक्षणे १३

√अकड़ना गर्वे ६३

√अकड़ना दृढीभावे, वक्रीभावे ६४

√अगरना अग्रेगमने, अग्रेभवने, अग्रेकरणे ३

√अगवना अङ्गीकरणे, आच्छादने, सहने ५

√अगुआना अग्रेगमने, अग्रेभवने, अग्रेकरणे ३

√अछना सत्तायाम् २४

√अटकना विस्मरणे, गतिरोधे २१९

√अटना भ्रमणे, याने ७

√अठाना पीडने, क्लेशने ५७२

√अडना हठे १०

√अडना गतिरोधे, हठे २१

√अडलना प्रक्षेपणे २९

√अरचना पूजने १७

√अरथाना बोधने, विवरणे, व्याख्यायाम् ५७४

√अरदना मर्दने, पेषणे, वधे ५७४

√अरपना अर्पणे ४५

√अर्दना पीडने ५७४

(आ)

√आँकना अङ्कने, मापने, अनुमितिकरणे, निर्णयने ४

√आँजना भ्रक्षणे, कान्तौ ७

√आछना भुवि २४

√आटना दमने, भारेणानमने ५७२

√आडना वारणे, बन्धने, निषेधे, निधि-निक्षेपणे २१

√आथना भुवि २४

√आसना भुवि २४

(इ)

√इच्छना इच्छायाम् ३०

(ई)

√ईखना दर्शने ३१

√ईंचना आकर्षणे गमने, प्रापणे, आकुञ्चने च ७

√ईछना ईच्छायाम् ३०

(उ)

√उँडेलना = पातने, क्षेपणे ५७९

√उझलना अवपातने, उच्चस्थानाद् द्रवपदार्थस्य पातने २१८

√उझालना अवपातने, उच्चस्थानाद् द्रव-पदार्थस्य पातने २१८

√उझिलना अवपातने, उच्चस्थानाद् द्रव-पदार्थस्य पातने २१८

√उड़ना उड्डयने २२०

√उड़लना प्रक्षेपणे २९

√उड़ेलना प्रक्षेपणे २९; ५७९

√उमड़ना ४२

√उलटना ५७७

√उलदना पातने, क्षेपणे ५७९

√उलँडना पातने, क्षेपणे ५७९

(ऊ)

√ऊँचना उदञ्चने, अधोवयनस्य दृढीकरणे कर्षणे ७

√ऊकना विस्मरणे, स्खलतौ ३६

√ऊकना दाहे, तापे ४३

√ऊकना ४४

√ऊठना तर्के ४५

√ऊमना = प्रवर्तने ४३

√चूंथना विदारणे ६१६

√चूना क्षरणे, च्यवने १९४

√चूरना पेषणे, दलने, त्रोटने ६१८

√चूसना दन्ताद्यैरापीड्य कस्यचन वस्तुनो रसपाने १९५

√चेतना संज्ञायाम् १९०

√चेतना ज्ञाने, विचारणे ६१३

√चोखना दन्ताद्यैरापीड्य कस्यचन वस्तुनो रसपाने १९५

√चोटाना क्षताङ्गत्वे, आहतौ १९२

(छ)

√छकना तृप्तौ, तर्पणे १८१

√छजना सज्जने, शोभने उपयुक्तत्वे ५०८

√छमना क्षमायाम् १२१

√छरना श्च्योतने १३२

√छलकना सञ्चलने, पात्रात् सोच्छालं बहिष्पतने १२२

√छलना प्रतारणे ६२१

√छांटना शकलीभूय पार्थक्ये, विकिरणे, साहचर्यत्यागे ६११

√छांड़ना त्यागे ६२१

√छांदना रज्ज्वादिना दृढं बन्धने ६२०

√छाकना तृप्तौ १८१

√छाड़ना } वमने ६२१
√छाडना }

√छिनकना निरसने; नासामलनिस्सारणे, नासातः कफनिस्सारणे ५३२

√छिपना निलयने १२५

√छीजना क्षये, नैयून्ये १२३

√छीपना कण्टकनद्धस्य मत्स्यस्य वडिशेन बहिःक्षेपणे १२५

√छूटना च्युतौ १९८

√छूना स्पर्शे ५३६

√छेड़ना स्पर्शे, विलेखने, खनने ६२२

√छोंटना अल्पीभावे १९२

√छोड़ना मोचने १३२

√छोड़ना प्रेरणे, क्षेपे, उन्मोचने ५९७

√छोपना सक्त्यर्थं स्पर्शे १९८

√छोभना } विचलने, चित्तचाञ्चल्ये १२९
√छोहना }

(ज)

√जँभना जृम्भणे २११

√जकना आश्चर्ये ६८३

√जगना निद्राक्षये २०६

√जडना जटने, प्रतिवपने, खचने, मिथो लग्नतायाम् २००

√जनना जनने २०१

√जपना २०१

√जमना आतञ्चने ३८४

√जमाना आतञ्चने, स्थिरीकरणे ६८४

√जम्हाना जृम्भणे २११

√जल्पने प्रलापे २०५

√जागना निद्राक्षये २०६

√जाना ३८५

√जीना २०८

√जीभना अदने २०७

√जड़ना } बन्धने, योजने २०९
√जुरना }

√जुलना संयोगे, साक्षात्कारे २०९

√जूझना युद्धे ३८७

√जूरना बन्धने, योजने २०९

√जेवना अदने २०७

√जोखना तोलने, माने ६२४

√जोयना द्युतौ ज्वलने २०९

(झ)

√झँझोड़ना क्षोभणे, सरभसकम्पने २१६

√झगड़ना } भर्त्सनादौ २१७
√झगरना }

√झटकना सहसापहरणे २०५

√झडना क्षरणे ४९०

√झड़ना } कस्यचन वस्तुनो लघीयसामंशानां केशानां विशरणे ६२५
√झरना }

(थ)

√थकना श्रान्तौ कर्मच्छादने ५३१

√थँमना } स्तम्भने, निरोधे, धैर्ये ५२५
√थमना

√थरना = कुट्टने, आघाते, ताडने २४७

√थुपरना स्थूलकङ्कुमञ्जरो राशीकृत्य तासां सभारमाच्छादने ५२८

√थुरना = कुट्टने, ताडने २४७

√थूरना = दलने, ताडने, बलात्प्रवेशने, बलात् पूरणे २४८

(द)

√दगना = भुशुण्ड्याश्चलने, दाहे २४९

√दबकना गूहने, संकोचगतौ २४६

√दबोचना समावृत्य पीडने २४६

√दलना दीर्णे २५२

√दलना विचूर्णने, मर्दने ६४१

√दपना = अधः पतने, शान्तौ २५०

√दवना = दाहे २५७

√दीपना = प्रकाशने २५६

√दुकना गूहने, संकोचगतौ २४६

√दुखना वेदनायाम् ६४२

√दुखवना पीडायाम्, दुःखने ६४२

√दुखाना पीडायाम्, दुःखने ६४२

√देखना = प्रेक्षणे २६१

√दौड़ना } = द्रुतगत्याम् २७५
√दौरना

(ध)

√धकियाना = धक्कने, प्रेरणे ६४३

√धकेलना = धक्कने, प्रेरणे ६४३

√धमना = संधुक्षणे २६९

√धरषना दमने, मर्दने ६४५

√धरसना भये, दान्तौ ६४५

√धाँसना पशूनां कासने ६३८; ६३९

√धाड़ना = मलिम्लुचानामाक्रमणे २७७

√धावना = द्रुतगमने २६९

√धिआना = ध्याने २७५

√धिकना = सन्दीपने, तपने, अग्न्यौष्ण्येन रक्ताभत्वे २७०

√धिकाना = संदीपने, तपने, अग्न्यौष्ण्येन रक्ताभत्वे २७०

√धीजना = ग्रहणे, स्वीकारे, धैर्याधारे, अतिप्रसादे, सन्तुष्टौ २७१

√धूपना = सौगन्ध्ये, व्रजने, सन्तापे २७२

√धोना = प्रक्षालने, शुद्धौ २६९

√धौंकना = संदीपने २७१

√धौंजना=द्रुतगत्याम्, व्याकुलतायाम् पादाभ्यां मर्दने २७९

√ध्याना = ध्याने २७५

√ध्यावना = ध्याने २७५

(न)

√नकना = चलने २८०; त्यागे ६४६

√नखना = पारगमने २८०

√नचना = नर्तने २९०

√नटना = नाट्ये, नर्तने, निषेधे, २८१; ६४६

√नदना = शब्दे २८२

√नयना = नम्रत्वे, प्रलम्बने, गतौ २८३

√नलाना = बीजाकृतात् क्षेत्रात् तृणाद्यपनयने २८४

√नवारना = चलने, पादविहारे, यात्रायाम् २८४

√नशना = नाशे २८४

√नसना = नाशे २८४

√नसना = विकृतौ २८५

√नहाना स्नाने ५३२

√नाकना = वर्धने, प्रस्थाने २८०

√नाकना = पारगमने, प्रस्थाने, लङ्घने २८०, २८१

√नाखना = क्षेपणे, पातने, लङ्घने २८०, २८१; ६४६

√नाचना = नर्तने २९०

√नाटना = निषेधे, निर्गमने, ध्वंसे ६४६

√नाथना = उपतापे, नाथने, नासान्ता रज्जुप्रोतत्वे २८५

———

परिशिष्टम्–२३

उद्धृतानां हिन्दीपद्यानां सूची

हिन्दीशब्दसूची

(ओ)

ओट = रोधः, व्यवधानम् ४०

(क)

कंगल } = कवचः ५९
कंग }

कंगन = कङ्कणः ५९

कंगाल = बुभुक्षितः, दुर्बलः ५९

कठमुल्ला ६२

कठीर = सिंह ६६

कुद = कुण्ठितः

केवड़ा = पुष्पविशेषः १०५

कोट = परिधिः ५८४

कोड़ा = अग्निसेवनस्थलम् ८८

(ख)

खंख = रिक्तम् ५९

खखा = अट्टहासः १३५

खटयिा = शवयानम्, खट्वा ५९७

खीटक = खट्टिकः-शब्दमाला ५९७

खरका = सञ्चये १४०

खर्दा = कुन्तः, शस्त्रविशेषः १३९

खस्सी = निर्वृषणः, क्लीबः, अजः १४१

खाँड़ १३७

खाट १३७

खिरका = सञ्चये १४०

खिरैया = सञ्चये १४०

खीस (किष्क।) = विनष्टम् ५८३

खेट = तृणकः ५९८

खेटकी = 'भड्डरी' इति हिन्दी ५९८

खोंच = त्वगुत्पाटनाघातः, कीलकादिघट्टनेन वस्त्रादिभेदः, विलेखनम् ८४

खोंच = प्रसृतिः ११२

खोंचा=पक्षिणां ग्रहणाय संसक्तप्रान्तनिर्यासको व्याधानां वेणुदण्डः ८४

खोट = दोषः, दुर्गुणः १४७, ५९९

खोड़ा = दूषितम् ५९९

खोड़ा = भूतप्रेतादिप्रकोपः ५९९

खोर =सङ्कीर्णा प्रतोली, पशूनां बुसादिभक्षणार्थं कण्डोलः १४७

खोरा = कंसपुत्रिका १४७

खोरा = विकलाङ्गः १४७

खोरि = सङ्कीर्णा प्रतोली, अपराधः १४७

खोरिया = लघुकंसपुत्रिका १४७

खोल } = उपधानस्योपरितनमाच्छादनम्, वर्षादिप्रतिघातार्थमाच्छादनम्, कीटानामुपरितनं तच्चर्म १४७
खोली }

(ग)

गघरी = गर्गरी १४८

गच } कस्मिंश्चिन्मृदुवस्तुनि कस्यचन निशित-वस्तुनः प्रवेशशब्दः ६००

गजब; गजल १४९

गजी = मनाङ्न्यूनायतं दैशिकं वस्त्रम् १४९

गडुआ (वा) = जलपात्रम् १५०

गरबा = (नृत्यम्) गुर्जरदेशे १५३

गर्दा = धूलिः १५२

गाघर = गर्गरी १४८

गाल = कपोलः १५१

गुर्द = निवासी ६०५

गुर्दिस्थान = फारसदेशस्य तस्मादुत्तरस्यां प्रदेशः यस्यैषद्भागः सम्प्रति रूमराज्यान्तरायाति, कुर्दिस्तानत्वेनाप्ययमभिधीयते जनैः ६०५

परिशिष्टम्–२५

वैदेशिकभाषाधातुतत्प्रयोगसूची

अफगानभाषा

वस्चन्द् ५४६

अर्मेनियन् भाषा

(अ)

√अम्प = पाने १४

(उ)

उमेम् = चुल्लिः ११

उसनिम् = अध्ययने, अभ्यासे ३७

उस् ५६९

(ए)

ऐर्किन् = स्वर्गः, आकाशः ५७३

एर्ग = अर्कः १७

ऐर्ग् = किरणः ५७३

(क)

कॉय = गूथम् १६२

कु = गूथम् १६२

केर् = गरणे १६५

क्सक्संक् ५७

क्सचर्नम् = दन्तैः खण्डने १४१

क्सलम् = मस्तकः, मूर्धा १४०

क्योव्ल् = खोलम् १४७

क्सुलि (षष्ठी) = खोलस्य

(ज)

ज्लेम = लाङ्गलपद्धतिः ५५१

तुल = प्रदेशः, भूतलभागः ६३३

(म)

मार्च = नवीनम्, ललितम्, स्वादिष्ठम् ६७५

मेज् = मेहने ३६२

(स)

स्खलम् = स्खलने ५२२

स्खलिम् = स्खलने ५२२

(ह)

हुम् = अपरिपक्वम् ५७२

अल्बेनियन्भाषा

(क)

कैंट = कर्तरी १४१

केत् = कर्तरिका ५९८

क्रके = दोर्दण्डः, स्कन्धः ५८३

(न)

न्ग्रने = निगरणे १६५

(म)

मथ् = महत् ६७५

मधि = महत् (मही) ६७५

(व)

वंक } = नेमिः (चक्रवलयम्) ४३३
वंगु }

(स)

स्तेक = लङ्घने ५२५

स्तेग्-उ = लङ्घने ५२५

अलेमानिक-भाषा

स्मिए = आश्चर्ये ५४१

अवेस्ता

(अ)

अंहैन्ते = उपवेशे २४; २५

अंह्वोइति २४

अंस्त = शत्रुता, अनुसरणम् २४

अंक्स्-नेह् = कविका, शासनम् ३

अंगुस्त = अङ्गुष्ठः ४

अएइति २६

अएनन्हे = बलात्कारे, क्लेशने २८

अओक्स्त ४३

अओग (ज्) = घोषणे ४३

(ग)

गउवंयेइति = ग्रहणे १६९
गन्तय् = दौर्गन्ध्यम् ६०१
गरब्नाइति = गृह्णाति १६९
गू·थम् = गूथम् १६२

(च)

चिथ्र = स्पष्टम्, दीप्तम् ६१४

(ज)

जइद्येॅमि (गद्यामि) याचे १५१
जएनि = शीघ्रगामी, इच्छुकः ५५३
जदह् (<हृदः) = नितम्बः ५४९
जरहेसिस = शैथिल्ये ५६२
जरैति = गिरति १६५
जर् = हरः ५५८
जर्सयम्न ५५९
जैन्ति (<हन्ति) ५५०
ज्राद = रक्षाकुक्कुरः ५६३

(द)

दव्̆इथ्या = धावन्त्याः २५७

(प)

पइरिस्वक्स्व्क्स्त = परिष्वक्तम् ५४५

पश्च = पश्च २९२
पन्ताम् = पन्थानम् ६५०
पेरेदेति = पर्दते २९४
पर्न = पर्णम्, जिह्वा ६५१
पसु = पशुः ६५३

(ब)

बख्षइति (<भक्षयति) = ददाति ६६९
बरैति = भरति ३३९
बवैति = भवति ३३८
बाजु-स् = बाहुः ३२४
बुविस्त = गर्जने, श्वशृगालादिशब्दे ३२६

(म)

मइर्येइते = म्रियते ३७२
मएजैति = मेहति ३६२
मक्षि = मक्षिका ३४६
मजन् = दीर्घता, विशालता ३५७
मरजैति = त्वगुत्पाटने, प्रोञ्छने ३७४
मरजैति = ,, ,, ,, ,,
मृग = पक्षी ६८०
मरज्दा = सहने, क्षमायाम् ३७४
मरैति = स्मरति ५४२
मर्दते ३७५
माँ = मासः ३५६
माँहो = मासः (षष्ठी) ३५६
माँशू = मङ्क्षु, आशु ३४६
मिर्येइते = म्रियते ३७२
मिस्वन् = मिश्रणम् ६७८
मीवामहि = पार्थक्ये, अपसारणे ३६४
मूथ्र = अपवित्र्यम्, मालिन्यम्, धूलिः ६८०
म्रात = म्लातम् ३८२
म्रियेइते = म्रियते ३७२

(य)

यएस्येइति = उत्क्वथने, उत्फणने ३८४; ३८८
यओस्ति ३८७
यजैते = यजते ३८३
यतयेइति = यतयति ३८३
यव् = व्यस्ततायाम् ३८६
यवयेइति ३८६
याइति = याति ३८५
यासङ्ह = याचस्व ३८५
यासैति = काङ्क्षायाम् ६८३
युइद्येइन्ति = युध्यन्ति ३८७
य्जरइति = क्षरति १२२
य्जरैति = क्षलति ५९६
य्जामि = यजामि ३८३
य्जारयेइति = क्षालयति ५९६

जर्मन-भाषा

√उऐध् = प्रेरणे ४४६

√उऐन् = इच्छायाम् ४३८; ३९; ४७

√उऐप् = विकीर्णौ ४४०

√उऐर = विदारणे ७११

√उऐरेब्, √उऐरघ् = वृद्धौ ४५९

√उऐर् = आच्छादने ४०७

√उऐर् = छेदने ४६८

√उऐर्क् (श्) ४६८

√उऐर्ग् = प्रेरणे ४६७

√उउेल् = दारणे ४२७

√उऐल् = वेष्टने ४४२; ५५

√उऐश् = इच्छायाम् ४४४

उरे–क् ४६८

उरैक्–स्क् ४६८

उरेस्क् ४६८

√उऐस् = स्थितौ ४४५

√उऐस् = आच्छादने ४४५

√उब् = प्रेरणे ४१

√उराइ ४६९

√उरेग् (ज्) = प्रेरणे ४६७

√उस् ३८

√उस्-स् ३८

√उस्स्त् ३८

(ऊ)

√ऊऐर् (ऐ) गु् = वाय्वाघाते ५७८

√ऊगुउ = आर्द्रीकरणे ३६

√ऊघ् = प्रेरणे, रेखायाम् ४५

(ऋ)

ऋस् ५१

(ऐ)

ऐउब्रा = अपूर्णम् ५७७

√ऐक् = प्रापणे ५६९

√ऐज् = पदम्, विस्तारे ३९८

√ऐनेक् = प्रापणे ५६९

√ऐर्, √ऐरे = उत्तेजने ३९२; ४०३; ४०९

√ऐरेइ ४०३

√ऐर्कं = द्युतौ; मयूखः; गभस्तिः

√ऐल् = विश्रान्तौ ५७६

√ऐला = प्रेरणे, कम्पने ३३

(ए)

√एंस् २४

√एइ = गतौ २६

एइस् = तीव्रम् २९

√एउ एगु ह् = विकत्थने ४३

√एउक् = परिचये ३७

√एउगु ह् ४३

√एउस् = दाहे ४३

√एऐउध् = प्रहरणे ३८७

एंघ् १

√एद् = भक्षणे ११

एनेर = नरः २८

एनेभ् = नभः १३; १४

√एनेश् = प्राप्तौ, दावे २२

√एप् = प्राप्तौ २५

एम्ब्, एम्भ् = अभ्रम् १३; १४

√एर् = विकिरणे १८

√एर् =, अपनये ४५

√एर्कं = द्युतौ १७

√एर्दं = विकिरणे १८

√ह्ल
√ह्लाँ } = घोटने १७६

√ह्लाद = शब्दे ५६३

√ह्ले = घोटने १७६

(च)

√चुएइ = समादरे १८६

√चुऐर्पं
√चुऐर्वं } = भ्रमणे १८७

(ज)

√जुऐल्
√जुऐले (इ) } = प्रक्षेपे २०४

√जेर् = वेष्टने २००

जेर्-त = जटा २००

(त)

√तल् = उत्थापने ६३५

√ताइ = वृद्धौ २३७

√ताकं = वेष्टने ६३२

√तुउ
√तु } = उच्छ्वयने ६३५

√तुऐर् २३६

√तु-ऐल् = निस्सरणे २३७

√तुर् २३६

√तू = वृद्धौ २३७; ६३५

√तूर् २३६

तुएउ
तुओ (उ) } = वंशी ६३६

√तुन्दो = तोदने ३३२

तू = वंशी ६३६

√तेन् = विस्तारे २२४; ६३१

√तेन् = गर्जने ५२४

√तेन्द् = विस्तारे, कर्षणे २२४

√तेरेक् = वेष्टने ६३२

√तेर् (ऐ) द् = छेदने २४२

√तेंस् = विस्तारे २२६

√तेर्कं
√त्रेक् } = वेष्टने ६३२

√तेसं २४३

√तेल् = समीकरणे ६३३

√तेलु = उत्थापने ६३५

√तेउ = वृद्धौ २३७; ६३५

√त्ला
√त्ले (इ) } = उत्थापने ६३५

(द)

देर् (ऐ) उआ = दूर्वा २५७

√देरेउ (आ) २६६

√देल् = दलने ६४०

√देल् = दोलने ६४२

(ध)

√धी = दर्शने ६४३

√धुऋ २६८

√धुएज् = कम्पने २७९

√धुऐर् २६८ २६८

√धुएर २६८

√धुर् २६८

√धेर् = शब्दे २७६

√धेराइ २७६

√धोइ २७२

√ध्रेन् = शब्दे २७६

(न)

√नद् (ह्)आ २८४

नृघो २८४

√नेघों २८४

√नेइ (ल्) = द्युतौ २८८

√नेक् = प्रापणे ५६९

नेभ = नभः १३; १४

नेर् = नरः २८

√नेश् = प्राप्तौ २२

√नंश् = प्राप्तौ १२

स्वीडिश्-भाषा

हालैण्डदेशीया (डच्) भाषा

हित्ती-(खत्ती, हित्ताइत)-भाषा

परिशिष्टम्–२६

संक्षेपसहिता ग्रन्थग्रन्थकारसूची

(ए)

(ऐ)

(ओ)

(क)

(म)

(श)

(श्र)

(ह)

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः
श्रुतं मे गोपाय